

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İSTANBUL BASININDA GAYRİMÜSLİM AZINLIKLAR
(30 EKİM 1918–24 TEMMUZ 1923)**

**AYŞE ÖZAKBAŞ
364**

**TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. ALİ İHSAN GENCER**

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL 2007

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ Bilim Dalında 364 numaralı Ayşe Özakbaş'ın hazırladığı “İstanbul Basınında Gayrimüslim Azınlıklar (30 Ekim 1918 – 24 Temmuz 1923)” konulu **YÜKSEK LİSANS TEZİ** ile ilgili **Tez Savunma Sınavı**, İ.Ü. Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 10./28.Maddesi uyarınca 23 Mayıs 2007 günü saat 09.30'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayı tezinin kabulüne **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Ali İhsan GENCER (Danışman)		
Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL		
Doç. Dr. Işıl ÇAKAN		
Yrd. Doç. Dr. Cevahir KAYAM		
Dr. Serkan TUNA		

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İstanbul Basınında Gayrimüslim Azınlıklar (30 Ekim 1918 – 24 Temmuz 1923)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Ayşe ÖZAKBAŞ

22.06.2007

DÜZELTMELER

Çalışmamın “Giriş” Bölümü’nde kullanılması gerekli olan kaynaklara ulaşılmış ve yararlanılmıştır. Yararlanılan kaynaklar aşağıda sunulmuştur.

Jüri üyeleri tarafından “Sonuç” Bölümü’nün geliştirilmesi talep edilmiş ve istenilen düzeltme yapılmıştır.

Çalışmaya Eklenen Kaynaklar:

Ahmet AKGÜNDÜZ; **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, 9. C., Fey Vakfı Yayınları, No: 1, İlmî Araştırmalar Serisi: No:1, İstanbul, Fey Vakfı, 1990, C.1.

Ahmet ALTINTAŞ ‘v.d.’; Yay. Haz. **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 – 1920)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 14, Ankara, 1994.

Ali İhsan GENCER; “Ermeni Sorununda Dış Etkenlerin Rolü”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 67 – 75.

Ali KARACA; “Türkiye’de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği (1878 – 1915)”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 107 – 170.

Avram GALANTİ; **Türkler ve Yahudiler (Tarihi, Siyasi Araştırma)**, 3. bsm, İstanbul Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1995.

Cezmi ERASLAN; “Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler” **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 77 – 105.

Gülnehal BOZKURT; **Alman-İngiliz Dergilerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 107, Ankara, 1989.

İlhan ŞAHİN; “Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayr-i Müslimler”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 13 – 19.

Kemal ÇİÇEK; **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915 – 1917**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı: 110, Ankara, 2005.

Mehmet ERSAN; “Türk Yönetim Tarzı, Ermenilerin Türk İdaresini Kabulü ve Kendilerine Tanınan Haklar”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24–25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 67 – 75.

Mim Kemal ÖKE; **Uluslar arası Boyutlarıyla Anadolu – Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu (1914 – 1923)**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996.

Necati AKTAŞ ‘v.d.’; Yay. Haz. **Ermeni Komiteleri (1891 – 1895)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 48, Ankara, 2001.

Ş. Nezih AYKUT; “Arşiv Belgelerine Göre Anadolu’da Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar, 1914 – 1922”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri**

Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 191 – 216.

Yusuf HALAÇOĞLU; **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914 – 1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı: 90, Ankara, 2001.

Sabahattin ÖZEL; “Tehcir Konusunda Bazı Gerçekler ve Millî Kurtuluş Savaşı’nda Vatansever Ermeniler”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 35 – 49.

Sabahattin ÖZEL; “Milli Mücadele Döneminde Kuzey Marmara Havzasında Rum ve Ermeni Çetelerinin Faaliyetleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1995- 2000: Prof. Dr. Fikret İşıltan Hatıra Sayısı, Yayın No: 4246, İstanbul, AB Ofset Basım Yayın Matbaa Sanayi, 2000, s. 427 – 434.

Ali ARSLAN; “Eçmiyazın Katogigosluğu’nda Statü Değişimi ve Türk – Rus – Ermeni İlişkilerindeki Rolü”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 24 – 25.

Ali ARSLAN; “Rusların Güney Kafkasya’da Yayılmalarında Ermeni Eçmiyazın Katogigosluğu’nun Rolü”, **Kafkas Araştırmaları II**, İstanbul, 1996, s. 19 – 37.

Ali ARSLAN; “Eçmiyazın Ermeni Katogigosluğu’nun Osmanlı Denetiminde ve Rus Kontrolündeki Statüsü”, **Kafkas Araştırmaları II**, İstanbul, 1996, s. 39 – 49.

Arzu TOZDUMAN TERZİ; “Osmanlı Maliyesi’nde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır (Bakan): Agop, Ohannes ve Mikail Paşalar”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 21 – 34.

ÖZET

Bu çalışmada; Milli Mücadele Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıkların (Rumlar, Ermeniler, Museviler ve Süryaniler) faaliyetleri, Türk basını ve bazı eserler ele alınarak, incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıkların sosyo-ekonomik durumları, hakları, toplum içindeki yerleri, hukuksal açıdan ayrıcalıkları, Osmanlı öncesi ve Osmanlı döneminin karşılaştırılması ele alınmıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde I. Bölüm'de Rumların, II. Bölüm'de Ermenilerin, III. Bölümde Museviler ve Süryanilerin faaliyetleri ile Lozan Konferansı ele alınmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan (1914 – 1918) yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak ve mirasını paylaşmak isteyen büyük devletler, emellerini gerçekleştirmek için eskiden olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan azınlıkları kışkırtmış ve kullanmışlardır. Yunanistan'ın ve Fener Rum Patrikhanesi'nin desteği ile örgütlenen Rumlar, İstanbul'da ve Anadolu'nun birçok yerinde işgal kuvvetlerinin de göz yummasıyla çetecilik, yağma, öldürme faaliyetlerine girişmişlerdir.

Ermeniler Doğu Anadolu ve Kilikya Bölgesinde kendilerine vaat edilen devleti kurmak amacıyla, Ruslar ve Fransızlarla işbirliği yaparak, Türklerle savaşmışlar, isyan, çetecilik, mezalim ve katliamlar yapmışlardır. Museviler ise, Milli Mücadele döneminde Türkleri desteklemiş ve tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu 1914'te I. Dünya Savaşı'na girdiğinde, Rusların kışkırtması ve silahlandırması sonucu Süryaniler, bir alay teşkil ederek, Türklerle savaşmışlardır. Fakat Rusların bölgeden ani çekilmesiyle, yalnız kalan Süryaniler, bölge halkının da katkılarıyla yenilgiye uğramışlardır.

Nihayet 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Yeni Türkiye Devleti sınırları içinde yaşayan tüm azınlıkların, Türk yurttaşı olduğu kabul edilmiştir.

ABSTRACT

In this master's thesis the actions of the minorities (Greeks, Armenians, Jews and Syrians) in the Ottoman Empire during the Turkish National Independence War has been studied through intensive research on the articles of Turkish newspapers of the era along with some complementary articles published on the subject. This study consists of an introduction section followed by three main sections each devoted to a particular minority group. In the introduction, the social-economic statue of minorities in the Ottoman Empire is briefly discussed along with their rights and judicial privileges. Also these aspects have been compared to those which existed before the Ottoman Empire. The first section after the introduction is devoted to the actions of the Greek minority during the Turkish National Independence War, followed by the subsequent sections about Armenians, Jews and Syrians. The last section also includes the Lausanne Conference. After the defeat of the Ottoman Empire in the First World War (1914 – 1918), the western states wanted to divide the Ottomans and share its heritage. They have used the minorities living among the Ottomans and provoked them, just like before, to ease their plans. The Ottoman Greek minority was organized by the support of Greece and the Greek Patriarchate of Istanbul and committed crimes such as pillage, murder and guerilla fighting in Istanbul and in various places of Anatolia against the Turks under the surveillance of the occupant forces. Whereas the Armenian minority had collaborated with the occupant Russian and French forces, fought for them and committed crimes such as rebellion massacre, torture and guerilla fighting against civilian Turks, under the promise of establishing an Armenian state in the Eastern Anatolia and Kilikia region. Jews, on the other hand, had supported Turks during the Turkish National Independence War and chose to be neutral. When the Ottoman Empire entered the WWI in 1914 the Syrians had formed a legion with the provocation and weapon support of the Russians and fought against the Turks however with the sudden withdraw of the Russian forces, they were defeated by the Turkish Army and local people. Finally with the Lausanne Peace Conference on 24 July 1923 all the

minorities within the borders of the new Turkish state have been recognized as Turkish citizens.

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan azınlıklar ile ilgili araştırmalarda, değişik konular ele alınmış ve birçok eserler verilmiştir. Tarihimizde önemli bir yeri olan azınlıkların Milli Mücadele döneminde sergiledikleri faaliyetleri dikkatle incelediğimizde, konunun önemi nedeniyle, çok sayıda kaynak eser olduğunu gördük. Ancak, o dönemi bizzat yaşayan, şahit olduğu olayları, görüş ve tepkilerini halka aktaran ve kamuoyu oluşmasına katkıda bulunan basının da önemli bir kaynak olduğu aşikârdır.

Bu nedenle, biz de tezimizin konusu olan azınlıkların faaliyetlerini (30 Ekim 1918–24 Temmuz 1923) incelerken o dönemin gazetelerini kaynak almaya çalıştık. Çalışmamızda esas olarak Türk Basınına almamıza rağmen, gazetelerde sansür ve bazı nüshalara ulaşamadığımızdan, bu boşlukları literatürle doldurmaya gayret ettik. Böylece olayların kesintisiz bir biçimde devamına çalıştık. Bu eserleri de çalışmamızın dipnotlarında ve Bibliyografyada gösterdik.

Çalışmamızın başında o dönemde çıkan gazetelerin sayısının oldukça fazla olduğunu tespit ettik. Bunların içinde bir sınırlamaya giderken, koleksiyonu tam ve devamlılığı olan bir gazeteyi seçmeyi tercih ettik. Çünkü yıpranmış olduğu için veya başka sebeplerle ulaşamadığımız, hatta eksik olan 3–5 nüshasını başka bir yıla ait gazete cildinin içinde tesadüfen bulduğumuz da oldu.

Bu nedenle en iyi ulaşabildiğimiz, devamlılığı olan İkdam gazetesini araştırmamızda esas aldık. Ayrıca Akşam gazetesi ile bazı süreli yayınları da inceledik. İkdam gazetesini incelerken tespit ettiğimiz önemli bir husus da, yayınladığı haberlerin kaynağını göstermesidir. Eğer haberin kaynağından emin değilse, bunu belirtmesi ve haberin asıl kaynağına ulaşıldığında ise, bunu tekrar yayınlayıp, okuyucusunu aydınlatmayı hedeflemesidir. Gazete mümkün olduğu kadar tarafsız haber vermeye çalışmıştır.

Türk Basınıncı incelerken, azınlıkların faaliyetleri ile ilgili, kendi görüş ve düşüncelerinin yanında, azınlıkların çıkardığı gazetelerden ve dünya basınından haberler aktarılmakta olduğunu da gördük. Bu da bize, onların olaylar karşısındaki tutumlarını, görüş ve düşüncelerini öğrenmemizi sağlamıştır.

Bu konuyu üç bölüm üzerinde ele alarak incelemeye çalıştık. Birinci Bölümde; Milli Mücadele döneminde Türkiye Rumlarını, Fener Rum Patrikhanesini, Türk Ortodokslarını ve faaliyetlerini, İkinci Bölümde Milli Mücadele döneminde Ermenilerin faaliyetlerini, Ermenilerle yapılan savaş ve antlaşmaları, Ermeni Patrikhanesinin faaliyetlerini, tehcir ve mezalim ile ilgili haberleri, Üçüncü Bölümde ise Milli Mücadele döneminde Musevilerin ve Süryanilerin faaliyetleri ile Lozan Konferansı'nı, alınan kararları incelemeye çalıştık.

Konunun genişliği düşünüldüğünde bu çalışmamız hiç şüphesiz eksiksiz ve mükemmel değildir. Ancak bu yönde araştırma yapacaklara, bir nebze yardımcı olacağını umuyorum.

Bu konuyu çalışmamı sağlayan Danışman Sayın Hocam Prof. Dr. Ali İhsan Gencer'e, tezimi ve plânımı hazırlamamda beni yönlendiren Sayın Prof. Dr. Sabahattin Özel Hocama saygıyla teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca araştırmam sırasında çok yardımlarını gördüğüm Sayın Doç. Dr. Işıl Çakan'a, Atatürk Kütüphanesi çalışanlarına, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Müdürü Şerafettin Kocaman ile personeline, Sayın Recep Karacakaya'ya, Sayın Rıfat Bali'ye, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi personeli Sayın Kemal Öztürk ve diğer çalışanları ile Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü Sayın Nevzat Kaya'ya teşekkür ederim.

Çalışmamın yazılımı esnasında benden desteğini esirgemeyen bilgisayar operatörü Nihal Yamantelli ile annem Nesibe Özakbaş, kardeşim Fatma Bertan ve yeğenlerime ayrıca teşekkür ederim.

AYŞE ÖZAKBAŞ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
DÜZELTMELER	v
ÖZET	viii
ABSTRACT	x
ÖNSÖZ	xii
İÇİNDEKİLER	xiv
KISALTMALAR	xvii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM:	
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRKİYE RUMLARI	
A- İSTANBUL FENER RUM PATRİKHANESİ VE FAALİYETLERİ	
18	
1. Patrikhane'nin İstanbul'daki Faaliyetleri	
24	
2. Paris Konferansı ve Patrikhane	
25	
3. Patrikhane Merkez-i Milli Komitesi ve Rum Milli Komitesi	
26	
4. Rum Mebusların İzzet Paşa Hükümetine Verdiği Takrirler ve Patrikhane'nin 1919 Seçimlerini Boykot Etmesi	
27	
5. Patrikhane'nin Sözde İstanbul Mebusları	
33	
6. Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Patrikhane	
34	
7. Fener Rum Patrikhane'sinde Venizeloşular ile Kralcıların Mücadelesi	
35	

8. Doroteos'un Kiliseleri Birleştirme Çabaları ve Londra Konferansı
35
9. Patrik Vekilinin Cenazesi ve Patrik Kaymakamının Tahrikleri
37
10. Meletios'un Patrikliği ve Patrikhane'nin Faaliyetleri
39

B- TÜRKİYE RUMLARININ İSTANBUL DIŞINDAKİ FAALİYETLERİ
51

1. Trakya'daki Rumluk Faaliyetleri ve Edirne'nin İşgali
51
2. Anadolu'daki Rumluk Faaliyetleri
55
 - a) İzmir'in İşgali ve Türkiye'nin Rumlarının Faaliyetleri
55
 - b) Rumların Bursa ve Civarındaki Faaliyetleri
64

Sayfa No.

- c) Trabzon Metropoliti'nin Pontusçuluk Faaliyetleri
65
- d) Samsun Metropoliti'nin Faaliyetleri
67
- e) Giresun Metropoliti'nin Faaliyetleri
69
- f) Pontus Meselesinin Halledilmesi
69

C- MİLLİ MÜCADELEDE TÜRK ORTODOKSLARI VE FENER
PATRİKHANESİ
72

İKİNCİ BÖLÜM:

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ERMENİLER

A- BİR ERMENİSTAN DEVLETİ KURMA YOLUNDAKİ FAALİYETLER	78
1. 1917 Rus İhtilalinden Sonra Doğu Anadolu'daki Gelişmeler	78
2. Mondros Mütarekesi ve Ermenilerin Faaliyetleri	85
3. Paris Barış Konferansı ve Ermeni Faaliyetleri	86
4. Amerikan Mandası Meselesi ve Harbord Heyeti	98
5. Londra Konferansı ve Ermeniler	101
6. San-Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması	103
B- DOĞU'DA ERMENİLERLE YAPILAN SAVAŞLAR	105
1. Gümrü Antlaşması	105
2. Moskova ve Kars Antlaşmaları	111
C- GÜNEY'DE ERMENİLERLE YAPILAN SAVAŞLAR	115
1. İngilizler ile Fransızların Bölgeyi İşgali ve Ermeni İşbirliği	115
2. Adana Cephesi	116
3. Maraş Cephesi	117
4. Urfa Cephesi	117
5. Antep Cephesi	118
6. Ankara Antlaşması	118

Sayfa No.

D- ERMENİ PATRİKHANESİNİN FAALİYETLERİ	127
--	-----

E- ERMENİ TEHCİRİ ÜZERİNE BASINDA ÇIKAN HABERLER 135

F- ERMENİ MEZALİMİ

148

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MUSEVİLER VE SÜRYANİLER, LOZAN KONFERANSI'NDA AZINLIKLARIN FAALİYETLERİ

A- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MUSEVİLERİN FAALİYETLERİ

164

1. Paris Barış Konferansı ve Musevi İstekleri

166

2. 1919 Seçimleri ve Museviler

168

3. Hahambaşı Hayim Nahum Efendi ve Faaliyetleri

170

4. Hahambaşı Hayim Becerano Efendi ve Faaliyetleri

177

5. Musevi Faaliyetleri

178

a) İstanbul'da Musevi Faaliyetleri

179

b) İzmir'de Musevi Faaliyetleri

180

c) Edirne'de Musevi Faaliyetleri

180

B- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE SÜRYANİLERİN FAALİYETLERİ

181

C- LOZAN KONFERANSI'NDA AZINLIKLARIN FAALİYETLE	
187	
1. Fener Patrikhanesi ve Rumlar	
187	
2. Ermeni Meselesinin Halledilmesi	
189	
3. Musevilerin İstekleri	
194	
4. Lozan Konferansı ve Azınlıklar	
199	
SONUÇ	202
BİBLİYOGRAFYA	207

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
A. B. D.	: Amerika Birleşik Devletleri
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

OSMANLI DEVLETİ HİMAYESİNDE BULUNAN AZINLIKLAR - SOSYAL EKONOMİK DURUMLARI VE AZINLIK HAKLARINA GENEL BAKIŞ

Gazeteler; ekonomi, politika, kültür, sanat, spor ve daha başka konularda yorumlu ya da yorumsuz haber, bilgi veren yayın organlarından biridir. Önemli konularda halkın dikkatini toplayan, onları bilgilendiren, yönlendiren ve kamuoyunun düşüncelerini, tepkilerini yansıtan vasıtalarından biri de basındır. Özellikle radyo ve televizyonun olmadığı dönemlerde, kamuoyu oluşturulmasında basının önemi daha da büyüktür.

Tezimizin konusu olan Mütareke ve Milli Mücadele döneminde (30 Ekim 1918–24 Temmuz 1923) azınlıkların faaliyetleriyle ilgili haberler, yorumlar, Türk kamuoyunun görüş ve düşünceleri, basın vasıtasıyla açıklanmaya gayret edilmiştir. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu tebaasından olan azınlıkların, bağlı buldukları devletin zor günlerinde sergiledikleri söylemleri, faaliyetleri, çelişkileri ve bunların gazetelere yansımaları o dönemin basınından araştırılmaya çalışılmıştır.

Yaklaşık 500 yıl birlikte barış içinde ve birbirleri ile sosyal ilişkilerinde büyük ölçüde sorun yaşamayan, birbirleri ile alışveriş ve ticaret yapan, inançları ve eğitimlerini serbestlikle uygulayabilen, hatta kendi dillerinde gazete bile çıkarabilen, devletin en üst kademelerinde görev alabilen bu azınlıkların, içinde yaşadıkları ve nimetlerinden yararlandıkları devlete karşı tutumları incelendiğinde, din farklılığı yanında, büyük devletlerin kışkırtmaları, milliyetçilik akımları gibi siyasi olayların etkisi görülmektedir.

Ancak konuya girmeden önce azınlıkların, sosyo-ekonomik durumları, hakları, toplum içindeki yerleri, hukuksal açıdan ayrıcalıkları, Osmanlı öncesi içinde

buldukları durum ve Osmanlı döneminin karşılaştırılması açısından genel bir fikir vermek gerektiği kanısındayım.

Osmanlılar, Osmanlı Devleti'ne ait topraklarda yaşayan Gayrimüslimlere de, "şer'-i şerif" dedikleri hukukun çizdiği sınırlar çerçevesinde davranmışlardır. Osmanlı Devleti'nde "şer'-i şerif" denilen İslâm hukukuna göre, Müslümanlarla sulh yapan ve Müslüman bir devletin hâkimiyetini kabul eden Gayrimüslimlere "**zimmî**", geçici ikamet edenlere "**Müste'men**" adı verilmektedir. Zimmîler, İslam devleti tarafından "**zimmat**" adı verilen bir anlaşma ile korunan topluluklardan oluşurlar. İslam Devleti ile bu kimseler arasında yapılan iki taraflı sözleşmeye "**zimmat**" adı verilir. Zimmîlere renk, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin hepsine aynı şekilde ve "şer'-i şerif" ne diyorsa öyle muamele yapılırdı.¹

Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan zimmîlerin, Müslümanlardan farklı oldukları yönleri de vardır. Ancak bu farklılık, din ayrılığından doğan bir farklılıktır. İnsan olarak aynı saygıyı görmüşlerdir. Meselâ, Müslümanlar, İslâm'da bir ibadet çeşidi olan zekâtla mükellef oldukları halde, Gayrimüslimler mükellef değildirler. Onlar, güç ve kazançlarına göre miktarı değişen, senede bir defa adam başına "**cizye**" denilen bir vergi verirler. Fakirler, işsizler, din adamları, yaşlılar ve hastalar bu vergiden muaftırlar. Gayrimüslimler, cihâd yani askerlik yapmak mecburiyetinde değildirler. Aile hukuku, miras hukuku ve dinlerinin gereği olan diğer hukukî mevzuatlarda, kendi inandıkları hukukî hükümlere tâbidirler. Bütün bu ve benzeri şer'î hükümlerin yanında, Gayrimüslimlerin can, mal ve namusları, Müslümanlarınkı gibi dokunulmazdır. Muhtaç Gayrimüslimler, sosyal haklardan aynen yararlanırlar. Bazı istisnaların dışında, devlet hizmetini ifa ederler; mezarları ve ölüleri hürmet görür. Bütün hukukî davalarda, Gayrimüslim ile Müslüman arasında fark yoktur. Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki Gayrimüslimlere ait mabetler, mektepler ve mülkler, binlerce sayfayı bulan eski mahkeme kararları yani şer'îye sicilleri ve sayıları 120

¹ Gülnihal BOZKURT, **Alman – İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1829 – 1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 107, Ankara, 1989, s. 1 – 9; İlhan ŞAHİN, "Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler", **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24 – 25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yayına Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 13 – 19.

milyonu bulan Osmanlı Arşivindeki belgeler, bu gerçeğin canlı kanıtı niteliğini taşımaktadır.²

Tarihsel olarak baktığımızda temelde İslâmî kurallara bağlı kalan Osmanlı Devleti "millet sistemi"ni esas kabul etmiş, böylece idarî mekanizmanın işleyişini kolaylaştırmış ve devamlılığını sağlamıştır. Zimmîler, mezhep veya dinlerine göre Osmanlı yönetimi tarafından gruplandırılmış ve bu guruplara “millet” adı verilmiştir. “Millet” Osmanlı Devleti’nde dini toplulukların ismidir. Rum, Ermeni, Musevi milletleri gibi, Millet-i İslamiye de Müslüman toplulukların ismidir. "Millet sistemi"nin temel yapısı Fatih Sultan Mehmet tarafından örülmüştür. İstanbul’un fethinden sonra, Rumlara tanınan en önemli imtiyazlardan biri, Ortodoks kilisesinin Bizans İmparatorluğu zamanındaki bütün hakları tanınmak suretiyle Rumlar, hiç bir zaman benimsemedikleri, Katolik Garp Kilisesi'nin nüfuz ve hâkimiyeti altına düşmekten kurtarılmış, böylelikle kiliselerin bağımsızlığı emniyet altına alınmıştır. Fatih Sultan Mehmet, Gennadios'u Patrik olarak tayin etmiş, aynı zamanda İstanbul'da oturan Katolik Cenevizliler ve Galata ahâlisine de bir fermanla kilise ve inançlarının teminat altında olduğunu bildirmiştir. Aynı imtiyazlar Ermeni ve Musevi cemaatlerine de tanınmıştır.³

İstanbul’un fethinden sonra Ortodokslara verilen dînî ve eğitimle ilgili imtiyazlar şöyle sıralanabilir:

1. Ortodoksları kimse rahatsız etmeyecektir.
2. Gennadios ve ona bağlı piskoposlar her türlü vergi ve resimden muaf olarak yaşayacaklardır.
3. Kiliseler cami olmayacaktır.
4. Evlenme, boşanma ve her türlü dini ibadetler serbestçe yerine getirilecektir.

² Ahmet AKGÜNDÜZ, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, 9C., Fey Vakfi Yayınları No: 1, İlmî Araştırmalar Serisi, No: 1, İstanbul, Fey Vakfi, 1990, C. I, s. 67 – 176; Ahmet AKGÜNDÜZ – Said ÖZTÜRK, **700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1999, s. 354 – 364, 392 – 292, 441; Ahmet AKGÜNDÜZ, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, 9C., Fey Vakfi Yayınları No: 1, İlmî Araştırmalar Serisi, No: 1, İstanbul, Fey Vakfi, 1990, C. I, s. 67 – 176.

³ BOZKURT, **a. g. e.**, s. 9 – 11.

5. Paskalya yortusu tam bir özgürlük içinde kutlanacak ve üç bayram gecesi Fener'in kapıları açık kalacaktır.
6. Piskopos ve metropolitler yargı ayrıcalıklarına sahip olacaklardır.

Bütün bunlara karşılık Gennadios da yeni hükümdarı tanıdığını ve ona uyruk olduğunu ilân etmiştir.

O zamana kadar sadece ruhanî lider olan patrik, şimdi padişahın koruyuculuğunda, kendi dinî topluluğunun birçok dünyevî işlerinin de tartışılmaz yöneticisi olmuştu. Ortodoksların evlenme, boşanma, miras gibi özel hukuk meseleleri ve Ortodokslar arasındaki her türlü anlaşmazlıklar da ya patrik veya yetki verdiği papazlar tarafından çözümlenecekti. Osmanlı Devleti'nin azınlıklara tanıdığı serbestlik çerçevesinde onlara kendi dillerinde eğitim yapma hakkının verilmesinden yararlanan Rumlar da kendi kiliselerini kurmuşlar ve kendi eğitim-öğretim kurumlarını açmışlardır. Bu kurumlar dinî niteliği ağır basan bir eğitim düzenini benimsemişler, dolayısıyla da kiliselere bağlı kurumlar halinde teşkilatlanmışlardır. Zamanla da örgün eğitim-öğretim kurumu haline getirilmişlerdir. Bir süre bu şekilde devam ettikten sonra Osmanlı Devleti'nin parçalanması yönünde plânlar tatbik eden batılı devletlerin güdümüne girmeye başlayan bu "eğitim" kurumları buna bağlı olarak da ilgili devletlerin siyasî amaçları doğrultusunda Osmanlı Devleti aleyhine olan her türlü faaliyette yerlerini almışlardır.

İstanbul'dan başka İzmir, Bükreş, Sakız, Ayvalık gibi yerlerde Rum tüccarları tarafından açılan okullarda, dinî konulardan çok Yunan klasikleri, matematik ve doğa bilimleri okutulmaya başlanmıştı.⁴

Tanzimat'tan önceki dönemde, bir İslâm Devleti olan Osmanlı Devleti her konuda olduğu gibi anayasa ve idare hukuku alanında da İslâm hukukunun hükümlerini esas almıştır. Bu bakımdan İslâm devletinin hâkimiyeti altında yaşayan Gayrimüslimler, Müslümanlarla aynı hükümlere tabidir. Bunların İslâm devleti tebaası olmalarıyla yabancı bir devlet tebaası olup, geçici bir süre için İslâm

⁴ AKGÜNDÜZ & ÖZTÜRK; a. g. e., s. 433; <http://www.devletarşivleri.gov.tr/yayin/osmanli/yunan/I-1-DinveEgitimHurriyeti.htm>.

devletinde bulunmaları arasında da esas itibariyle bir fark yoktur. Ancak Osmanlı Devleti'nde özellikle tâbi olacakları mahkeme bakımından Gayrimüslimlerin statüleri farklı şekilde düzenlenmiştir. Zimmîlerin Osmanlı mahkemelerine başvurmaları halinde kendilerine tatbik edilecek İslâm hukukunun onlar bakımından zaman zaman Müslümanlardan farklı bazı hükümler taşıdığı görülmektedir. Örneğin içki içen zimmî'ye kendi dinleri izin verdiği ve kamu düzenini ihlâl etmedikleri için had cezası verilmemektedir. Zina yapan Gayrimüslime de evli bile olsa Müslüman olmaması sebebi ile muhsan sayılmadığı için recm cezası uygulanmamaktadır. Keza şarap ve domuz da Müslümanların aksine Gayrimüslimler için hukuki değer taşıyan bir mal sayılmamakta, bu sebeple de hukuki işlemlere konu olmakta ve haksız fiillere karşı korunmaktadırlar.⁵

Tanzimat dönemine kadar günümüzdeki anlamıyla devletin temel fonksiyonlarını tanzim eden şekli bir anayasası yoktur. Ancak her hukukî düzenlemede, her çeşit idarî tasarrufda ve bütün yargı görevlerinde, göz önünde bulundurulması gereken iki önemli hukukî hükümler mecmuası vardır: Şer'-i şerif ve kanun-ı münif. Şer'-i şerif, İslâm hukukunun aslî kaynaklarıyla sabit olan ve fıkıh kitaplarında îadesini bulan şer'î hükümler demektir. Bütün Osmanlı kanunnâmeleri, ittifakla her çeşit idarî tasarruf ve hükmün şer'-i şerife uygun olmasını şart koşmaktadırlar. Kanun-ı münif ise, İslâm hukukunun ülûlemre tanıdığı sınırlı yasama yetkisi sonucu Osmanlı hukukunda bazı hukuk dallarında bir çeşit anayasa mesabesinde kabul edilen Osmanlı Kanunnâmesi'dir. Osmanlı Devleti, şer'î hükümlerin tanzim ettiği alanlarda şer'-i şerifi; idarî alanda teşkilât kanunlarını, örfî hukuk alanında ise Kanunnâme-i Osmanî'yi temel yasa kabul ettiğinden, bütün bunları bir arada toplayan anayasa tedvinine ihtiyaç duymamıştır.⁶

Azınlıklara verilen imtiyazlar açısından, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Islahat hareketlerine kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır. Bazı iddiaların tersine olarak, bir kısım tarihçiler 1829 tarihli Tanzimat Fermanı, 1856 tarihli Islahat Fermanı ve 1876 tarihli Kânun-ı Esâsi'nin insana ait hak ve hürriyetleri ilk defa

⁵ BOZKURT, a. g. e., s. 11 – 32.

⁶ AKGÜNDÜZ - ÖZTÜRK; a. g. e., s. 401 – 405, 430 – 435; AKGÜNDÜZ; "Osmanlı Devletinde İnsan Hakları ve Hürriyetleri", <http://www.Osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=4wid=321> (Çevrimiçi) 26 Eylül 2002.

kabul etmediğini, belki eskiden beri var olan bu hak ve hürriyetlerin sadece yazılı hale getirildiğini ifade etmektedirler. Osmanlı Devletinin iç ve dış sorunlarla karşı karşıya bulunduğu sırada, Avrupa kamuoyunu ve hükümetlerini kazanmak, gereken yenilikleri yaparak devleti gerilemekten kurtarmak için Mustafa Reşit Paşa'nın çabalarıyla yeni bir ıslahat hareketine girişildi. 3 Kasım 1839'da Tanzimat ilân edildi. Bu yeni kanunun en önemli maddeleri şunlardır:

1. Müslüman ve Hıristiyan bütün tebaanın eşitliğinin, can, mal, namus ve ırz güvenliğinin sağlanması,
2. Vergi ve askeri yükümlülüklerinin belli esaslara bağlanarak, düzenli hale getirilmesi,
3. Yargılamanın hakça ve açık yapılması, kanunların uygulanmasında eşitlik ve kanunların her gücün üstünde olduğu gibi ilkelerin ilân edilmesidir.⁷

Ancak Osmanlı İmparatorluğunun bu çaba ve iyi niyetine karşın Avrupa devletlerinin ve azınlıkların bitmez tükenmez isteklerini dindirmek amacıyla ve baskısıyla 8 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ilân edilmiştir.

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanının genişletilmiş bir şekliydi. Özetle; Patrikhaneler, Patrikler, kiliseler, okullar, askerlik, vergi, mahkeme ve yabancıların mülk edinebilmesi gibi hususlarda azınlıklara Müslümanlarla eşitlik ve geniş imtiyazlar verilmiştir.⁸

I. Meşrutiyet dönemi, II. Abdülhamit'in 14 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı kapatmasıyla sona ermiştir. Ancak, tarihimizde istibdat devri (1878–1908) olarak adlandırılan bu dönemde Meşrutiyet taraftarları daha çok Avrupa'da faaliyet göstermişlerdir. Bu dönemde yurdun çeşitli yörelerinde ayaklanmalar, dış müdahaleler, maaşların düzenli ödenmeyişi gibi etkenler genel bir memnuniyetsizlik

⁷ Ali İhsan GENCER - Sabahattin ÖZEL; **Türk İnkılâp Tarihi**, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 1996, s. 33.

⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Rifat UÇAROL; **Siyasi Tarih (1789 – 1994)**, 4. bs., İstanbul, Filiz Kitapevi, 1995, s. 208 -211.

yaratmış ve bu baskılara karşı koyamayan II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilânına mecbur kalmıştır.

Bu dönemde özetle, Kânun-ı Esaâsi'de yapılan değişikliklerle padişahın yetkilerine sınırlamalar getirilmiş. Hükümet üyelerinin padişaha karşı değil, meclise karşı sorumlu olmaları benimsenmiş, ilk siyasi partiler bu dönemde kurulmuştur.⁹

Ermenilerin durumuna bakıldığında; Ermenileri Bizans'ın zulüm idaresinden kurtaran ve onlara insanca yaşama hakkını bahşeden, Selçuklu Türkleri olmuştur. Fatih Sultan Mehmet 1453'de İstanbul'u aldıktan sonra Ermenilerin Bursa'daki ruhânî başkanı Hovakim'i İstanbul'a getirmiş ve 1461'de yayınladığı bir fermanla Ermeni Patrikliği'ni kurdurmuştur. Yavuz Sultan Selim'in 1514-1516'da Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu fethetmesiyle buradaki Ermeniler de aynı cemaat bünyesine alınarak İstanbul Patrikliği'ne bağlanmışlardır. Ermenilere din ve vicdan hürriyeti en üst düzeyde verilmiş, Ermeni cemaati için dînî ve sosyal faaliyetlerini yönetmek üzere Ermeni Patrikliği kurulmuştur. Osmanlı idaresinde Ermeniler dînî görevlerini tam bir hürriyet içinde yerine getirirlerken, kendi din adamlarını da yine kendilerinin tayin etmelerine izin verilmiştir.

Ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı dönemlerde, bazı devletlerin vaatlerine kanan Ermeniler, on binlerce Türk ve Ermeni'nin ölümüyle sonuçlanan isyan ve katliamlara başlamışlardır ve bin yıl refah içinde yaşadıkları ülkeyi parçalamaya çalışmışlardır. Ermeni isyan ve katliamları şöyle özetlenebilir:

Islahat Fermanı ile Müslümanlar ve Gayrimüslimler hukuk önünde eşit statüye getirilince ayrıcalıklarını kaybeden Ermeniler, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Rusya'dan, "işgal ettiği Doğu Anadolu topraklarından çekilmemesini, bölgeye özerklik verilmesini veya Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını" istemişlerdir. Ermenilerin bu talebi, Rusya tarafından kısmen kabullenilmiş, Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Yeşilköy, eski adıyla Ayastefanos Anlaşması ve daha sonraki Berlin Anlaşması'yla Ermeni sorunu uluslar arası bir boyuta taşınmıştır.

⁹ UÇAROL; a. g. e., s. 399 – 405; Daha geniş bilgi için bkz. GENCER & ÖZEL; a. g. e., s. 42 – 50; AKGÜNDÜZ – ÖZTÜRK, a. g. e., s. 395 – 397.

Böylece, Türkiye’yi bölmek isteyen yabancı güçler, Türk-Ermeni ilişkilerine müdahale etmeye başlamışlardır. İngiltere ve Rusya tarafından tarih sahnesine sunulan Ermeni Sorunu, aslında emperyalizmin Osmanlı devletini yıkma ve paylaşma politikasının bir uzantısıdır.¹⁰

Berlin Antlaşmasının imzalanmasını izleyen dönemde Ermeni sorunu iki yönde gelişmiştir. Bunlardan ilki, Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskı ve müdahaleleri; ikincisi ise Anadolu, Suriye ve Rumeli’de yaşayan Ermenilerin Anadolu’nun çeşitli yerlerinde, özellikle Doğu Anadolu ve Kilikya’da yeraltında örgütlenmeleri ve silahlanmalarıdır.

İlk kışkırtmalar Rusya’dan gelmeye başlamış, Rusların bu tutumu İngiliz ve Fransızları Ermenilerle daha çok ilgilenmeye sevk etmiştir. Doğu Anadolu’daki İngiliz Konsolosluklarının sayısı hızla artmış, ayrıca bölgeye çok sayıda Protestan misyonerler gönderilmiştir. Bu kışkırtmalar sonucunda cesaretlenen ve bağımsızlıklarını elde etmek isteyen Ermeniler örgütlenmeye başlamışlardır. Osmanlı topraklarında ve yurtdışında 1878’den itibaren çeşitli Ermeni komiteleri kurulmaya başlamıştır. Kara Haç (1878), Anavatan Müdâfileri (1881), İhtilâlcî Armenekan Partisi (1885), Cenevre’de sosyalist eğilimli, ılımlı militan HınçakPartisi (1887), Tiflis’te aşırı terör, isyan, mücadele ve bağımsızlık yanlısı Taşnaksutyun (1890) gibi dernek ve partiler bunların en önemlileridir. Ermeni Patrikhanesi de daima bu örgütlerle işbirliğinde bulunmuştur.¹¹

¹⁰ Kamuran GÜRÜN; **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, s. 79., Ankara, T.T.K., 1983, s. 193 – 238; GENCER - ÖZEL; **a. g. e.**, s. 159 – 165; Recep KARACAKAYA; “Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908 – 1923)”, İstanbul, 1999, s. 1 – 29, Basılmamış Doktora Tezi; Ali İhsan GENCER, “Ermeni Sorununda Dış Etkenlerin Rolü”, **Uluslararası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24 – 25 Mayıs 2001: Bildiriler, a. g. e.**, s. 67 – 75; Mehmet ERSAN, “Türk Yönetim Tarzı, Ermenilerin Türk İdaresini Kabulü ve Kendilerine Tanınan Haklar”, **Uluslararası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24 – 25 Mayıs 2001: Bildiriler, a. g. e.**, s. 1 – 12; <http://www.osmanli700.gen.tr.sectik.html>.

¹¹ Necati AKTAŞ ‘v.d.’, Yay. haz. **Ermeni Komiteleri (1891 -1895)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 48, Ankara, 2001; Cezmi ERASLAN, “Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu, 24 – 25 Mayıs 2001: Bildiriler, a. g. e.**, s. 77 – 105; Ali KARACA, “Türkiye’de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği (1878 – 1915)”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu, 24 – 25 Mayıs 2001: Bildiriler, a. g. e.**, s. 107 -170; Kemal ÇİÇEK,

İstanbul'da örgütlenen ve Avrupa devletlerinin dikkatlerini Ermeni meselesine çekerek, Osmanlı Ermenilerini kışkırtmayı hedefleyen Hınçakların başlattığı ayaklanma girişimlerini, aralarında siyasi mücadele başlayan Taşnakların izlemiştir. Bu ayaklanma girişimlerinin ortak özellikleri; Osmanlı ülkesine dışarıdan gelen komitelerce planlanmış ve yönlendirilmiş olmaları ile örgütlenme faaliyetlerinde Anadolu'ya yayılan misyonerlerin büyük katkısının bulunmasıdır.

İlk isyan 1890'da Erzurum'da gerçekleşmiştir. Bunu, yine aynı yıl meydana gelen Kumkapı gösterisi, 1892-93'te Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon olayları, 1894'te Sasun isyanı, 1895'de Maraş isyanı, Babiâli baskını, 1896'da Van isyanı ve Osmanlı Bankası'nın işgali, 1903'te İkinci Sasun isyanı, 1905'te Sultan II. Abdülhamid'e suikast girişimi ve nihayet 1909'da gerçekleşen Adana isyanı izlemiştir. 1914'te Zeytin, 1915 Van, 1914–1915 Muş ve 1922'ye kadar süren isyan, katliam, göç olaylarında Trabzon, Erzurum, Kars, Van, Bitlis, Diyarbakır, Adana, Maraş, Antep ve civarında yaklaşık 1.500.000 Türk ve Müslüman Ermeni mezalimi sonucu hayatlarını kaybetmiştir. Ermenilerin kaybı ise farklı kaynaklarda tahmini olarak, 1890'lı yıllardaki isyanlarda 15.000 civarında, 1915 tehciri sırasında 250.000, 350.000, 800.000 gibi farklı sayılarda gösterilmiştir. Abartılarak batı kamuoyuna duyurulan bu rakamlarla, Müslüman ve Türklere karşı nefret, Ermenilere sempati uyandırılmaya çalışılmıştır. Bu büyük kayıplar olsa bile, bunların Osmanlı ordusundan değil, başka şartlardan olabileceği de kaynaklarda kaydedilmektedir.¹²

İsyanların Osmanlı kuvvetlerince bastırılması, dünya kamuoyuna propaganda maksatlı olarak "Müslümanlar Hıristiyanları katlediyor" mesajıyla yansıtılmış ve Ermeni meselesi, giderek büyük bir sorun niteliği kazanmıştır. Nitekim döneme ait İngiliz ve Rus diplomatik temsilciliklerinin raporları, "Ermeni ihtilalcilerin hedefinin karışıklıklar çıkararak Osmanlıların karşılık vermesini ve böylece yabancı ülkelerin duruma müdahalesini sağlamak"¹³ olduğunu kaydetmektedir.

Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915 – 1917, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı: 110, Ankara, 2005, s. 7 – 17.

¹² Ş. Nezihi AYKUT, "Arşiv Belgelerine Göre Anadolu'da Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar, 1914 – 1922", **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24 – 25 Mayıs 2001: Bildiriler**, a. g. e., s. 194 – 216; ÇİÇEK, a. g. e., s. 18 – 20, 290 – 316.

¹³ <http://www.osmanli700.gen.tr/sectik/trsectik.html>

Öte yandan sömürgeci devletlerin diplomatik temsilcilikleri Anadolu'ya dağılmış Hıristiyan misyonerler ile birlikte Ermeni propagandasının Batı kamuoyuna iletilmesinde ve benimsetilmesinde büyük rol oynamışlardır.

Ermeniler, Türk halkına en büyük zararı, Birinci Dünya Savaşı sırasında giriştikleri katliamlarla vermişlerdir. 2 Kasım 1914'te Rusların Doğu Anadolu'ya girmelerinden, Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (13 Ekim 1921) Antlaşmalarının imzalandığı tarihe kadar Trabzon, Erzurum, Kars, Van, Bitlis, Diyarbakır vilayetlerinde ve civarında Ermeniler katliam, zulüm ve yağmalarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Ermeniler; Ruslar hesabına casusluk yapmış, seferberlik gereği yapılan askere alma çağrısına uymaksızın askerden kaçmış, askere gelip silah altına alınanlar ise silahları ile birlikte Rus ordusu saflarına geçerek, “vatana ihanet” suçunu topluca işlemişlerdir.

Daha seferberliğin başlangıcında, Türk birliklerine karşı saldırıya geçen Ermeni çeteleri, büyük katliamlara girişmiş, Türk köylerine baskınlar düzenlemek suretiyle sivil halka büyük zararlar vermişlerdir. Örneğin Van'ın Zive Köyünün bütün halkı, kadın, çocuk ve yaşlı demeden Ermeniler tarafından öldürülmüştür.¹⁴

1915 Mayıs ayına gelindiğinde, Ruslar Doğu Anadolu'da ilerler, İngiliz ve Fransızlar Çanakkale'yi zorlar ve Güney'de kanal harekatı yapılmaktadır. Ülkenin iç durumu bu haldeyken Zeytun, Van ve Muş'ta isyan çıkmıştır. Van isyanı, şehrin Ruslar tarafından işgaline yol açmıştır. Zeytun ve Muş isyanı devam etmektedir. Ülkenin her tarafı asker kaçakları ile dolu, her taraf çetelerin saldırılarına maruz, eli silah tutan Türklerin askere gitmeleri neticesinde meydan Ermenilere kalmıştır. Devlet bir taraftan savaşırken, bir taraftan da isyanlarla uğraşmaktadır. Osmanlı Devleti sürekli Ermenileri korumaya, haklarını hürriyetlerini gözetmeye özen göstermesine rağmen, Ermenilerin düşmanların tahrik ve kışkırtmalarına aldanarak, devlete ihanet etmesi, Müslüman ahaliyi katletmesi, isyanlar çıkarması gibi devletin güvenliğini büyük ölçüde tehdit eden sebeplerden dolayı, Osmanlı hükümeti tehcir kararı almak zorunda kalmıştır. Tehcirin askeri açıdan diğer önemli bir sebebi de Türk ordusunun lojistik ve cephe gerisi güvenliğinin sağlanmasıdır. Ancak şunu da

¹⁴ Ş. Nezihi AYKUT, a. g. e., s. 191 – 216; ÇİÇEK, a. g. e., s. 23 – 24.

belirtmek gerekir ki, Milli Kurtuluş Savaşında çok önemli hizmetlerde bulunan Berç Keresteciyan (Türker), David Sahakkulu ve Pandikyan gibi yurtsever Ermeniler de bulunmaktadır.¹⁵

Türkiye'deki Ermenilerle ilgili olarak savaş içinde alınan bir karar daha vardır ki, Patrikhaneyi ilgilendirir. Ermeni Gregoryen Kilisesinin en eski ruhanî merkezi, "Papalığı" kabul edilen Eçmiyazin Katogikosluğu 1583'te Revan'ın Osmanlılarca alınması neticesinde Osmanlı denetimine girmiş ve Katogikoslar bu tarihten itibaren Osmanlı padişahlarınca tayin edilmeye başlanmıştı. Bu durum Eçmiyazin'in İran'a bırakılması sonrasında da devam etmiştir.

Eçmiyazin Katogikosluğu 1828'de Rus işgaline geçince, tamamen Rus denetimi ve kontrolüne girmiştir. Rusların Eçmiyazin Katogikosluğunun Osmanlıların aleyhine kullanmaları üzerine, Osmanlılar da kendi sınırları içinde bulunan Sis Katogihosluğunun Osmanlı Ermenileri için ruhanî merci kabul etmişle ve burayı güçlendirme yoluna gitmişlerdir. Fakat beklenen netice alınamamış, Ruslar Eçmiyazin Katogikosluğunun manevi otoritesini kullanarak, İstanbul Ermeni Patrikliğini ve Osmanlı Devletindeki bütün Ermenileri nüfuzları altına almaya çalıştılar. Bunun üzerine 10 Ağustos 1916 tarihli Takvim-i Vekayi'de neşredilen yeni bir nizamname ile Türkiye'deki Ermeni kiliselerinin Eçmiyazin Katogikosluğu (Vagrsabat: Erivan'ın batısında) ile ilgisi tamamen kesilmiş, Sis ve Akdamar Katogikoslukları birleştirilip, Katogikosluğun merkezi Kudüs'e nakledilmiş ve İstanbul Patrikliği de bu Katogikosluğa bağlanmıştır. İstanbul Patriğinin ise ancak mezhepler nezareti ile temas edebileceği hükme bağlanmıştır. Nizamname ayrıca patrik seçimi ve Patrikhane Meclislerine de yeni bir şekil vermiştir. Bu suretle Osmanlı Devleti, Osmanlı Ermenilerini Rus kontrolündeki Eçmiyazin'in tesirinden kurtarmaya çalışmıştı. Ancak Osmanlı Devletinin zayıflaması ile Rusya'nın ve

¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz.: Ahmet ALTINTAŞ 'v.d.' Yay. Haz. **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 – 1920)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 14, Ankara,1994; Mim Kemal ÖKE, **Uluslar arası Boyutlarıyla Anadolu – Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu, 1914 – 1923**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996; Sabahattin ÖZEL, "Tehcir Konusunda Bazı Gerçekler ve Milli Kurtuluş Savaşı'nda Vatansever Ermeniler", **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24 – 25 Mayıs 2001: Bildiriler, a. g. e.**, s. 35 – 49; Yusuf HALAÇOĞLU, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914 – 1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı: 90, Ankara, 2001; ÇİÇEK, a. g. e., s. 24 – 36.

Eçmiyazın Katagikosluğunun Osmanlı Ermenileri üzerindeki nüfuzu giderek artmıştır. Bu da ortaya çıkan Ermeni meselesinin amillerinden biri olmuştur.¹⁶

Aynı şekilde Anadolu'nun Türk idaresine girmesinden sonra burada yaşayan Ermeniler, kendi dillerini de tam bir serbestlikle konuşmaya devam ettiler. Osmanlı yönetimi, diğer cemaatlere uyguladığı politikayı onlara da uygulayarak Ermeniceyi ve Ermeni adlarının kullanılmasını serbest bıraktı. Türk matbaasının kurulmasından 160 yıl kadar önce Venedik'te matbaacılık eğitimi görmüş olan Sivaslı Apkar adındaki bir papaza 1567'de İstanbul'da bir Ermeni matbaası açması için izin verildi. İstanbul'dan başka İzmir (1759), Van (1859), Muş (1869), Sivas (1871) gibi taşra şehirlerinde de yeni Ermeni matbaaları faaliyete geçmiştir. 1908'de bütün ülkede Ermeni matbaası sayısı 38'e ulaşmıştır. Nitekim 1910 yılında İstanbul'da Ermenice 5 gazete ve 7 dergi çıkarılmaktaydı.

Osmanlı idaresinde Ermeniler, Türk insanının hoşgörüsünden de yararlanarak, adeta altın çağlarını yaşamışlardır. Askerlikten ve kısmen de vergiden muaf tutulan Ermeniler, ticaret, zanaat ve tarım ile idari mekanizmalarda önemli görevlere yükselme fırsatını elde etmişlerdir. Devletin çeşitli kademelerinde görev yapan Ermeniler, Osmanlı devletince, kendilerine tanınan bu hoşgörüyü karşılık verdikleri hizmetten dolayı "millet-i sadıka" olarak adlandırılmışlardır. 19. Yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlıların bir Ermeni sorunu olmadığı gibi, Ermeni halkının da Türk yöneticileriyle halledemedikleri bir mesele mevcut değildir. Nitekim Türkçe konuşan, ayinlerini bile Türkçe yapan bu topluluktan devlet kademelerinde önemli görevlere yükselenler, Bayındırlık, Bahriye, Hariciye, Maliye, Hazine, Posta-Telgraf, Darphane Bakanlıkları, Müsteşarlıkları yapanlar ve hatta Osmanlı Devleti'nin meseleleri üzerinde Türkçe ve yabancı dillerde eserler yazarlar bile olmuştur.¹⁷

¹⁶ Daha geniş bilgi için bkz.; Ali ARSLAN, "Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmalarında Ermeni Eçmiyazın Katogigosluğu'nun Rolü", **Kafkas Araştırmaları II**, İstanbul, 1996, s. 19 – 37; "Eçmiyazın Katogigosluğu'nda Statü Değişimi ve Türk-Rus-Ermeni İlişkilerindeki Rolü", **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24 – 25 Mayıs 2001: Bildiriler, a. g. e.**, s. 55 – 66; "Eçmiyazın Ermeni Katogigosluğu'nun Osmanlı Denetiminde ve Rus Kontrolündeki Statüsü" **Kafkas Araştırmaları II**, İstanbul, 1996, s. 39 – 49.

¹⁷ Arzu TOZDUMAN TERZİ, "Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır (Bakan): Agop, Ohannes ve Mikail Paşalar", **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24 – 25 Mayıs 2001: Bildiriler, a. g. e.**, s. 21- 34; <http://www.Osmanli700.gen.tr/sectik/trsectik.html>

Osmanlılarla Musevilerin ilk temasları 1326'da Orhan Gazi Bey'in Bursa'yı ele geçirmesi ile olmuş ve orada bir Musevî cemaati bulmuştur. Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa Gelibolu'yu ele geçirdiğinde orada da bir Musevî cemaati vardı. Sultan Murat Ankara'yı aldığı anda orada eski ve küçük, Edirne'de ise büyük bir Musevî cemaati vardı. Gerek Edirne gerekse Trakya'nın diğer şehirlerinde bulunan Yahudiler çeşitli devletlerin yönetimi altında ezilme görmüşlerdir. Bir Yahudi tarihçi o zamanki durumu şöyle tanımlıyor: "Türklerin gelişi bir sülâlenin değil, Yahudiler için bir durumun değişmesi idi. Yahudiler karanlıktan ışığa, tutsaklıktan özgürlüğe kavuşmuşlardır Yahudiler Türklere Yalnız galip ve toprağın efendileri nazarıyla değil, kendi dinleri ile yakınlığı olan kardeş gözüyle bakmışlardır. Karşılık olarak Türkler de Yahudilere sevgi duymuşlardır. ..."18 şeklindedir.

Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra savaş sırasında ölenlerin bıraktıkları boşluk ve ahalinin büyük bir kısmının şehri terk etmesi yüzünden İstanbul'un nüfusu azalmıştı. Fatih, yeni başkentini zenginleştirmeyi düşünerek Anadolu'nun pek çok yerinde yaşayan Ermenileri ve Musevileri İstanbul'a davet etmiş, bazı durumlarda da zorla getirtmiştir. O sırada Anadolu'dan gelen Museviler arasında Balat (Plateia), Tire, Antalya, Sinop Musevileri vardı ki şehirlerinin isimlerine saygı göstermek amacıyla İstanbul'da sinagog inşa etmişlerdi. Zorla İstanbul'a getirilen Musevilerin inşa ettikleri sinagoga "Sürgünlerin Sinagogu"19 adı verilmiştir.

1492 yılında İspanya'dan sürülen Museviler, II. Beyazıt devrinde özellikle İstanbul ve Selanik şehirlerine gelmişler ve iyi karşılanmışlardı. II Beyazıt Osmanlılara bağlı olan Sakız adasına Musevilerin kabul edilmesini emretmiştir.1532 yılında Rodos adasını fetheden Kanuni, Sakız Musevilerinin oraya gitmesini teşvik etmiştir. II Selim devrinde Kıbrıs'ın Türklerin eline geçmesiyle, Anadolu'dan adaya gelen Türklerin Ermenilerin ve bu arada 500 kadar Musevi'nin de orada yerleşmelerine emir verilmişti.

Kırklareli şehri, 4. Sultan Mehmet'in Podolya'dan sürgün ettiği Musevilerle dolmuştur. 1782 yılında Lehistan'daki devrim ve bölünme yüzünden bölge halkı

¹⁸ Avram GALANTİ, **Türkler ve Yahudiler (Tarihi, Siyasi Araştırma)**, 3. bs., İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1995, s. 14.

¹⁹ GALANTİ, **a. g. e.**, s. 22.

başka yerlere göç etmek zorunda kalmış, İstanbul'a gelmek için Tuna nehrine gelen 150 Musevi Hükümetin emriyle İzmir ve Selanik'e nakledilmişlerdi.

II. Abdülhamit zamanında (1891-92) Rusya'dan kaçan Museviler sığınak olarak İstanbul'u seçmişlerdi. II. Abdülhamit 1893 yılının Nisan ayında Hahambaşı Moşe Levi'yi saraya davet etmiş ve kendisine; “.....Başka ülkelerden gelen Yahudileri memleketime kabul etmeye razı olurum. Amacım bu Musevileri Doğu Anadolu'da yerleştirmek ve bu şekilde yerli Yahudilerle beraber 4. Ordu'ya bağlı 100.000 kişilik bir kuvvet hazırlamaktır. Şayet kaşer ve turfa(yenen ve yenmeyen yemekler) hususunda bir engel varsa, bunu ortadan kaldırmak ve Yahudi dininin hükümlerine göre yemek pişirmek için düzenlemeler yaptırırım.Buna ne dersin Hahambaşı?” demiştir.²⁰

Hahambaşı, Musevi cemaatini askerlik hizmetine dâhil etmek lütfünde bulunduğu için, padişaha teşekkür ederek, olayı Hahamhanenin Ruhani Meclisine bildireceğini söylemiştir. Mecliste kabul edilen ve Musevi askerlerinin dinsel görevlerini yerine getirilebilmelerinin sağlanmasının istendiği belge imzalanarak saraya sunulmuş, ancak Vekiller Heyetince; diğer Gayr-müslim unsurlarında meydana getirebileceği tepkileri düşünerek, belgenin içeriğinin uygulanmasını başka bir tarihe ertelemeye karar vermiştir.

Bu husus bir daha da gündeme gelmemiştir. Osmanlı Musevileri memleket için hiçbir zaman kaygıyı gerektiren bir varlık oluşturmamıştır. Osmanlı, memleket içindeki Musevileri Hıristiyan unsurlarına karşı daima himaye etmiştir.²¹

Osmanlı Musevileri, Müslüman toplumuyla olan ilişkilerinde, yönetici sınıfla iyi ilişkiler kurmaktaki menfaatlerinin bilincinde olarak hareket etmişlerdir. Bu sebeple Museviler, imparatorluk içinde yer alan diğer azınlıklara göre ayrıcalıklı bir duruma gelmişlerdir. Bu dayanışmanın ve samimi ilişkinin temelleri, Bizans İmparatorluğunun yıkılması sırasında Musevilerin Osmanlı'ya destek vermesiyle atılmıştır. Daha Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan çok önce Türklerin 1071'de

²⁰ GALANTİ, a. g. e., s. 26; Çetin YETKİN, **Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, İstanbul, Afa Yayınları, 1992, s. 119 – 141.

²¹ GALANTİ; a. g. e., s. 11-33; Daha geniş bilgi için bkz.: YETKİN, a. g. e., s. 21 – 36, 59 – 70, 97 – 99; <http://www.saemk.org/yayindetay.asp?sbj=içerikdetaywid=6wdba=005wdil=tr>

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte, Bizans İmparatorluğu'nun yönetimi altında baskı altında yaşayan binlerce Musevi, Türklerin yönetimi altındaki bölgelere göç etmiş, Bizans yönetimi altında yaşamaya devam eden Museviler de, Bizans topraklarının Türklerin yönetimi altına geçmesi için Türklerle dayanışma içine girmişlerdir.

İstanbul'un fethinden sonra, kentin ekonomisinin canlandırılması amacıyla, başta Bursa, Edirne ve Selanik'tekiler olmak üzere, ülkedeki diğer Musevi cemaatlerine mesajlar gönderilerek, bunların İstanbul'a yerleşmeleri sağlanmıştır.

Osmanlı yönetiminin Musevilere sağladığı en önemli haklardan biri de, din değiştirme konusunda tanınan ayrıcalık olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda başarılı olan herkes yönetici sınıfına yükselebilecek imkânına sahip olmakla birlikte, bu statüyü elde edebilmek için Müslüman olmak bir önkoşuldu. Bu nedenle, yönetici sınıfa girmek isteyen azınlıklar için din değiştirerek Müslüman olmak zorunluluktaki. Hıristiyanlar, din değiştirmeleri halinde, kendilerinin ve babalarının adlarını değiştirerek bir Müslüman adı alırlar ve baba adları da "Allah'ın Kulu" anlamına gelen "Abdullah" olarak değiştirilirdi (Örn: Ahmed ibn Abdullah). Öte yandan, Musevilerin din değiştirmesi halinde kendi Musevi ve baba adlarını taşımalarına izin verilirdi (Örn: Isak ibn Abram). Böylece Musevilerin yönetici sınıfı içine girmeleri kolaylaştırılmış oluyordu.

Bizans imparatorluğunun yıkılmasında Türklerin tarafını tutan Musevilerin, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatta da birtakım ayrıcalıklara sahip olmaları, Hıristiyan azınlığın onlara karşı tepkisini körüklemiştir. Özellikle Rumlar arasında, Musevilere karşı tarihten gelen hoşnutsuzluk devam etmiştir.²²

Osmanlı İmparatorluğunda Süryaniler; Doğu Hıristiyan kilisesine bağlı, Türkiye'de Mardin, Midyat, Nusaybin, Adana, Diyarbakır çevrelerinde, Irak ve Suriye devletlerinin bulunduğu bölgede (Mezopotamya'da) yaşayan Hıristiyan bir topluluktur.

²² YETKİN, a. g. e., s. 103 – 117.

Süryaniler, Arami, Asuri, Keldani, Maruni vs. adlarla da anılırlar. Kudüs'ten sonra İsa'ya ilk inananlar Antakya'da oturan Süryanilerdir. Süryani kilisesi, Antakya'da kurulan ilk inananlar topluluğunun mirasçısı olarak, en eski kiliselerden biridir. Antakya böylece Süryanilerin ilk dini merkezi olmuştur. Bugün de Süryani Patriği, Antakya kenti kürsüsünün dini lideri olarak kabul edilmektedir.

4.000 yıldır Mezopotamya'da yaşadığı kabul edilen Süryanilerin ilk Hıristiyan topluluğu olmalarından dolayı kendilerine Süryani-i Kadim (Eski Süryaniler) adı da verilmiştir.

Süryaniler I. Yüzyıldan itibaren mezheplerini Anadolu ve Mezopotamya'ya yayarak, batı ülkelerine kadar uzanmışlardır. İstanbul'da Antakya patriğine bağlı bir Süryani Piskoposluğu kurulmuştur. 451'de toplanan dini konsülde ilk anlaşmazlık çıkmış, Süryaniler ikiye bölünmüşlerdir. Bizanslılar, İstanbul'daki Bizans kilisesini Antakya kilisesinden temelli olarak ayırmışlar ve Rum Ortodoks kilisesi, Antakya Süryani Kilisesini sürekli tehdit ve baskı altında tutmuştur. Bu nedenle baskılara dayanamayan Süryaniler Halep, Harran, Rakfa, Urfa, Malatya, Diyarbakır gibi yerlerde geçici merkezler kurmuşlardır.

1782'de Suriye'de misyonerlerle anlaşılan Halepli Patrik Katolikliği, 1852 – 1860 yıllarında da Süryani-i Kadimler, Katolik Süryaniler, Protestan Süryaniler olarak üç grupta toplanmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğunda XIII. Yüzyıldan beri, aşiret sistemi altında, özerk bir yaşam süren Süryanilere 1844'te verilen bir beratla “millet” statüsüne yükseltilerek patrikleri, Süryani toplumunun ruhani ve dünyevi önderi olarak tanınmıştır.²³

Gayrimüslimlerin ister zımmi ister müs'temen²⁴ olsun Osmanlı Devleti'nde sahip oldukları hukuki ve kazai imtiyazlar ancak Türkiye Cumhuriyeti ile Batılı devletler arasında imzalanan Lozan Antlaşması'yla yeni bir şekle bağlanmış, cemaat

²³ “Süryaniler”, Türk Ansiklopedisi, C. XXX, Ankara Milli Eğitim Basımevi 1981, s. 163 – 164. Daha geniş bilgi için bkz.: Yakup BİLGE; **Geçmişten Günümüze Süryaniler**, 3. bs., Etnik Kültürlerin Dinsel Kaynakları Serisi – 2, İstanbul, ZVİ-Geyik Yayınları, 2001, s. 13 – 22.

²⁴ Müs'temen: İslâm ülkesinde geçici ikamet hakkına sahip olan Gayrimüslimlerdir.

ve konsolosluk mahkemelerinin kaza yetkileri sona ermiştir. Bu yeni şekle göre, bir taraftan Gayrimüslim vatandaşlar için hukuki muhtariyetin devam edeceği ve bununla ilgili hukuki hükümlerin tespitinde bu cemaat temsilcilerinin söz sahibi olacağı kabul edilmiş, diğer taraftan da Batı'nın istekleri istikametinde hukuk reformları yapma ve bu yapılırken de beş yıllık süre için Batı'lı hukukçuların yardımlarından yararlanma taahhüt edilmiştir. Daha sonra Cumhuriyet idarecileri, Batı hukukunun toptan kabulü cihetine gittiklerinden, bu yeni durum karşısında Gayrimüslim azınlıklar artık ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle, Medenî Kanun'un kabulünden önce Lozan Antlaşması'yla kendilerine tanınan hukukî imtiyazlardan vazgeçmişlerdir.²⁵

²⁵ YETKİN, a. g. e., s. 241 – 247; Daha geniş bilgi için bkz.: Feridun EMECEN 'v.d.'; **Osmanlı Devleti Tarihi**, ed. Ekmelettin İHSANOĞLU, 2c, İstanbul, Feza Gazetecilik A.Ş. C.II, 1999, s. 419 – 42; <http://www.saemk.org/yayın-detay.asp.sbj.tr>, 9.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE

TÜRKİYE RUMLARI

Osmanlı Devletinin I. Dünya Harbi sonunda İtilaf Devletleri ile imzalamak zorunda kaldığı 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesinden sonra Rumların taşkınlıkları, tecavüzleri daha da artarak devam etti.

Azınlıklar, zaten yıllardır süren dış devletlerin desteği, kışkırtmaları ve Osmanlı Devletinin hukuk, eğitim, din alanında onlara verdiği serbestiler neticesinde güçlenmiş ve örgütlenmişlerdir.

Yunanistan, Osmanlı Devletinin bu güç durumundan yararlanarak paylaşımına katılmak ve Megali İdea ülküsünü gerçekleştirmek amacıyla, İtilaf Devletlerinin de desteğini alarak, yerli Rumlar ve Patrikhane işbirliği ile yıkıcı bir takım faaliyetlere girişmiştir.

A- İSTANBUL FENER RUM PATRİKHANESİ VE FAALİYETLERİ

Mütarekeden sonra Megali İdea politikasının gerçekleştirilmesinde Rum Patrikhanesi, Yunanistan'ın menfaatlerini temsil eden ve savunan bir merkez haline getirildi. Tebaası olduğu Osmanlı Hükümetini tanımadı, Türkler aleyhine kurulan Rum derneklerini örgütledi ve destekledi.

Bu derneklerin en önemlileri şunlardı:

- “YUNAN KOMİTESİ”, “TRAKYA KOMİTESİ” Derneği: Trakya'daki Türk direnişini kırmaya çalıştılar,

- “MAVRİ MİRA DERNEĞİ ”, “GÖÇMENLER KOMİSYONU” : Rumları silahlandırarak tedhiş olaylarını gerçekleştiriyor,
- “ETNİKİ ETERYA” DERNEĞİ ve “PONTUS CEMİYETİ” ise: Karadeniz’de Samsun-Trabzon civarında Pontus devleti kurmayı amaçlıyordu.

Bu derneklerle aynı amaçta olan ve farklı sahalarda çalışan 15 civarında Rum ve Yunan Cemiyeti bulunuyordu.²⁶

Patrikhane bütün bu siyasi ve idari faaliyetlerini Yunan Başbakanı Venizelos’dan aldığı emir ve talimatlar doğrultusunda gerçekleştiriyor, Devletin düşmanları ile açıkça işbirliği yaparak, Türk Vatanının parçalanması ve yok olmasına çalışıyordu. İtilaf Devletleri de menfaatleri icabı buna ses çıkarmıyordu.²⁷

Patrikhane’nin bu faaliyetlerini gerçekleştirmesinde Yunan emellerine harfiyen riayet edecek yeni bir patrik gerekiyordu.

Bunun için de ölen Kamburoğlu’nun kiliseye hayır amacıyla bıraktığı 50.000 liralık terekesinin israf edildiği bahane edilip halk da kışkırtarak Karamanlı Patrik V.Yermanos istifaya zorlanmıştı.²⁸

²⁶ Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi 2. kısım/ 4 Eylül 1919-4 Kasım 1920/, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, ser. No:1, Ankara, 1965, C: II, s.63-64; Ali GÜLER; **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum Yunan Terör Örgütleri**, Ankara, Rızaliler Kültür ve Dayanışma Derneği, 1995,s. XVIII; Yahya AKYÜZ “v.d”, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, 2c. ,4bs, Ankara, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, 1995, C I / 1, s.56; Ali İhsan GENCER & Sabahattin ÖZEL; **Türk İnkılâp Tarihi**, 3bs, İstanbul, Der Yayınları,1996, s.95; Sabahattin ÖZEL, “**Milli Mücadele’de Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi’nin İstanbul’daki Faaliyetleri ve Atatürk’ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri**”, Askeri Tarih Bülteni, sayı 40, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başk. Yayınları, Ankara, 1996, s. 5; Adnan SOFUOĞLU, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul, Turan Yayıncılık, 1996, s.41; İbrahim MERAL, “**Mütareke’den Cumhuriyet’e /30 Ekim 1918- 29 Ekim 1923/ Azınlıkların Sosyal, Ekonomik, Demografik Yapısı ve Dış Ülkelerle Olan İlişkileri**” Ankara, 1998, s.125,Basılmamış Doktora Tezi; Faruk GÜVENTÜRK, **Türklere Karşı Yunan Milli Hedefleri Genel Politikaları ve Stratejileri Nedir**, 2. Kolordu basımevi, s.6-9;

²⁷ GÜLER, a.g.e., s.1-3; SOFUOĞLU, a.g.e., s.72-73; MERAL, a.g.e., s.127-129.

²⁸ **İkdam**,7685,1 Temmuz 1918,s.2; 7791, 21 Teşrinievvel 1918, s.2; 7794,24 Teşrinievvel 1918,s.1; 7795,25 Teşrinievvel 1918, s.1; 7797,27 Teşrinievvel 1918 s.2; 7810, 9 Teşrinisani 1918 s.2.

Yerine yeni Patrik tayin olununcaya kadar Bursa Metropolidi Doroteos vekil tayin edildi.²⁹ Doroteos göreve geldikten sonra, onun başkanlığındaki Meclis-i Muhtelit üyeleri Patrikhaneye ve amaçlarına uygun, daha faal, itibarlı, Helenizme daha iyi hizmet edecek kişileri Meclis-i Cismâni üyeliklerine seçtiler. Böylece yeni Patrik kaymakamı, Karamanlı Yermanos döneminin kapandığını, yeni bir dönemin yaşanacağını işaretlerini veriyordu.

Doroteos, 10 Kasım 1918'de Tatavla'da (Kurtuluş semti) kilisede Pazar ayininden sonra katıldığı toplantıda heyecanlı ve duygulu konuşmalarla Rumları kıskırtıyor, Türklere karşı kin ve nefretlerini kamçılıyor, Rumları mücadeleye çağırıyor, işgalci İtilâf Devletlerinin temsilcileri ile görüşüyor, Anadolu ve Rumeli'deki birçok metropoliti İstanbul'a çağırarak kadrosunu güçlendirip, burayı bir ihtilâl merkezi haline getiriyordu.³⁰ Atama işlemlerinden sonra Patrik Kaymakamı Doroteos, teşekkür için Padişah huzuruna kabul edilmiş, kendisine "Rum Milletine daima hüsn-i teveccüh ve muhabbet duyulduğu" beyan ve bunun bütün Rum milletine ilanını ferman buyurmuşlardır.

Sonra, Patrik Kaymakamı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'i de ziyaret etmiş ve kendisinden "Rum unsurunun da hükümete yardımcı olması" istendiğinde; Doroteos "Rum Milletinin son senelerde çok mağdur ve mutazarrır olduğunu, şu müşkül zamanlarda dua ve temenniyandan başka bir şey yapamayacağını" beyan etmekle yetinmiştir.

Halil Bey de cevaben; "Rum Patrikhane"sinin daima kudret ve nüfuz sahibi olduğunu söylemiştir.³¹

Bu arada Rumların taşkınlıklarının devam etmesi Hükümeti harekete geçirmiş Dahiliye Nazırı Fethi Bey [Ali Fethi Okyar] daha sonra İstanbul Muhafızı Ahmet Fevzi Paşa ile Polis Müdürü Umumisi Mehmet Ali Bey Patrikhaneye gidip, Doroteos ile görüşerek , "Rumların Hükümete yardımcı olmasını, Rumlara sükunet ve ihtiyat tavsiye edilmesini, bazı bedhahların yaptıklarının Rumların ve bilumum

²⁹ **İkdam**, 7801, 31 Teşrinievvel 1918, s.1.

³⁰ Bülent ATALAY, **Fener Rum Patrikhanesinin Siyasi Faaliyetleri (1908–1923)**, Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV Yayınları, Tarih serisi No:4, İstanbul,2001,s.99–101.

³¹ **İkdam**, 7802, 1 Teşrinisani 1918, s.1 ; MERAL, **a. g. e.**, s. 132; ATALAY, **a.g.e.**, s.101.

anâsırın huzurunu kaçırmaktan başka bir şey olmadığını, tedbirlere karşı gelindiğini” söyleyerek , “Rum Milletinin dahi memleketin huzur ve refahının iadesi için teşrik-i mesai etmeleri lüzumunu” beyan etmişlerdir.

Patrik Vekili de cevaben “Rum Milletinin son senelerde çok ıstırap çektiğini, adı geçen tedbirlere sui tefsirde haklı olduğunu” beyan etmiş ve teşrik-i mesaiye gelince “kendisinin münferiden icraya yetkisi olmadığını ve salâhiyetler olanlara keyfiyeti bildireceğini” söylemiştir.³²

Hükümetin yaptığı uyarı ve ricalarına rağmen, Patrik vekilinin refakatinde 5 metropolit ile Perapalas’da İngiliz Heyyet-i Askeriyesini ziyaret etmesi, Neologos Gazetesi’nin mavi renkli mürekkeple neşredilmesi, artık serlevhasının üzerindeki Türkçe yazıları kaldırması, Wilson’un attığı toptan çıkan güllenin Venizelos şeklinde tecessüm ederek, Ayasofya kubbesinin üstünde oturduğunu gösteren bir karikatür koyması³³, İstanbul’da bulunan Yunan Askeri Heyyet-i Reisinin, Fener Rum Patrikhanesini ziyaretinde, Rumların ve Patrikhane memurininin alkışları ile karşılanması³⁴, Patris gazetesinin haberine göre; 1821’de Yunan ihtilali sırasında Patrikhane kapısı önünde asılarak idam olunan Patrik 5.Garikoryos’un büyük bir resminin mezkur kapı üzerinde iki gündür asılı olması, İtilâf Kuvvetlerinin İstanbul’a geldiğinden beri Rum ve yabancı matbuatın bir sistem dahilinde tahrikâne, heyecanlı havadis ve makaleler neşrederek Türklerin silahlandığını, azınlıklara karşı yamyamlığını, zulmü cinayâtını beyanla halkı galeyana getirmeleri³⁵, Rus teb’asından olan Rumların harp esnasında uğradıkları zayıatın tazminini Hükümetten istemeleri ve bunun için bir komite teşkil etmeleri, Rum Patrikhanesinin bunu desteklemek amacıyla ; Rumların 1914’den beri gördükleri mezalimlere ait resmi vesaik hazırlaması ve arzu edenlere bunların gösterileceğinin ilan edilmesi³⁶ gibi

³² **İkdam**, 7803, 2 Teşrinisani 1918, s.1; 7808, 7 Teşrinisani 1918, s.2; 7810, 9 Teşrinisani 1918, s.2; 7812, 11 Teşrinisani 1918, s.2; 7816,15 Teşrinisani 1918, s.1–2.

³³ **İkdam**, 7817, 16 Teşrinisani 1918, s. 2; 7819, 18 Teşrinisani 1918, s.2; 7820, 19 Teşrinisani 1918, s.2.

³⁴ **İkdam**, 7822, 21 Teşrinisani 1918, s.1.

³⁵ **İkdam**, 7716, 4 Ağustos 1918, s.1; 7717, 5 Ağustos 1918, s.2; 7824, 23 Teşrinisani 1918, s.2; 7827, 26 Teşrinisani 1918, s. 2; 7830, 29 Teşrinisani 1918, s.2

³⁶ **İkdam**,7842, 11 Kanunuevvel 1918, s.2.

olaylar Patrikhanenin bağımsız ve kışkırtıcı bir davranış içinde olduğunu göstermektedir.

Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanmasından sonra Patrikhane elindeki bütün imkânları kullanıp değerlendirerek, yerli Rumlar ve Yunanlılarla ilgili faaliyetlerini, Türklerin aleyhine hızlandırarak sürdürmüştür.³⁷

Rum Patrikinin seçimi meselesinde; Patrik Nizamata göre, kırk gün içinde yeni Patrik seçilmesi gerekirken Doroteos ve Sen Sinod Meclisi üyeleri Patrikhaneyi istedikleri gibi idare ettiklerinden ve milli davalarıyla alakadar olduklarından acele etmiyorlardı.

Hükümet ise kanunlara aykırı olan bu durumdan ve Patrikhanenin mütarekeden sonra açıkça Yunan emellerine hizmet etmesinden rahatsızlık duyarak asaleten bir patriğin atanmasına karar verdi. Bu karar Adliye ve Mezahip Nezareti tarafından hemen patrikhaneye bildirildi³⁸.

Rum Patrikliği seçimi meselesinde, Patrikhane, Yunanistan'daki Rumların da iştirak ettirilmesini Hükümetten talep etmiş, buna müsaade edilmediği için seçime yanaşmayan Patrikhaneye, seçimin seriyen icrası lüzumu bir tezkere ile tekrar bildirilmiştir.³⁹ Ancak Patrikhane İtilâf Devletleri ve Yunanistan'ın desteği ile gerçekleştirdiği siyasi amaçlarını ön planda tuttuğu için bahanelerle seçimi ve Hükümetin tebliğini önemsemiyor, cevabını geciktiriyordu.⁴⁰

Doroteos 9 Mart 1919'da Rumların Hükümetle hiçbir bağlantısı kalmadığı açıklamasını yapıyor, Yunan Hükümetinin tavsiyesi ile Türkiye'de yaşayan Rumların sayısını tespiti yapıyor, İstanbul dışındaki Metropolitlere amaçları doğrultusunda talimatlar veriyor, Patrikhane ve mekteplerde muhafaza edilen silahların Rumlara dağıtılmasını sağlıyor, Rum mekteplerinde Maarif Nezaretinin izni olmayan, Megali

³⁷ **İkdâm**, 7821, 20 Teşrinisani 1918, s.2; 7823, 22 Teşrinisani 1918,s.2; 7826, 25 Teşrinisani 1918,s.2; 7831, 30 Teşrinisani 1918,s.2; 7832,1 Kanunuevvel 1918,s.1; 7833, 2 Kanunuevvel 1918,s.2; 7851, 20 Kanunuevvel 1918,s.2.

³⁸ ATALAY, **a.g.e.**, s.101-102.

³⁹ **İkdâm**,7857, 26 Kanunuevvel 1918, s.1.

⁴⁰ GÜLER, **a.g.e.**, s. 5.

İdea doğrultusunda ve Yunan propagandası içeren kitaplar okutuluyor, kışkırtıcı mahiyette Taksim’de tiyatro gösterileri yapıyorlardı.

Patrik Kaymakamı Vekili İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, Yunanistan fevkalade komiserlerini ziyaret ediyor,⁴¹ Büyükkada, Arnavutköy, Kumkapı, Langa kiliselerinde ve muhtelif mahallerde Yunan Marşı çalınıyor, Yunan bayrakları çekiliyor, müteaddit toplantılar, nümayişler icrasına teşebbüs ediliyordu.⁴²

Bütün bu faaliyetlerin farkında olan ve engellemek isteyen Adliye ve Mezahib Nezareti, Patrik seçimi konusunda acele ediyordu. Bu durumdan endişelenen M. Kemal Paşa’da Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla, Harbiye Nazırı Cemal Paşa’ya çektiği telgrafta; “Patrikhane Meclisine Yunanlı ve Yunan taraftarlarının seçildiğini, İstanbul Mebusları adlı bir grubun oluşturulduğunu, Doroteos’un önderliğinde Patrikhanenin izleyeceği politikanın belirlendiğini ifadeyle, çok dikkatli olunmasını” belirtiyordu.⁴³

Doroteos’un vekâleten Patrikliği yürütmesi, Rum cemaatini huzursuz etmeye başladığı için, Patrikhane Meclisi 23 Ekim 1919’da toplanarak, Patrik adayını belirlemeye ve Venizelos’un tavsiyelerinin dikkate alınmasını kararlaştırdı.⁴⁴ Nihayet 30 Teşrinievvel 1919’da Venizelos’un tavsiyesi ve Komisyon raporu doğrultusunda Doroteos’un Patrik Vekilliğine devam etmesi kararlaştırıldı.⁴⁵

1. Patrikhanenin İstanbul’daki Faaliyetleri

⁴¹ **İkdam**, 7943, 22 Mart 1919, s. 2.

⁴² **İkdam**,.7938, 17 Mart 1919,.s.1; 7883, 21 Kanunusani 1919, s.1; 7909, 16 Şubat 1919,. s.2; 7910, 17 Şubat 1919,.s.2; 7940, 19 Mart 1919, s.1; 7961, 9 Nisan 1919, s.2; 8015, 2 Haziran 1919, s.2; 8056, 15 Temmuz 1919, s.1; 8126, 26 Eylül 1919, s.2; **S.M.T.**, “**Meydana Dökülen Bağz ve Adâvetler**”, Sebilü’r-Reşat, C.16, sayı 398/9, Yay. Haz. Eşref Edip, Hukuk Matbaası Yayınları, İstanbul, 20 Mart 1335(1919), s.95–96.

⁴³ GÜLER, **a.g.e.**, s.6-14; ÖZEL, **a.g.e.**, s.2-4; MERAL, **a.g.e.**, s.126-137; ATALAY, **a.g.e.**, s.100-105.

⁴⁴ **İkdam**, 8153, 23 Teşrinievvel 1919, s.1; 8156, 26 Teşrinievvel 1919, s.1.

⁴⁵ ATALAY, **a.g.e.**, s.106.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Patrikhane ve Yunanistan İstanbul, İzmir ve Karadeniz'de "Pontus" olarak adlandırdıkları bölgede, Yunanistan, Rusya ve Amerika'dan getirdikleri Rumları iskan ettirerek, Türkiye'deki Rum nüfusunu çoğaltmayı amaçlıyorlardı. Böylece Milletler arası görüşmelerde bu gerekçeyle Rumlara özerklik istenecek ve bu bölgelerin Yunanistan'a ilhakına çalışılacaktı. Gelen göçmen Rumların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Patrikhane bünyesinde 1919'da "Rum İskan-ı Muhacirin Cemiyeti" kuruldu.

Bu cemiyet gayr-ı resmi olarak Patrikhaneden idare ediliyor ancak "Etnik-i Eteryayn"ın bir kolu olan "Kordos Komitesi" ne bağlı olarak hareket ediyordu. Resmi olarak bir göçmen cemiyeti özelliği gösteren bu cemiyet Etnik-i Eteryayn'ın denetimi altında silahlı çeteleri, kendi düzenledikleri ve Patrikhanenin dağıttığı seyahat belgeleriyle gereken yerlere gönderiyor, Metropolitler, Papazlar aracılığıyla 18-20 yaşındaki Rum gençlerinin izcilik, jimnastik faaliyetleri adıyla çetelere katılmalarını sağlıyordu. Bu gençlere Yunan subaylarınca, Megali İdea doğrultusunda askeri eğitim veriliyordu. Bu çeteler şehrin muhtelif semtlerinde, civarında ve Marmara bölgesinde kışkırtıcı gösteriler yapıyor, yangınlar çıkarıyor, evlere, köylere baskınlar düzenleyip insanları öldürüyor, mallarını gasp ediyorlardı.⁴⁶

Muhacirin Cemiyeti masraflarının büyük kısmını, göçmenlerin ihtiyacı gibi göstererek Yunanistan'dan gönderilen yardımlarla karşılıyordu. Bu yardımlarla birlikte askeri malzemeler de geliyordu.⁴⁷ Rum Patrikhanesi bu yardımlardan ayrı, Rum muhacirlerinin memleketlerine iadesi, iskânı ve iaşelerinin temini için bazı girişimlerde bulunuyordu. Bir istikraz akdini kararlaştırmıştı.⁴⁸ Rumca gazetelerde neşrettiği beyanname ile muhacirlerin sefil halini bahisle, herkesin nakit, nafaka,

⁴⁶ **İkdam**, 7925, 6 Mart 1919, s.1; 7946, 25 Mart 1919, s.1; 7960, 8 Nisan 1919, s.2; 8736, 10 Temmuz 1921, s.3; 8776, 22 Ağustos 1921, s.3; 8794, 9 Eylül 1921,s.2; 9164, 22 Eylül 1922, s.3; 9199, 27 Teşrinievvel 1922, s.3; 9456, 14 Temmuz 1923,s.1-2; 9457, 15 Temmuz 1923,s.1; 9458, 16 Temmuz 1923,s.3; 9459, 17 Temmuz 1923,s.2; 9460, 18 Temmuz 1923,s.2; 9464, 22 Temmuz1923,s.2; **Akşam**, 1471, 27 Teşrinievvel 1922, s.2; 1542, 7 Kanunusani 1923,s.2. Sabahattin ÖZEL, "Milli Mücadele Döneminde Kuzey Marmara Havzasında Rum ve Ermeni Çetelerinin Faaliyetleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi: 1995 – 2000 Prof. Dr. Fikret İşıltan Hatıra Sayısı**, Yayın No: 4246, İstanbul, AB Ofset Basın, Yayın Matb. Sanayi, 2000, s. 427 – 434.

⁴⁷ GÜLER, **a.g.e.**, s.80-97; SOFUOĞLU, **a.g.e.**, s.84-92; MERAL, **a.g.e.**, s.154; ATALAY, **a.g.e.**, s.107-109.

⁴⁸ **İkdam**, 7875, 13 Kanunusani 1919, s.1.

elbise gibi her ne suretle olursa olsun yardım göndermesini rica ediyordu.⁴⁹ Muhacirler için Rum ileri gelenlerinden bazı tüccarlar da 4.000 – 10.000 lira bağışta bulunmuşlardı.⁵⁰

Türkiye'deki Rumlar için Amerika'dan 183 milyon dolar yardım toplamıştı.⁵¹ Ayrıca Patrikhane Ortodoks kilisesinin duçar olduğu ahvali beyanla, İngiliz kilisesinin riyasetine bir muhtıra göndererek yardım istenmiştir.⁵² Bu girişimlerin yanı sıra, hükümetle olan ilişkisini ihmal etmeyen Patrikhane, Fener mıntıkasında İaşe tevziatını yapan memurların faal ve düzenli çalışmalarını örnek göstererek, İaşe Müdüriyeti Umumiyesine teşekkür ediyordu.⁵³

2. Paris Konferansı ve Patrikhane

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra daha rahat ve Rumların siyasi lideri gibi hareket eden Doroteos, bir heyet ile birlikte 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Konferansı'na katılmak üzere 3 Mart 1919'da yola çıktı. Bu konferanstan büyük beklentileri olan, Yunanistan'ı Patrikhane yalnız bırakmamış, Trakya Rumları adına bazı girişimlerde bulunmuştur. Paris'ten dönüşünde uğradığı Atina'da Patrik'e nişanlar verilmiş, toplar atılmış, şenlikler yapılmıştı.⁵⁴

Doroteos konferansta Türkiye Hıristiyanlarının temsilcisi gibi hareket ediyor ve Hıristiyanların Yunanistan'a iltihak etmek istediklerini bildiriyordu. Bu maksatla Rum Patrikhanesince tanzim olunan bir rapor Patrik Kaymakam Vekili vasıtasıyla Paris barış konferansına sunulacaktı. Bu raporda “ 500 seneden beri esaret altında bulunan Rumlara istiklâllerinin verilmesi ve ileride uzak doğuda asayişin temini için idare-i müstâkbelelerinin Yunanistan'a ilhakı talep ve rica edilmekte idi”. Bu sıralarda taşkınlıklarını artıran Rumlar İstanbul'da muhtelif kiliselerde ve mahallerde gösterilerine devamla bağımsızlık sloganları atıyor,

⁴⁹ **İkdam**, 7822, 21 Teşrinisani 1918, s.2.

⁵⁰ **İkdam**, 7816, 15 Teşrinisani 1918, s.2.

⁵¹ **İkdam**, 7820, 19 Teşrinisani 1918, s.2.

⁵² **İkdam**,7880, 18 Kanunusani 1919, s.1.

⁵³ **İkdam**,7953, 1 Nisan 1919, s.2.

⁵⁴ ÖZEL, “Milli Mücadele’de Yunanistan ve Fener...” **a.g.e.**, s.2; GÜLER, **a.g.e.**, s.8.

toplantılar yapıyorlardı. Rumca gazetelerin beyanına göre bu nümayişler, Patrikhane’ce tanzim olunan bu kararnamenin, Rum ahali tarafından alenen tasvip olunmasından ileri gelmişti.⁵⁵

Doroteos Paris’e sahte nüfus istatistiklerini de götürmüş, bunlar gerçekmiş gibi beyanla, isteklerine delil olarak sunmuştu. Doroteos bu vesile ile gittiği Avrupa’da ezilen Rumların temsilcisi sıfatıyla kendisine acındırmayı başarmış ve kiliselerin desteğini sağlamıştı. Doroteos bu propagandaları sayesinde, Türklerin hakimiyetinden kurtarılacakları sözünü alarak 16 Haziran 1919’da döndü.⁵⁶

3. Patrikhane Merkez-i Milli Komitesi ve Rum Milli Komitesi

Mondros Mütarekesi’ni fırsat bilen Osmanlı Rumları Megali İdea ülküsünü gerçekleştirmek için “Milli Komite”yi kurarak, düzenli mücadeleye karar vermişlerdi.

Komitenin Patrikhane ile ilişkisini düzenleyen de “Patrikhane Merkez-i Milli Komitesi ” idi. Bu Milli komite bünyesinde “Rum Edebiyat Cemiyeti”, “Mavri Mira” ve “Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti” gibi çok sayıda cemiyetler bulunuyordu. Bunlar özelliklerine göre kültürel, siyasi ve askeri amaçlı stratejiyi takip ediyorlardı. Milli Komite çalışmalarına destek sağlamak amacıyla, Wilson, L. George, Balfor ve Venizelos’u fahri üyeliğe seçmiş, Clemanceau ve Poincare’yi de cemiyete üye kaydetmişti.

Bu cemiyetlerden başka, İstanbul’un Yunanistan’a ilhakı ya da Rumlara özerklik verilmesi hususunda çalışmak için “Nea Zoi (Yeni Hayat)” (Makriköylü Nikoladis tarafından) Kulübü kuruldu.⁵⁷ Bu kulübe diğer cemiyetlerden katılım sağlanarak, 32.000 üye kaydedildi. Milli Komite, Yunanistan ile birleşmek amacını daha kuvvetlendirmek için Patrikhane’nin yönetimini üstlendi ve bunu resmi bir bildiri ile kamuoyuna, İngiliz, İtalyan, Fransız temsilcilerine bildirdi. Milli Komite

⁵⁵ **İkdam**, 7939, 17 Mart 1919, s.1.

⁵⁶ **İkdam**, 7925, 4 Mart 1919, s. 1; ATALAY, a. g. e., s. 110 – 114.

⁵⁷ GENCER & ÖZEL, a. g. e., s. 97.

Rum nüfusunun yoğun olduğu şehirlerde ve Londra, Paris gibi Avrupa başkentlerinde şubeler açarak faaliyetlerini içte ve dışta devam ettirdi.

Ayrıca yurtdışındaki faaliyetlerini de Yunan Konsolosları ve Patrikhanenin atadığı sefirler vasıtasıyla yürütüyorlardı. Bundan sonra Fener Rum Patrikhane'sinin Osmanlı hükümeti ile ilişkileri iyice zayıflamış, Yunanistan ile bütünleşmiş gibiydi.⁵⁸

4. Rum Mebusların İzzet Paşa Hükümeti'ne Verdiği Takrirler ve Patrikhane'nin 1919 Seçimlerini Boykot Etmesi

Talat Paşanın istifasından sonra 14 Ekim 1918'de İzzet Paşa tarafından yeni hükümet kuruldu. Hükümet programının, Meclis-i Mebusan'da okunması sırasında söz alan Aydın, İzmir, Çatalca Rum Meb'us'larının, Meclis Başkanlığına sundukları takrir (önerge), gazetelerde şu şekilde yer almıştır:

“Rum mebuslarının takriri” başlıklı haberde, Rum Mebusların istekleri şunlardır:

“Makâm-ı Riya setin malûmu bulunduğu veche ile son 5 sene zarfında, memlekette İcraat-ı Hükümet namı altında tarih-i alemde misli görülmemiş birtakım vakayi-i facia vukua gelmiştir. 40 asırdan beri memleketin yegâne âmil-i medenisi bulunan Rum unsurundan 250.000 kişi Memleket haricine tard ve emvalleri müsadere edilmiştir. Harbin ilanından sonra Karadeniz'de, Marmara'da, Çanakkale'de, Adalar Denizinde ve mahall-i sairede diğer 550.000 Rum daha mahv edilerek emvalleri gasp ve müsadere olunmuştur. Serbest-i ticaret lağv edilerek, yalnız mazhar-ı teveccüh olan kimselere terk olunmuş ve bu suretle umum-ı millet soyulmuştur. Arap kavmi necibine karşı gösterilen su-i muamele Hicaz, Suriye, Irak, felaketleri ile sulh müzakeratında göreceğimiz daha sair felaketleri vücuda getirmiştir. Meb'uslardan Zehrap ve Vartakes Efendiler katl edilmiştir. Umumi Seferberlik bahanesiyle ameale taburları teşkil edilerek 250.000 kişi açlık ve birtakım mahrumiyetler içinde mahv edilmiştir. Harbe hiçbir sebep ve gaye

⁵⁸ ÖZEL, “Milli Mücadele’de Yunanistan ve” a. g. e., s. 5; MERAL, a. g. e., s. 126 – 161; ATALAY, a. g. e., s. 114 – 117.

olmaksızın girilmiş ve meş'um şerefe nail olmak üzere memleketin bir kısmı Bulgarlara feda olunmuştur. Balâdaki efaalin mütecâsirleri hakkında ne fikirde bulunduğunu ve bu hususda ne vakit ve ne gibi tedabir ittihaz eyleyeceğini Hükümet-i hazıradan soruyoruz”⁵⁹

Meclis-i Mebusan'ın bir sonraki oturumunda Rum Mebusların verdiği takrirler ve geçen konuşmalar gazetelere şöyle yansımıştır:

“Meclis-i Meb'usan'ın pek hararetli ve münakaşalı bir Takrir günü” başlıklı haberde Rum Mebusların memleketin felaketinden ve azınlıkların uğradığı zararlardan bahisle, Rumların faillerinin durumuyla ilgili soru önergesine, Fethi Bey'in aynı acıları paylaşan Türk unsurundan bahsedilmemesine tepkisi özetle şöyledir:

Rum Meb'usların takriratları okunduktan sonra, Fethi Bey “Türk anasının zikr edilmemiş olduğuna teessüf etti ve Hükümet indinde bütün anasının hukuk ve imtiyazat-ı vazائفce müsavi olduğunu, bir fırkanın, bir anasının, bir heyetin diğerlerine tahakküm etmesine müsaade olunmayacağını söyledi.Aydın Meb'usu Emanoilidis Efendi, Türk unsurunun müdafaası daha ziyade Türklere ait olduğunu, çünkü kendisinin Türkleri sevmekle beraber onlar için birşey yapamayacağını söyler.insanın tüylerini ürperten maddelerle dolu takrirler okunduğunda alakadar kimselerin Meclisde bulunmadığını ifadeyle Meclis'in Millet karşısında teessüfe mucip olmaması için Divan Riyâseti'nin yeniden seçilmesini teklif eder.Failler hakkında Hükümet-i Cedide'nin malûmatı neden ibarettir. İşin mahiyeti hakkında ne tasavvur edilmektedir. İttihaz edeceği tedabire ne vakit mübaşeret edilecektir. Bu teklifleri Hükümet-i Cedide'den sual eyeriz. 2 Teşrinisani 334 Çatalca Meb'usu Tokidi, İzmir Meb'usu Vankel, Aydın Meb'usu Emanoilidis”⁶⁰

Rum gurubunun, hükümete itimat vermeyeceği konusunda gazetelerde şu haberler yer almıştır:

“Rum Grubu Güvensizlik itimat beyan ediyor”

⁵⁹ **İkdam**, 7805, 4 Teşrinisani 1918, s.2.

⁶⁰ **İkdam**, 7806, 5 Teşrinisani 1918, s.1-2; 7818, 17 Teşrinisani 1918, s.2; 7819, 18 Teşrinisani 1918, s.1.

“Kabine Meclis-i Meb’usan’da İtimat Kazandı”⁶¹

Gazetede, “Aydın Rum Meb’usu Emanoidilis Efendi ile yapılan mülakat ve Rum Grubunun fikrinin aşağıdaki gibi olduğu görülmektedir:

Soru- “Nasıl bir kabine arzu ediyorsunuz?”

Cevap- “Bu memlekette bulunan anasırın her birine ve umum üzerine suret eden felaketlerin tekrar edemeyeceğini ve etmesinin kabil olamayacağını temin edebilecek teşkilat ve kavanini program itihaz eden bir Hükümete itimat edebiliriz.”

Soru- “Meclisin feshi mümkün mü?”

Cevap- “Meclisin feshi müşküldür. Fakat Reisin ve Cahit Bey’in yerlerinde kalmasından dolayı zannediyorum ki, Meclisin ekseriyeti feshi arzu ediyor.”

Soru- “Efendim Rumlar alenen Yunanistan’a ilhak arzusunda bulunuyorlar.”

Cevap- “Rumlar bugün ne istediğini kendisi de bilmez. Bu tezahürat mensup olduğu anasıra tespit edilmemeli. Belki şahsi ve ferdi olarak telakki edilmeli. Yalnız bu da muhakkaktır ki, Rumlar, artık eskisi gibi millet-i mahkume olarak yaşayamazlar. Onlar da yirminci asra mütenasip bir idareye tabi tutulmalı, ben böyle düşünüyorum.”⁶²

“Türkler Müttehem Değil Mağdur ve Masumdur”⁶³ başlığı altındaki uzun makalede Türklerin, Gayrimüslimlere karşı tecavüzkar bulunmadığını ve hatta Türklerin de bu olaylardan zarar gördüğü savunulmuştur.

“Meclis-i Meb’usan’da: Türk Mazlumlarının Hakkı ve Davası: Mehmet Emin Bey’in [Mehmet Emin Yurdakul] nutku: Yapılan fenalıklarda Türk’ün kabahati yoktur. / Tarihte Türk: Fatihler, Yavuz Sultan Selimler / Anadolu’nun Gözyaşı, Arap, Ermeni, Rum mazlumları yanında Türk mazlumlarının da davası” başlıklı uzun haber özetle şöyledir:

⁶¹ **İkdam**, 7820, 19 Teşrinisani 1918, s.1-2; 7821, 20 Teşrinisani 1918, s.1.

⁶² **İkdam**, 7827, 26 Teşrinisani 1918, s. 2.

⁶³ **İkdam**, 7835, 4 Kanunuevvel 1918, s. 2; 7839, 8 Kanunuevvel 1918, s. 2.

“Trabzon Mebusu Yorgi firarı kararlaştırılmış bazı memurin-i askeriyenin affını soruyor. Saruhan Mebusu Mustafa İbrahim, İzmir’deki nümayişler hakkında soru soruyor, Dahiliye Nazırı Mustafa Arif cevaben, Yunanlılar tarafından nümayişler yapıldığını belirtince, Emanoilidis, İzmir ahalisinin nizam, medeniyet, ahlak dairesinde hareket ettiğini söyleyerek, Yunan emellerine hizmet edenleri koruyucu hitabesinden sonra Mustafa İbrahim söz alarak, bu nümayişleri İzmir’in kibar ve tüccar aileleri değil, bazı baldırı çıplaklarla, mavi beyaz rüya görenler...yaptı, diyerek Türk kıyafetine giren Rum hırsız çetelerinden ve faaliyetlerinden bahseder. Bu sırada Rum Mebuslar gürültüyü arttırır. Sonra söz alan Edirne Mebusu Afkalidis, Edirne’de Rumların maruz kaldığı mezalimden, tehcirden ve imha ameliyesinden bahseder. Dahiliye Nazırı, bunun tahkikat edileceğini söyler. Sonra Musul Mebusu Şair Mehmet Emin Bey, nutkunu okuyarak, son devrin uğursuz, meş’um bir mirası olan facialardan birisi de memleket dahilinde ika edilen yolsuzluklardır. Bundan en ziyade zarar gören Türklerdir, diyerek, Türklere atfedilen fenalıkları ve milletimin ulvi seciyesi namına reddederim... Arap, Ermeni, Rum mazlumlarıyla beraber Türk mazlumlarının da davasıdır. Türk’ün seciyesi muin olmak değil, mazluma hamî olmaktır, diyerek Sultan Osman, Fatih, Yavuz Selim’den, Türklerin Semerkant, Hint, Çin, Anadolu’da yaptığı eserlerden, yurtsuz kavimlere acıyarak yer vermesinden, Türk’ün seciyesinin bugün de aynı olduğundan, asrın bir milliyet devri olup, Türk’ün buna kayıtsız kalamayacağını, diğer milletler gibi ahlakı, vicdanı, merhameti, tarihi, Allah’ı ve hakkı var olduğunu, kimseyi öldürmek için ne hançer ne de tutuşturmak için kundak vermediklerini, milletlere ve milliyetlere hürmet ettiklerini, bu fenalıkları yapanlar içinde Türklerin de bulunduğunu, fakat bunlar, Türk ırkının faziletsizliğini göstermez. Bunlar kim olursa olsun davacılarından biri de benim, diyerek, ...bir Türk Mebusu sıfatıyla, benim Arap, Ermeni, Rum vatandaşlarım haklarında zulüm edenler için, hükümetten adalet istiyorum. Lakin Efendiler, zulüm edilenler yalnız bunlar değildir. Bunların yanında diğer mazlumlar vardır ki, onlar da Türklerdir, diyerek gezdiği Anadolu’da gördüğü kan, gözyaşı, kül, kemik, yetim, mazlum dolu faciayı anlatır. Türk milleti sahipsizdir. Onun hukukunu koruyacak ne cemaat meclisleri, ne Patrikhane’si vardır. Ne dindaşı hükümetler, ne Hıristiyan medeniyetleri vardır. Asırlardan beri memleketin sulh ve sükunu, refahı, serveti, sıhhati, ticareti için ağır yükü sinesinde taşıyan, başkalarını yaşatmak için kendini kurban eden Türk’tür. Yalnız başka bir din ve mezhepten olduğu için, medeniyet ve

insaniyenin şefkat ve himayesinden mahrum bırakılan Türk'tür. Şu son kanlı ve facialı devrede ise yine bütün bu dertleri çeken odur. Türk köylerinde, kasabalarında kalanlar gözleri yaşlı gelinler, kızlar, yetimler, hastalar, ihtiyarlar hiçbir fenalık yapmadıkları halde, fenalık gördüler. Onlar gebe kadınların, nişanlı kızların namuslarını çiğnediler, ak saçlı nineleri, beli bükük babaları öldürdüler. Şebinkarahisar'ı ateşe verdiler. Birçok evlerde yanık cenazeler, su yolları kesilmiş cesetler bulunmuştu. Erzurum'da Karasu ve Kızılçay ırmakları kırmızı dalgalarla akmış, Koçan dağları, Pasin ovaları yanık feryatlarla inlemiştir. Eğer Türk'ün kanı, gülsuyu değilse, karıları, kızları birer dişi hayvan sayılmıyorsa bütün kanlarıyla, gözyaşlarını hesap edecek bir insaniyet ve medeniyet varsa adalet terazisinin gözüne Türk'ün de konulacak mazlumiyetleri ve aranacak hakları vardır. Bu şehitlerin kesilmiş kafalarının, parçalanmış gövdelerinin, adalet! adalet! diye bağırdıklarını ben şimdi görüyorum. Elbette Ermeni vatandaşların da bu korkunç ve kanlı levhalar karşısında benim gibi üzülecekler. Bunları yapanların kendi milletlerinden olmadıklarını söyleyip, cezalarını isteyeceklerdir. Binaenaleyh Arap, Ermeni, Rum mazlumların yanında, Türk mazlumların davasını da aynı mevkide koyuyorum ve hükümetten bu babda ne yapılmakta olduğunu soruyorum, diyerek sözlerini tamamlar. Yorgi Efendi söz alıp, bir Türklük-Rumluk meselesi ihdas eder, Edirne mazlumları hakkında izahat veren Efkalidis'e Edirne Mebusu Faik Bey cevaben, Yunan meclisinde Müslümanlar söz söylemek hakkından mahrumdurlar. Rum arkadaşlarımız burada neler söylüyorlar da yine memnun değiller, dedikten sonra Emanoilidis Efendi buna, Hıristiyanlara karşı tabii hissiniz husumettir, demiştir. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, Trabzon'da Rum çetelerinin yaptığı cinayetleri, cürumleri izahla, bu fenalıkların bütün bir millete isnat edilemeyeceğini söylemiş ve celse kapanmıştır."⁶⁴

14 Mayıs 1914'de açılan Meclis, 21Aralık 1918'de Padişah tarafından feshedilmişti. Mütareke dönemine rastlayan bu karar azınlıkların daha rahat hareket etmesini sağladı. Kuva-yı Milliye'nin de baskısıyla Bâbiâli, 1919'da seçimlerin yapılması için çalışmalar başlattı. Fakat her seçimde olduğu gibi azınlıklar, türlü bahanelerle bu seçimi de engellemek istiyorlardı. Bâbiâli'nin Rumları zorla seçime iştirak ettirmek için kaydettirdiği, Anadolu'da asayişin olmadığı bahane ediliyordu.

⁶⁴

İkdam 7843, 12 Kanunuevvel 1918, s. 1 – 2.

Patrikhane'nin asıl çekimserliği ise, sürekli olduğundan çok fazla gösterdiği Rum nüfusunda gerçeğin ortaya çıkacağı endişesi idi. Bu yüzden seçime katılmak isteyen Rum'ları da engellemek çabasıydı. Ermeniler de aynı sebeplerle seçimi boykot ediyorlardı. Museviler ise kararsız idi. Türkçe ve Rumca gazetelerde seçimlerle ilgili şu haberler yayınlanmıştır: Tahidromos Gazetesi'nde, "Rumlar, hukuk-i imtiyaziyesine göre, İttihatçılar devrindeki usul-i intihabiyeyi lâğv ederek, her milletin kendi muhtar ve ihtiyar heyetini ayrıca intihap eylemesi" teşebbüsünde bulunmuşlar ve Rum kiliselerine bu hususta talimatlar göndermişlerdir.

Hronos Gazetesi, "Hürriyet ve İtilâf Fırkası belki dünkü vak'anın unutulmasını düşünüyor; fakat intihabın neticesi neye müncer olduğunu görmüyor mu? Acaba Türkiye'nin masum olduğunu nasıl talep ediyorlar " diyerek, bu haberde özetle İttihatçıları sorguluyor, "seçim zaferi ile sarhoş olduklarını fakat neticenin Türkiye'nin zaferi mi? Ölüme götüren bir darbe mi? olduğunu Türkiye'de komitecilik zihniyetinin devam ettiğine dair bunca delâile rağmen yeni bir ispat daha arandığını ve bu meş'um zihniyetin hüküm sürdüğü İttihatçılar tarafından Türkiye için hadise-i selâmet gibi görülmekte " olduğunu iddia etmekteydiler.⁶⁵

İkdam Gazetesi ise, " Osmanlı teb'ası ve vatandaşı olan gayrimüslimlerin mukadderatında söz sahibi olmalarının en tabii hakları ve doğrusunun bu olduğunu fakat onların, Türk Hükümetine, seçime kayıtsız kaldıklarını, vatandaşı olduğu ülkeyi, hukukunu, icraatını saymadıklarını"⁶⁶ bahisle "İstanbul'da İslamların Rum'lardan 389.320, Aydın vilayetinde 1.056.395 fazla olduklarını, Irak, Suriye, Arabistan hariç, Osmanlı Memleketindeki nüfus dağılımının 13.273.136 İslam, 1.564.946 Rum, 1.213.704 Ermeni olduğunu" bu kayda göre Rum ve Ermenilerin nüfus bakımından, hiçbir yerde Türklere fazla olmadığını savunuyor ve intihabat mücadelesinde uyanık ve hazırlıklı bulunmak lazım geldiğini yazıyordu.⁶⁷ Ayrıca vatandaşların seçime tamamen alakadar olmalarını teşvikle, gayrimüslimenin seçime iştiraki için Patrikhanelere, Hahamhaneye, Milli Kongre kâtib-i umumiliğinden gönderilen tezkere ile ricada bulunduğu fakat bu teklife hiç bir cevap

⁶⁵ **İkdam**, 7874, 12 Kanunusani 1919, s.2; 8087,15 Ağustos 1919, s.2; 8212, 23 Kanunuevvel 1919, s.3; 8214, 25 Kanunuevvel 1919, s.3.

⁶⁶ **İkdam**, 8149, 19 Teşrinievvel 1919, s. 1.

⁶⁷ **İkdam**, 8150, 20 Teşrinievvel 1919, s. 1.

verilmediğini, tekrar Rum ve Ermeni unsuruna doğrudan müracaat edildiğini, bu davet tezkeresine de cevap verilmediği gibi, hatta seçime katılmak isteyenlere mani olduğunu beyanla, herkesin bu seçime iştirak etmesini, kanunları ihlal etmemesini tavsiye ile bu seçimin emniyet ve sükun içinde tazyikden uzak olarak icrası, meclisin ve milletin arzusu ve idaresinin tecelli ettiği kanaati, gerek dahilde ve gerek hariçte hasıl olacağını ifadeyle, bütün fıkraların seçime iştirakini yazmaktaydı.⁶⁸

Hükümetin bütün çabalarına rağmen Rumlar ve Ermeniler seçimleri boykot ederken, Museviler seçimlere katılmışlardır.⁶⁹ İkdam seçime katılmayan unsurlarla ilgili olarak, “Bizim samimi davetimize ve arzumıza uymayarak, bizi seçimde ve müstakil mecliste yalnız bırakan Gayrimüslimler için ne üzülürüz ne de cihân-ı efkâr-ı umumiye karşısında kendimizi mes’ul addederiz. Biz vatana ve kanuna karşı vazifemizi ifa ederiz.” diyerek tepkisini göstermiştir.⁷⁰

5. Patrikhane’nin Sözde İstanbul Mebusları

Rumların 1919 yılındaki seçimlere katılmasını engelleyen Patrikhane, kendisi harekete geçerek, İstanbul Rumlarından “İstanbul Mebusları” adı altında kendi vekillerini seçmelerini istedi.

7 Eylül 1919’daki seçimde dört yıl görev yapmak üzere kırk mebus seçildi. Bunların vazifesi, İstanbul meselesinin milletlerarası görüşmelere taşınması, Yunanistan lehine halledilmesi için mücadele etmektir. Bu mücadelenin düzenli ve hızlı yapılması için, Milli Komite ile işbirliğine gidildi ve Gazeteci Dimitriyos, Yunan Sefareti tarafından geniş yetkilerle ikinci başkan olarak görevlendirildi. Dimitriyos’un ihtiyacı da Yunan Sefaretince karşılanıyordu. Bu Komite aracılığıyla, Osmanlı Rumlarına pasaport düzenleniyor, bunlar Yunanistan’da eğitime tabi tutularak, Türkiye’de askeri ve siyasi faaliyetlerde bulunuyorlardı.

⁶⁸ **İkdam**, 8153, 23 Teşrinievvel 1919, s.1; 8156, 26 Teşrinievvel 1919, s.4; 8164, 3 Teşrinisani 1919, s.3

⁶⁹ ATALAY, a.g.e., s.117-119.

⁷⁰ **İkdam**, 8159, 29 Teşrinievvel 1919, s.1; 8193 3 Kanunuevvel 1919, s.1; Niyazi KARACA, “İstanbul Basınında 1919 Genel Seçimleri”, Erzurum 1991, s.87-99, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Patrikhane ve Milli Komite'ye her türlü desteği veren Yunanistan, bunların faaliyetlerini yakından takip etmek amacıyla Girit, Serfice, Korfu ve Selânik'ten toplam 6 Yunan Milletvekilini İstanbul'a göndermişti. Bunlar Patrikhane ve Rumlar arasında Venizelos'un propagandasını yapıyorlar, onun direktiflerini özel ajanlarına iletiyordu.⁷¹

6. Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Patrikhane

Müdafaa-i Milli Cemiyeti, Milli Komite içerisinde en etkili cemiyetlerden birisiydi. Cemiyetin merkezi Beyoğlu'nda Lüksemburg Hanı'nda olmakla beraber gizli toplantı ve diğer faaliyetleri Tatavla'da Ayayorgi kilisesinde yapılıyordu.

Asıl yöneticileri Yunan Generali Bovala ve buna bağlı Yunan subayları idi. Bu cemiyete birçok meslek kuruluşu yanında, Patrikhane'den 8 Sen Sinod ruhanisi ve pek çok kişi üye idi.

Cemiyetin en faal birimi izci teşkilâtıydı. Patrikhane de bu teşkilât vasıtasıyla cemiyetin üye sayısını artırabilmek amacındaydı. Bunun için Patrikhane'nin talimatıyla papazlar tarafından 10 – 40 yaş gruplarına ayrılan gençler kiliselerde izci teşkilatına üye kaydediliyor, daha sonra özelliklerine göre uygun şubelerde eğitilerek, faaliyetlerde bulunmak üzere görevlendirilmekteydiler.

Bu cemiyet ve Fener patrikhane mensupları, zaman zaman mektep ve kiliseleri denetlemek bahanesiyle, özellikle Arnavutköy kilisesinden, bağış adı altında para toplamışlardır. Ayrıca bu cemiyet Yunanistan'dan getirilen silahları Rumlara dağıtmayı da üstlenmişti.⁷²

7. Fener Rum Patrikhanesi'nde Venizelosçular ile Kralcıların Mücadelesi

⁷¹ ÖZEL, a. g. e., s. 2-5; ATALAY, a.g.e., s.120-121.

⁷² İkdâm, 8214, 25 Kanunuevvel 1919, s.3; 8541, 18 Kanunuevvel 1920, s. 2; GÜLER, a. g.e., s.29, 33; MERAL, a.g.e., s.150-151; ATALAY, a.g.e., s.121-123.

Doroteos Paris Konferansı'nda İstanbul ile ilgili beklentileri gerçekleşmeyince, Venizelos'un tavsiyeleri doğrultusunda, Rum Cemaatini yatıştırmaya çalıştı. Sen Sinod Meclisi'nde bir konuşma yaparak Yunanistan ve İtilaf Devletlerine, kendileri için yapılan hizmetlerden dolayı teşekkür ederek, Helenizmin başarısı için dua etti.

Patrikhane'de Doroteos'a muhalif olan grup ise, Patrik seçiminin uzamasına ve Yunanlıların seçime katılmasına karşı çıkıyorlardı, Bu durum Patrikhane'de kralcılar ve Venizelos'çular olarak gruplaşmaya yol açmıştı. Kralcılar, seçimin Patrikhane nizamnamesine göre yapılmasını isterken, diğer grup, Yunanlıların da katılmasını istiyordu. Bu mücadeleyi takip eden Yunan Askeri Temsilcisi Katehaki, Yunan emellerine hizmet edemeyecek bir patriğin seçilmesini önlemek amacıyla Doroteos'a destek verdi.

Tam yetki ile Patrik Vekilliğini üstlenen Doroteos, patrikhane nizamnamesinin değiştirilmesi için çalışmalara girişti. Ancak; Hükümet bu önemli konuda Patrikhane'nin kendi başına karar veremeyeceğini bildirdi.⁷³

8. Doroteos'un Kiliseleri Birleştirme Çabaları ve Londra Konferansı

Hıristiyanlık tarihi içinde bütün kiliselerin bir çatı altında toplanması düşünüldüğü halde gerçekleşmemişti. Doroteos ise; emellerini gerçekleştirmek, kısa sürede sonuca varmak için Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesini istiyordu. Bu amaçla Ocak 1919'da Canterbury Başpiskoposu'ndan yardım istedi. Ayrıca Patrikhane maddi gücünün sınırlarını genişletmek için de Ayasofya Camii civarındaki bina ve arsaları büyük paralar ödenerek, alınmasını sağlıyordu.

Hıristiyan kamuoyunun dikkatini çekmek için Doroteos'un özellikle üzerinde durduğu nokta, iktisadi ve siyasi birliğin kiliselerin birleşmesi ile mümkün olabileceği idi. Hıristiyanların birleşmesi doğrultusunda Atina Hükümeti'nin de

⁷³ **İkdam**, 8338,1 Mayıs 1920, s.1; 8511, 17 Teşrinisani 1920, s.2; 8515, 21 Teşrinisani 1920, s.2; ATALAY, a.g.e., s.123.

desteği ile bir ruhani heyet oluşturulmasına ve kongre toplanmasına karar verildi. Bu birleşmenin Türklerle karşı çok etkili olacağını bilen Patrikhane, kendilerine bağlı kiliselerin isteklerini yerine getirme kararı aldı. Bu karara bağlı olarak, Sırp Kilisesine zerklik verileceği, tarihi İpek Kilisesinin aılabileceğini, Sırp patrikhanesini de tanıyacağını bildirdi. Fakat birleşme gerçekleşmedi.

Siyasi misyon peşine düşen Doroteos, soykırım iddialarını içeren ve 1911 yılında yayınlanan “Kara Kitap” ’ın bir başka cildini 28 Kasım 1920 tarihinde bastırarak Müttefik Devletler temsilcilerine gönderdi. Patrikhane,10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması’nın özellikle “Ekalliyetlerin Himayesi” ile ilgili Gayrimüslimlere geniş imtiyazlar sağlayan 140–150. maddelerinin hiçbir değişikliğe uğratılmadan uygulanmasını istiyor ve milletlerarası görüşmelerde çok çaba gösteriyorlardı. Bu amaçla 21 şubat’ta başlayacak Londra Konferansı’na katılmak üzere Doroteos başkanlığında bir heyet oluşturuldu. Bu heyet, yardımlarını sağlamak için İstanbul, İngiltere ve Fransa temsilcilerini ziyaret etti. Fakat temsilciler, Londra’ya Hükümet yetkililerinin davet edildiklerini ve Patrikhane’nin katılamayacağını, Yunanistan’ın Patrikhaneyi temsil edebileceğini bildirdiler. Doroteos bu konferansa katılmakta kararlı olduğu için sahte istatistikler ve Kara Kitab’ı da yanlarına alarak 23 şubat 1921’de Londra’ya hareket etti.

Konferans’ta Müttefik Devletler Temsilcilerine, Sevr Antlaşması’nın kesin olarak uygulanmasını, aksi takdirde Rumluğun yok olacağı uyarısını yaptı. Fakat Ankara Hükümeti’nin başarıları, özellikle İzmir’in işgaliyle birlikte Yunanistan ve Rum’ların gerçek yüzünü gören Avrupa kamuoyundan da beklediği ilgiyi göremeyen Doroteos, başarısız oldu ve hastalanarak öldü. 21 Nisan 1921’de İstanbul’da defnedildi.⁷⁴

9. Patrik Vekilinin Cenazesi ve Patrik Kaymakamının Tahrikleri

⁷⁴ İkdam, 8534, 11 Kanunuevvel 1920, s.2; 8576, 26 Kanunusani 1921 – 8647, 9 Nisan 1921; ATALAY, a.g.e., s.125–130.

Doroteos'un ölümünden sonra Patrik Kaymakamlığına Kayseri Metropoliti Nikola tayin edildi. Nikola da Sevr Antlaşmasının istisnasız uygulanması ve Yunanistan ile ilişkilerin artarak devam etmesi üzerinde duruyordu. Bundan da destek alan Yunan Hükümeti Patrikhaneden, Rumların Yunan ordusuna gönüllü yazılmasını istedi. Fakat Rumların isteksiz tutumları karşısında Nikola, Müdafaa-i Milliye Cemiyetine üye olan bütün Rumların Yunan Ordusuna gönüllü yazılmış olarak kabul edildiğini bildirdi. Bu arada Yunan aleyhtarı olan Rum'ların bazı nümayişlerde bulunduğu gazetelerde şu başlıklarla yer almaktadır.

“Rumların Patrikhane'deki Gürültüleri – İstenilmeyen Metropolitler – Kırılan Aynalar”

Bu haberde özetle, “Geçen Pazar Rum Patrikhanesi'ndeki ayinden sonra, İstanbul'un muhtelif yerlerinden gelen Rumlar, İnöz, Vize, Çanakkale, Çorlu metropolitleri ve bir iki Patrikhane memuru aleyhinde, bunların Kral Konstantin taraftarı olmaları sebebiyle, Patrikhane'den azl ve ihracını istemişler, nümayiş yapmışlar, baş rahip katına çıkıp, aynayı kırmışlar. Baş rahip ahalinin arzusu dairesinde hareket edileceğini, söylemişse de, Rumlar güçlkle dağılmıştır” denilmektedir.⁷⁵

“Rumları Asker Yapmak İstiyorlar”⁷⁶

“Rumlar da Yunanistan'ı istemiyorlar”⁷⁷

“İzmir Rumları askerlik aleyhinde, Yunan zabıtası ile müsademe”⁷⁸

“Yunanlılardan Rumlar bile bizar”⁷⁹

Bu haberlerde, yerli Rumların Yunanlılar tarafından zorla askere alınmak istemeleri, Rumların Osmanlı tebaasından olduklarını söyleyerek, teklifi kabul etmemeleri, İzmir'de bu sebeple yerli Rumların nümayişinden bahsedilmektedir.

⁷⁵ **İkdam**, 8685, 18 Mayıs 1921, s. 3.

⁷⁶ **İkdam**, 8642, 4 Nisan 1921, s. 3.

⁷⁷ **İkdam**, 8685, 14 Nisan 1921, s. 3.

⁷⁸ **İkdam**, 8657, 19 Nisan 1921, s. 3.

⁷⁹ **İkdam**, 8690, 23 Mayıs 1921, s. 3.

“Yunan Ordusuna Cebren Toplanan İane”⁸⁰

“Rumların Taşkınlıkları”

Bu başlıklı haberde özetle, Patrikhane ve Müdafai Milliyeleri’nin taşkınlıklarını çirkin görerek, bir beyanname yayınlayıp, halka bu müşkül zamanlarda sükûnet tavsiye ettiği, bu gibi hadiselerin, Rum milli davasına katiyen yardımcı ve hizmet olmadığını Rumca gazetelerden aktarmaktadır.⁸¹

“Patrikhane’nin Aleyhtarları Çoğalıyor”

Bu haberde, Protodos Gazetesi’ne göre, Patrik intihabatına mani olmak isteyen, Yunan işgalindeki havalide bulunan metropolitler, Patrik intihabı aleyhinde bir kararname hazırlamaya ve kendilerinin seçime katılmayacaklarını beyan etmeyi kararlaştırdıklarını, Tekirdağ’da toplanıp, Reisleri Ereğli Metropoliti Garigoryos’u seçeceklerini ve kiliseyi ikiye bölmek niyetinde olmadıklarını beyan edeceklerinden bahsedilmektedir.⁸²

“Patrikhane’nin ihanetinden bahsediyorlar”⁸³

Türkçe Gazetelerin iyi niyetli uyarılarını önemsemeyen Patrik Kaymakamı Avrupa ve Amerika’daki Rumlardan maddi manevi yardım isteklerinde bulunduğu gibi, 8 Haziran 1921’de Türk esareti altında yaşayan Rumların kurtarılması amacıyla yapılan yardımlara teşekkür edildi. Silah deposu haline gelen Patrikhane’nin, Türkçe gazetelerin haberleri üzerine Fransız ve İtalyan askerlerince arama yapılarak çok sayıda silaha el konuldu. Nikola, İngiliz temsilcisinden silahların geri verilmesini istedi. Daha sonra bu silahlar İzmit’te Yunan askerlerine teslim edildi. Nikola’nın gerek Rum halkını gerekse, Yunan askerlerini kışkırtmasıyla Galata ve Hasköy’de bombalı saldırılarda bulunuldu.

Mondros Mütarekesinden sonra, Nikola Patrikhanenin, Ankara ve İstanbul Hükümetlerini tanımadıklarını belirtti. Ancak Yunan Kralı Kostantin’in pasif

⁸⁰ **İkdam**, 8828, 13 Teşrinievvel 1921, s. 1.

⁸¹ **İkdam**, 8686, 19 Mayıs 1921, s. 3.

⁸² **İkdam**, 8688, 21 Mayıs 1921, s. 2.

⁸³ **İkdam**, 8689, 22 Mayıs 1921, s. 1-2; 8690, 23 Mayıs 1921, s. 3.

davranması nedeniyle isteklerinin gerçekleşmeyeceğini düşünen Nikola, Rumlar adına Kralı istifaya davet ederek, iktidarı Venizelos'a bırakmasını istedi.⁸⁴

10. Meletios'un Patrikliği ve Patrikhanenin Faaliyetleri

Patrik Vekili Doroteos'un ölümünden sonra Patrikhane ile Yunanistan arasında herhangi bir aday üzerinde uzlaşma sağlanamadı. Ruhani ve siyasi etkinliği kuvvetli olan Meletios Patrikhanenin adayı idi ve Venizelos'u desteklemekte idi. Bu sebeple kral taraftarları Meletios'u istemiyorlardı. Bu da Patrikhane ile Yunan Hükümetinin arasının açılmasına sebep oldu.

Bu durum Yunan Hükümeti, Venizelos'cular ve Fener Patrikhanesi arasında patrik seçimi konusunda mücadeleye sebep oldu. Bu hususlar, gerek Rum gerekse Türk gazetelerinde şu başlıklı haberlerle yayınlanmıştır:

“Yunanistan Patrik intihabının tehirini istiyor”⁸⁵

“Buradakilerin Patrikini Tanımayacaklar”⁸⁶

“Rum Meclisleri Patrik İntihabını Müzakere Edecekler”⁸⁷

“Rum Patrikhanesi'nde Nümayiş”⁸⁸

“Rumların Kararı, Konstantin'i istemiyorlar, Patrikhanenin de bu babda kararını vermesini talep ediyorlar.”⁸⁹

“Patrik İntihabı, Atina ve Patrikhane, İtilaf Hadd Bir Derecede”⁹⁰

⁸⁴ **İkdam**, 8728, 2 Temmuz 1921, s.3; 8735, 9 Temmuz 1921, s.2; 8763, 6 Ağustos 1921, s.1; 8780, 26 Ağustos 1921, s.3; 8819, 4 Teşrinievvel 1921, s.3; 8823, 8 Teşrinievvel 1921, s.4; 8825, 10 Teşrinievvel 1921,s.2; 8843, 28Teşrinievvel 1921,s.1; 8901, 26 Kanunuevvel 1921, s.3 -8903,28 Kanunuevvel 1921, s.1; ATALAY, **a.g.e.**, s.130- 133.

⁸⁵ **İkdam**, 8689, 22 Mayıs 1921, s. 2.

⁸⁶ **İkdam**, 8695, 28 Mayıs 1921, s. 1.

⁸⁷ **İkdam**, 8696, 29 Mayıs 1921, s. 3; 8699, 1 Haziran 1921, s. 1 – 8702, 4 Haziran 1921, s. 1; 8712, 16 Haziran 1921, s. 2; 8719, 23 Haziran 1921, s. 3.

⁸⁸ **İkdam**, 8759, 2 Ağustos 1921, s. 4.

⁸⁹ **İkdam**, 8825, 10 Teşrinievvel 1921, s. 2.

⁹⁰ **İkdam**, 8855, 9 Teşrinisani 1921, s. 2.

“Rum Patrik Kaymakamı azl ile tehdit ediliyor.”⁹¹

“Patrik intihabı hakkındaki ihtilaf; Patrikhane bazı kimseler tarafından tehdit ediliyor. Ahali Vekilleri süsü takınan bu adamlar eğer istedikleri olmazsa Patrikhane’yi işgal edeceklerdir. Fakat ihtilaf halledilemiyor.”⁹²

“Patrik Bugün İntihab Edilebilecek mi?”⁹³

Basında oldukça geniş yer alan bu haberlerde yerli Rumların tepkisi, Venizelosçuların baskıları, Yunan Hükümeti’nin ihtilâfı dikkat çekmektedir.

Tüm bu mücadele ve çekişmeler neticesinde Patrikhane, Patriğin Osmanlı Devleti tabiyetinden olması şartına aykırı bir şekilde oybirliği ile IV. Meletios Metaksakis’i Patrik seçti.⁹⁴

Meletios’un Patrikhanede muhalifi kalmadı, Nikola dahil muhalifleri onu desteklemeye başladı. Venizelos’cu olduğu için Atina Kilisesi tarafından 11 Ocak 1921 de aforoz edildi. Bu Patrik de diğerleri gibi maddi yardım ve siyasi destek ararken Rumların mazlum ve masum olduklarını sürekli vurguluyordu. Meletios, Türklere karşı mücadelenin başarıyla sonuçlanmasında İngiltere’nin maddi-manevi yardımlarına bağlı olduğunu düşündüğünden Anglikan Kilisesinin desteğini sağladı. Avrupa ve Amerika gezilerinin sonucunda 6 Şubat 1922’de düzenlenen törenle makamına oturdu.

Öte yandan Türkçe gazetelerde Patrik meselesi ve Patrikhane hakkında şu haberler yayınlanmakta idi.

“Bir Yunanlı Patrik olarak tanınmaz”

Bu haberde, Adliye Vekili Refik Şevket Bey’in Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’ndeki beyanını özetle şudur: “Patrikhanenin mütarekeden itibaren nazarımızda hiçbir kıymet-i kanuniye ve hukukiyesi kalmamıştır. Merc-i dînî

⁹¹ **İkdam**, 8869, 24 Teşrinisani 1921, s. 3.

⁹² **İkdam**, 8874, 29 Teşrinisani 1921, s. 1.

⁹³ **İkdam**, 8883, 8 Kanunuevvel 1921, s. 3.

⁹⁴ **İkdam**, 8884, 9 Kanunuevvel 1921- 8902, 27 Kanunuevvel 1921.

olmaktan ziyade Yunan ordusunun maddi ve manevi kuvvetini tezyîde çalışan bir ocak olduğuna göre, manâ-yı tamıyla düşmanımızdır.” Bu düşmanlığı daha iyi temsil eden bir Yunanlının Patrik tanınmasına imkan olmadığını beyan etmiştir.⁹⁵

“Patrikhane”

Bu haberde özetle, “Patrikhanenin faaliyetlerinin gayri meşru olduğu, devlet ile Patrikhane arasındaki bağın resmen bittiği, Ankara Hükümeti ile birlikte ekalliyetler hukukunun yeniden düzenleneceği”nden bahsedilmektedir.⁹⁶

“Hükümetçe tanınmayan Rum Patrikhanesi neler yapmaya niyet ediyorlar?

”⁹⁷

“İstanbul’da yeniden Patrik intihap olunacak”

“Fener Patrik’i Atina’da taht-ı muhakemeye alındı”

“Meletios İstanbul’a gelirken”

“Meletios aleyhinde suikast varmış”

“Yunanlılar Arasında Patriklik davası”

“Fener Patrikhanesi, siyaset ve din”

“Patriklik ihtilâfi”

“İstanbul’dakilerin Patrik’i dün geldi”⁹⁸

Buna karşılık karşı gazetelerde bazı beyanlar yer almaktadır.

“Avrupa’dan gelen buradakilerin Patrik’inde Bedbinlik”

Bu haberde Meletios’un, Neologos Gazetesine verdiği demeç şöyleydi:
“Seyahat intibalarını ve Yunanlılığın halinden acı acı bahisle, buhranlı dakikalar

⁹⁵ **İkdam**, 8908, 2 Kanunusani 1922, s. 2.

⁹⁶ **İkdam**, 8908, 2 Kanunusani 1922, s. 1.

⁹⁷ **İkdam**, 8933, 27 Kanunusani 1922, s. 3.

⁹⁸ **İkdam**, 8910, 4 Kanunusani 1922 – 8944, 8 Şubat 1922.

geçirdiklerini, ancak din ve itikatta teselli bulabildiğini, son zamanlarda her şeyin kudret-i ilâhiye tabi olduğunu unutup, kendilerinde fazla kuvvet gördüklerini ve Yunanlılık mülakatlarının tamamını öğrendikten sonra, yapması gereken şeyi kendisi muhakeme etsin” beyanında bulunmuştu.

Gazetenin aynı nüshasında yayınlanan “Meletios’a hitap eden Pres-Dusvar’ın bir açık mektubu” başlıklı haber özetle şöyledir: “Meletios’un sulh ve sükun yolunda çalışmasını Osmanlı Ortodokslarına memleketin sahipleri Türklerle iyi geçinmek için nasihatlerde bulunmasını, bazı entrika ve fesatlara kapılmamasını istirhamla hayalden çıkıp hakikati görmesini, Fener’in bütün Şark Hıristiyanlığının dini merkezi olmasını, barışçı ilk adımı atmasını, mahalli halkın bu ricasını kabul etmesini, sürüsünü kemal-i aşkla süren ve onları neticesiz maceralardan men eden hakiki bir çoban olmasını ve bütün şark, hatta bugün geçici bir ihtirasa kapılarak, başka türlü düşünenlerin bile bundan dolayı size, bizimle beraber minnettar kalacağını” ifadeyle Meletios’a açık bir mektup neşretmiştir.⁹⁹

Bu arada Türk ordusunun mücadelesi başarılı şekilde devam ettiğinden Rumlar Türkiye’yi terk etmeye başlamışlardı.

Meletios ise Patrikhanenin uyguladığı politikanın iflasını gizlemek ve Rumların dayanışma gücünü artırmak amacıyla cemiyet şubelerinde toplantılarını yoğunlaştırmıştı. Bu meyanda “Milli Vergi” toplatılmasına gönüllü asker yazılmasına, Avrupa’ya sefirler göndererek, Hıristiyan alemine yardıma çağırıp genel bir seferberlik ilan edip, Rumların topluca soykırımı uğradıkları iddiasında bulunuyordu. Ankara Hükümeti de Anadolu’daki papazları şahit göstererek bu açıklamaları tekzip ediyordu.

Bu olaylarla ilgili gazetelerde şu başlıklı haberler şunlardır:

“Patrikhanenin iştiraki - Rum kiliselerindeki eşyanın satılması ve Yunan Teşkilâtına verilmesi emrini buradaki Patrik ita etmiş”¹⁰⁰

⁹⁹ **İkdam**, 8946, 9 Şubat 1922, s.2.

¹⁰⁰ **İkdam**, 9006, 12 Nisan 1922, s. 2.

“Patrik Meletyos’un cüretkârane nutku”

Bu haberde özetle milli mücadele uğrunda bütün Yunanlıların her türlü fedakarlığa ve kan fedakarlığına acele etmeleri lazım geldiği, Yunan milletinin milli tehlike karşısında, birlik olmak üzere, İstanbul’daki Venizelist zabitan ve efradın bu hafta zarfında cepheye gideceklerini ve eli silah tutabilecek her Yunanlının harp eden orduya yardıma koşmasını tavsiye etmiştir, denilmektedir.¹⁰¹

“Patrikhanenin son ümidi Yunan ordusunda imiş!”¹⁰²

“İstanbul’daki Times’in muhabiri”

Bu haberde özetle, İstanbul’daki Rum Patriki’nin 20 – 30 yaşlarındaki Rumları harbe teşvik ettiğini yazıyor.¹⁰³

“Patrikhanenin Vergi Tarhı”¹⁰⁴

“İstanbul’daki Rum Patriki’nin işleri – Tıpkı bir hükümet gibi”

Bu haberde özetle, Rumların, Türk’ün parasından toplayacakları bu vergi, Patrik Meletios’un “teşkilât işinin genişletilmesi işine hizmet edecekmiş” denilmektedir.¹⁰⁵

“Rum Patrikhanesi Umur-ı Siyasiye ile meşgul - Devletler nezdine sefirler gönderiyor – Meclis-i Milli Davetine kalkıyor!”¹⁰⁶

“Ankara Hariciye Vekâleti’nin dünkü telgrafi”

Bu haberde özetle, Anadolu’daki Hıristiyan ahaliye güya mezalim yapıldığı hakkındadır.¹⁰⁷

¹⁰¹ **İkdam**, 9026, 2 Mayıs 1922, s. 3.

¹⁰² **İkdam**, 8992, 29 Mart 1922, s. 3.

¹⁰³ **Akşam**, 1308, 28 Mayıs 1922, s. 2.

¹⁰⁴ **Akşam**, 1324, 28 Mayıs 1922, s. 2.

¹⁰⁵ **İkdam**, 9053, 29 Mayıs 1922, s. 1.

¹⁰⁶ **İkdam**, 8961, 26 Şubat 1922, s. 1.

¹⁰⁷ **Akşam**, 1314, 18 Mayıs 1922, s. 1.

“Asılsız katliam haberlerinin tekzibi – İsnad ve İftirayı yine bir Amerikalı tekzib ediyor”¹⁰⁸

“Anadolu’da Hıristiyanların katli saniası [uydurması, tuzağı]”¹⁰⁹

“Mezalim efsanelerini Hıristiyanların reddi”¹¹⁰

“Mustafa Kemal Paşa’nın bir emri ve onlar”

Bu haberde özetle, Mustafa Kemal Paşa’nın orduya gönderdiği bir emirde, Hıristiyanlara suumuamelede bulunanların idam edileceği yazılıdır.¹¹¹

Londra gazetelerinde neşredilen Meletios’un Kentebori Piskoposu’na çektiği telgraf ve cevabı İkdam gazetesi tarafından vesika makamında addedilerek aynen tercüme ve neşredilmiştir:

“Hıristiyanlar arasında Rum Patrik’in Bütün Alem-i İslam Aleyhindeki Mevkiinin Muhafazası Telaşı” başlıklı yazıda:

“Kentebori Piskoposu Lord Cenaplarına,

Fatih en mukaddes taht-ı ruhaniyi Ayasofya kilisesinden çıkardı. II. Fatih şimdi bu tahtı İstanbul’un haricine çıkarmaya çalışmakta ve Hıristiyan Devletler Mümessillerini bu cinayete teşrik etmeye kalkışmaktadır. Bütün Ortodoks kilisesi aleyhine tahrik edilen bu fenalığa mani olmak için gerek Cenab-ı Hakka ibadetlerde gerek konferans nezdinde protestolarda bize ve bütün Ortodoks Rüesa-yı Ruhaniyesine kendi kardeşlerimizle birlikte iltihak ediniz. Ey sevgili kardeş!

Patrik Meletios”

Kentebori Piskoposu’nun cevabı:

“İstanbul’da Patrik Meletios’a Rum Patrikhanesi’nin İstanbul’daki tarihi ikametine halel getirilmemesi hususundaki ciddi emel ve arzularımızı Lozan

¹⁰⁸ **İkdam**, 9043, 19 Mayıs 1922, s. 1.

¹⁰⁹ **İkdam**, 9046, 22 Mayıs 1922, s. 1.

¹¹⁰ **İkdam**, 9058, 5 Haziran 1922, s. 3.

¹¹¹ **İkdam**, 9152, 10 Eylül 1922, s. 1.

Konferansı'na tebliğde devam ediyorum. Patrikhane'nin İstanbul'da kalması bütün Hıristiyan kilisesi için ehemmiyetlidir.

Kentebori Piskoposu"¹¹²

Türk Ordusunun Büyük Taarruz'a başlamasıyla, Patrikhane Rumların mücadele gücünü kırabilecek yayınları engellemek için Rumca gazetelere sansür uyguladı. Türkleri de tahrik ederek İstanbul'da bir iç savaş çıkarmayı planladı, ayınler düzenleyerek Rumların cesur olmalarını, Türkiye'den kaçışın bir çare olmadığını ve gerekirse ölümü göze almalarını içeren bildiriye Ermeni Patriği Zaven Efendiyle birlikte yayınladı ve kiliselerde okuttu. Patrikhane'nin çabaları Rum göçünü engelleyemeyince Meletios, 13 Ekim 1922'de Patrikhanenin Yunanistan'a taşınmasını teklif etti. Fakat Sen Sinod üyeleri buna karşı çıktılar. Bütün bu gelişmeler sonunda Rum basını, Rumları bu noktaya getiren Meletios ve Venizelos'u suçlayıcı manşetlere yer vermeye başladı. Bu gelişmelere basında şu başlıklarla yer verilmiştir:

“Meletios'a iki ziyaret”

Bu haberde özetle, Meletios'a Ermeni Patriği ile Hahambaşının ziyaretinden bahsedilir. Meletios'un Şark'taki Hıristiyan kavimlerin kurtuluşu ve selameti için teşrik-i mesai eylemeleri gerektiğini ifadeyle, Ermeni Patrik'i Zaven'in gayet samimi davrandığı, Hahambaşı Becerano'nun ise, memleketin sükûnu ve rahatı için bütün unsurların birleşmesini beyan ettiği yazılır.¹¹³

“Londra'da bir Rum Patrikhanesi tesisi”

Bu haberde özetle, başlıca gaye siyasîdir. Gayrimüstahlas dedikleri Rumlar için bir mesned bulmak arzusudur, denilmektedir.¹¹⁴

“Patrikhane hakkında Gonaris ne diyor? - Fener'deki Meletios'a küfürler varmış”¹¹⁵

¹¹² **İkdam**, 9261, 28 Kanunuevvel 1922, s. 3.

¹¹³ **İkdam**, 9008, 14 Nisan 1922, s. 1.

¹¹⁴ **İkdam**, 9118, 1 Ağustos 1922, s. 3.

¹¹⁵ **Akşam**, 1322, 26 Mayıs 1922, s. 1.

“Girikis’in Matemi”

Bu haberde özetle, Girikis Gazetesi’nin siyah çerçevede, müstahlas Yunanlıların istikbalinin tehlikeye düştüğü, asırlardan beri usulüne büyük fedakarlıklarla çalışılan âmalin akim bırakıldığı ve Konstantin ile taraftarlarının vedası lazım geldiği yayınlanmıştır.¹¹⁶

“Patrik’in Beyanâtı, yine Kral Konstantin’i İstemiyorlar”

Bu haberde özetle, Yunanistan’daki kabine buhranı nedeniyle Şark Hıristiyanlarının kurtarılması için mücadeleye devam edeceklerinden bahisle, Kral Konstantin oldukça bunun mümkün olamayacağı yazılmıştır.¹¹⁷

“Rumların (Papa)sı nezdinde Patrik Meletios’un Arap tehlikesi hakkında beyanâtı”

Başlıklı bu haberde aynı zamanla şöyle denilmektedir. “Rum, bir garplıya Rum emperyalizmi lehinde propaganda yapmayı bir vazife bilir. Garplı hakikate aşına değilse o zaman barbar şarkın medeniyet şampiyonları olan Yunanlılar hakkında birçok şeyler işittir. Anadolu’dan gelen haberlere nazaran Kemalistler, Hıristiyanlara karşı o kadar mezalim yapar, kan dökerlermiş ki yakın zamanda Anadolu’da tek bir Hıristiyan kalmayacakmış. Türk Jandarmasında müfettiş olan bir Fransız zabiti de Yunanlıların istila ettiği mevkide, Türklere edilen mezalimden bahs ile aynı sözleri söylemişti. Meletios, Türkleri ve Osmanlıların halifesini tehlikeli addetmiyor, fakat İslamiyet başka bir halife bekliyor, ümit ediyor ki bu Mustafa Kemal olacaktır. Bütün garp için büyük bir tehlikenin mevcut olduğunu söylüyor. Bu tehlike Kayzer Wilhem’in bahsettiği sarı tehlike olmayıp, beyaz Arap tehlikesidir. Araplar fitren eşkıyalık, haydutluğu sever, hunhar insanlardır. Yeni bir halifenin etrafında şehid olarak Muhammed’in Cennetine nail olmak isteyen bu Araplar, onları taht-ı tazyikinde bulunduran Hıristiyanlara karşı harbe koşacaklardır.”¹¹⁸

“Venizelos’a vekâletname”

¹¹⁶ **İkdam**, 8582, 1 Şubat 1921, s. 1.

¹¹⁷ **İkdam**, 8978, 15 Mart 1922, s. 2.

¹¹⁸ **İkdam**, 9098, 16 Temmuz 1922, s. 1; ATALAY, **a.g.e.**, s.133 -142.

Bu haberde özetle, Yunanistan haricindeki Rumlar namına Venizelos'a vekâlet verildiği yazılıdır.¹¹⁹

“Patrikhane ve Yunan ordusu”¹²⁰

“Anadolu'daki darbe ve Rum Patrikhanesi”

Bu haberde özetle, Patrikhane Meclisleri'nin savaşan Yunan ordusuna maddi manevi her türlü yardım icrasına karar verilmiştir.¹²¹

Yunan ordusunun arka arkaya hezimete uğraması neticesinde Meletios, cemaatinin maneviyatını yükseltici telkin ve tavsiyeleri gazete haberlerine şöyle yansıtıyordu:

“Rumlarımız ne yapıyor? – Patrik Meletios kilise kilise dolaşüyor ve söylüyor”

Bu haberde özetle, “Meletios kilise kilise dolaşarak ittihad ve muhabbet tavsiye etmiş ve adil bir sulh için temenniyatta bulunmuştur” denilmektedir.¹²²

“Patrik Meletios ağlıyor”¹²³

“Patrikhanenin Vaadi”

Bu haberde özetle, toplanan Sen Sinod Meclisi'nin, Asya-yı Sugra'daki Heyyet-i Ruhaniye ile ahaliye, yurtlarını terk etmemelerini tavsiye ve büyük kilisenin, onların selameti için gayret-i mesaide bulunacağı bildirilmiştir.¹²⁴

“Meletios'un heyecandan sesi kısıldı”¹²⁵

¹¹⁹ **Akşam**, 1378, 23 Temmuz 1922, s. 1.

¹²⁰ **İkdam**, 9120, 9 Ağustos 1922, s. 3.

¹²¹ **İkdam**, 9145, 3 Eylül 1922, s. 3.

¹²² **Akşam**, 1397, 14 Ağustos 1922, s. 1.

¹²³ **Akşam**, 1418, 4 Eylül 1922, s. 3.

¹²⁴ **İkdam**, 9149, 7 Eylül 1922, s. 1.

¹²⁵ **Akşam**, 1425, 11 Eylül 1922, s. 2.

“Meletios’un teşekkürü”

Bu haberde özetle, Rum Patrikhanesi’ne karşı nümayiş yapmak isteyen bir kısım halkın, Fener Polis Merkezi tarafından men edilmesi hasebiyle, Meletios’un teşekkürü yer alır.¹²⁶

“Meletios’un tavsiyesi”

Bu haberde özetle, bütün Yunanlılara hitaben, Garb-i Anadolu’nun tekrar Türklerin eline geçmesi nedeniyle, 500.000 Rum’a yardım için beyanname neşrettiği yazılmaktadır.¹²⁷

“Meletios’un beyanati”

Bu haberde özetle, “Yunan Papazı İstanbul’dan kaçan Rum zenginlerini takbih ve tel’in ediyor” denilmektedir.¹²⁸

“İstanbul’dan kaçan Rumlar ve Patrik”

Bu haberde özetle, “Rum ahalinin kilise ve onun kararlarına itimat etmelerini ve bağlanmalarını istemiştir” denilmektedir.¹²⁹

“Patrikhanenin Rumlara beyanamesi”

Bu haberde özetle, “Korkmayınız, telaş etmeyiniz, dışarı gitmeyiniz, mesele muslihane müzakerat yolunda bulunuyor, paniğe sebebiyet vermeyiniz” denilmektedir.¹³⁰

¹²⁶ **İkdam**, 9155, 13 Eylül 1922, s. 4.

¹²⁷ **İkdam**, 9158, 16 Eylül 1922, s. 2.

¹²⁸ **Akşam**, 1439, 25 Eylül 1922, s. 1.

¹²⁹ **İkdam**, 9173, 1 Teşrinievvel 1922, s. 3.

¹³⁰ **Akşam**, 1448, 4 Teşrinievvel 1922, s. 2.

“Aya Nikola’da Meletios’un Rumlara hitabesi - Rum Patriki lisanını değiştirdi”

Bu haberde özetle, “Düşmanınızı seviniz, mezalim yapmayınız müteessir olurum, kaderimiz ne ise o olacak, korkmayınız, korkacağınıza muhacirlere yardım ediniz” denilmektedir.¹³¹

“Rum patriğinin Rumlara tavsiyesi”

Bu haberde özetle, “Şehrimizden kaçanların kurtulamayacağını, çünkü buradaki infilâkın daha uzaklara kadar tesir edeceğini, tehlikeye karşı akıl ile durulacağını” yazmaktadır.¹³²

“Meletios’un panikçilere hitabı”

Bu haberde özetle, “Benim canım yok mu? Sizin canınız benimkinden daha çok mu kıymetlidir! diye bağırıyor” denilmektedir.¹³³

“Meletios Rumlara sabır tavsiye ediyor”¹³⁴

“Meletios Efendi Türk Tebasından olduğunu ve siyasiyat ile alâkası olmadığını söylüyor” başlıklı haber özetle şöyledir: “Ben Yunanistan’dan ziyade Türkiye’nin malıyım. Girit’te doğdum, 1918 tarihine kadar Türkiye’de hizmet ettim ve Türk teb’asıyım. Ben her zaman Türkiye ile Yunan’ın anlaşması taraftarı idim. Hatta Venizelos’da bu fikirde olduğunu bana defalarca söylemiştir. 2 Millet birbirine o kadar yakındır ki aralarındaki irtibatın nerede başlayıp, nerede bittiğini kestirmek mümkün değildir. Yaratılış, düşmanlığı değil, iki milletin dostluğunu temin için çare aramağı emrediyor. 2 milletin münevverleri de bunun için çaba harcamalı.....ben de bunun için elimden geleni yapıyorum. ...Türkiye’de Rumların Yunanistan’da Türklerin yaşaması her iki devletin faydasınadır. ...

¹³¹ Akşam, 1453, 9 Teşrinievvel 1922, s. 2.

¹³² İkdâm, 9182, 10 Teşrinievvel 1922, s. 2.

¹³³ Akşam, 1488, 13 Teşrinisani 1922, s. 1.

¹³⁴ İkdâm, 9217, 14 Teşrinisani 1922, s. 3.

Rumlar Türklere düşman değildir. Bilakis ben Türklere büyük bir hürmet besliyorum. Türkler yaşamaya layık olduklarını ispat ettiler. İbraz ettikleri vatanperverlik sayesinde mağlup, hezimete uğramış Türkiye'yi galip mevkiine yükselttiler. İstanbul Rumlarının yaptıklarına ehemmiyet vermek ağırbaşlı adamlara yakışmaz. Onlara bir cinnet hali gelmişti. Galeyana gelmekte biraz da haklıydılar.Tehcir, hizmet-i askeriye onları çok hırpaladı.Şu noktada ısrar ediyorum .Yeni Türkiye Hristiyanlarla münasebetini hakikaten tanzim etmek isterse, Rumlar tarafından hiçbir engele maruz kalmayacak, Rumlar Türkiye ile Yunanistan arasında irtibatı temin etmekle iftihar ederler. Harp sırasında cereyan eden vak'ayı unutmalyız.Çare bu.Patrikhane'nin vazifesi sırf ruhanidir. Siyasetle hiçbir alakası yoktur. Binaenaleyh bizim yegane vazifemiz, Hükümetin emir ve iradelerine itaat etmekten ibarettir.”¹³⁵

“Meletios’un sözlerine dair”

Falih Rıfki imzalı makalede, Meletios’un Osmanlılığı üzerinde durulmaktadır.¹³⁶

“Meletios’un Osmanlılığı”

Bu makalede, Lloyd George ve Venizelos ittifakından, Meletios’un, İstanbul, İzmir ve Trakya’da işgal altındaki Türk topraklarının Yunanistan’da kalması gayesi ve başarısı için Lloyd George ile fikir teatisi yaptığından bahisle, şimdi ise Osmanlı tebaasından olduğunu söylemesi tenkit edilmektedir.¹³⁷

B- TÜRKİYE RUMLARININ İSTANBUL DIŞINDAKİ FAALİYETLERİ

1. Trakya’daki Rumluk Faaliyetleri ve Edirne’nin İşgali

¹³⁵ **İkdam**, 9235, 2 Kanunuevvel 1922, s. 2; **Akşam**, 1506, 2 Kanunuevvel 1922, s. 2.

¹³⁶ **Akşam**, 1507, 3 Kanunuevvel 1922, s. 3.

¹³⁷ **İkdam**, 9259, 26 Kanunuevvel 1922, s. 2.

Yunanistan ile işbirliği içinde hareket eden Patrikhane, Trakya’da Rumların nüfusunu artırma çabaları içindeydi. Böylece Trakya’nın Yunanistan’a ilhakını sağlamayı amaçlıyordu. Bunun için metropolitleri kullanıyor, propaganda faaliyetlerinde bulunuyordu. Çatalca Metropolit vekili, Rumların eski yerlerinde iskân edilen Türklerin, buralardan uzaklaştırılarak Rumlara iade edilmesi teşebbüsünde bulunuyor, Papa Dimitri, İslamiyet’i tercih eden Rumların tespiti ve Patrikhanece hazırlanan listenin Müttefik Devletler temsilcilerine takdimini teklif ediyor, Fener Patrikhanesi Edirne’de Rumların katledilmek istediklerini iddia ediyor ve kendi mezalimlerini ört bas etmeye çalışıyordu. Rusya’dan Rumların göçünü hızlandırmaya çabalıyordu. Özellikle İzmir’in işgaliye cesaretlenen Patrikhane, çok sayıda papazı Trakya’da aynı amaçla propaganda yapmak üzere görevlendirdi.

Bu propaganda faaliyetlerinde çok sayıda Edirneli Rum, Yunan Ordusuna katıldı. Trakya’dan göç eden Rumların, nüfusun artırılması için tekrar eski yerlerine dönmelerine çalışıldı. Trakya’daki propaganda faaliyetlerinin yoğunlaştırılması için Edirne Metropolit ve Yunanlıların çabalarıyla Trakya’nın Yunanistan’a bağlanması için imza toplandı ve bu husus Amerika Cumhurbaşkanı Wilson’a telgrafla bildirildi. Yunan kuvvetlerinin 20 – 25 Temmuz 1920’de Edirne dahil bütün Doğu Trakya’yı işgal etmeleri Patrikhane’de büyük bir memnuniyet yarattı.

Edirne Metropolit Polikaryos, Trakya’da bulunan çok sayıda papaz ile birlikte Atina’ya giderek, Venizelos’a teşekkür etti. Edirne Kral taraftarlarının merkezi durumunda idi. Edirne Metropolit ise Venizelos’cu olduğundan, bu şehir 1920 aralığında hareketli günler geçirdi. Türklerin başarısı sonucunda İtilaf Devletleri’nin Trakya’yı Türklere bırakacağı haberi üzerine, Patrikhane ve Yunanistan Tekirdağ’da halka, Türkiye sınırları içinde kalmak istemedikleri ve Yunanistan’a bağlanmak istediklerine dair zorla gösteri yaptırıldı.¹³⁸

Bu olaylar ile ilgili gazetelerde şu haberler yayımlanmıştır:

“Trakya Meselesi”

¹³⁸

ATALAY, a.g.e. , s.142–146.

Bu makalede özetle, Trakya'nın nam-ı umumisi adıyla, birçok siyasi âmâl ve ihtirasatı tahrik ettiğinden, Sulh Konferansı'nda Venizelos'un Trakya'yı dahi Yunanistan'a ilhakını talep ettiğinden, bu arazinin Rumlara ait olduğunu ispata çalıştığından, Bulgarların da Venizelos'un iddiasını çürütmeye çalıştığından bahisle, o bölgenin ekseriyet-i külliyesini teşkil eden Türkleri unuttuklarından, burada Türk ırkının, kültürünün, lisanının külliye hakimi olduğundan, bölgenin mukadderât-ı istikrarının tayininin de Türklere ait olduğu belirtilerek, "...velhasıl Trakya kıt'ası gerek ırk, gerek iktisat, gerek hars nokta-yı nazarından Türklere ait olup, bunun hakkında Yunan ve Bulgar talepleri hiçbir esas-ı millî ve ilmiye istinat edememektedir"¹³⁹ denilmektedir.

"Trakya ve Rum Müddeayâtı [İddiaları]"¹⁴⁰

"İzmir – Trakya"

Bu haber, Journal Doryan Gazetesi'ndeki bir yazı ile ilgilidir. Özetle şöyledir: "Journal Doryan diyor ki, iyi bir menbaadan bize haber verildiğine göre, Yunan Hükümeti, İzmir hakkındaki âmâlinden sarf-ı nazar etmeye amadedir. Şu kadar ki, bunun için Trakya İslam ahalisinin kıta-yı mezkûrenin Yunan'a ilhakı lehinde beyan-ı arzu etmeleri şarttır. Journal Doryan'ın iyi ve mevsûk diye tavsif ettiği menbaanın haberine göre, Yunan Hükümeti İzmir âmâlinden vazgeçerken, Türklerden rüşvet istiyor ve bu rüşvetin de Trakya olmasını açık açık bildirdi. Yunan'ın, İzmir üzerinde bir hakk-ı müktesebi yoktur ki, hakkından feragat için, diğer bir tavizât-ı araziye talebinde bulunmaya hakkı olsun. Yunan'ın, İzmir'e girmesinin, mütarekenin bir maddesinin tatbikatına ait olarak, Düvel-i Müttefike'nin kararıyla vaki oldu. Yunan'ın İzmir ve havalisi üzerinde bir hakk-ı ırkiyesi ve hatta bir hakk-ı fethi yoktur" diyerek, işgal esnasında, yerli ahaliye reva görülen tecavüzkârane ve zalimâne muameleden dolayı, Yunan'ın, o Türk şehrini muvakkaten bile işgali liyâkatı olmadığını, bütün cihanın nazarında örtülmeyecek şekilde ispat ettiğini ifadeyle, Trakya ahalisinin, Yunanistan'a ilhak lehinde arzu ve reyinin asla mevzubahis olmayacağını ve bu haberin, Trakya üzerindeki Yunan

¹³⁹

İkdam, 7923, 2 Mart 1919, s. 1.

¹⁴⁰

İkdam, 7935, 14 Mart 1919, s. 1.

ihtirasetini meşru göstermek için, propaganda maksadıyla uydurulduğunu, düzme yalan sözlerden ibaret olduğunu bahseder.¹⁴¹

“Civarda Rum Eşkiya Tecavüzleri”

Bu haberde özetle, Edirne, Silivri, İstanbul’daki olaylar anlatılmaktadır.¹⁴²

“Karabiga’da Rum Çetesi”

Bu haberde özetle, 25 kişilik Rum çetesinin Araplar Adası’nda bomba atıp, yağma ve soygun girişiminden bahsedilir.¹⁴³

“Rumca Gazetelerin Teellümâtı [kederleri]”

Bu haberde özetle, Rum gazeteleri Sulh Konferansı’nın son kararlarından ve bilhassa Trakya ve İzmir’de tahkikat-ı irkiye icrasından katiyen hoşlanmadıklarından bahsedilir.¹⁴⁴

“Kaloyaropolas’ın iddiasına Göre – Trakya’da ve Anadolu Sevahirinde Rumlar, Türklerden fazla imiş”¹⁴⁵

“Trakya’da yalnız Rumları asker yapıyorlar”¹⁴⁶

“Trakya Müslümanlarını Hak ve Salahiyetle askere alıyorlar”

Bu haberde özetle, icâbet etmeyenlerin emlak ve emvalini müsadere edecekleri yazılıyor.¹⁴⁷

“Trakya’nın nüfusu hakkında neşredilen yeni bir grafik – Arazinin % 79’u da Türklerindir”¹⁴⁸

¹⁴¹ **İkdam**, 8028, 15 Haziran 1919, s. 1.

¹⁴² **İkdam**, 8020, 7 Haziran 1919, s. 2.

¹⁴³ **İkdam**, 8711, 15 Haziran 1921, s. 2.

¹⁴⁴ **İkdam**, 8609, 28 Şubat 1921, s. 2.

¹⁴⁵ **İkdam**, 8608, 27 Şubat 1921, s. 2.

¹⁴⁶ **İkdam**, 8644, 16 Nisan 1921, s. 2.

¹⁴⁷ **İkdam**, 8657, 19 Nisan 1921, s. 1.

¹⁴⁸ **İkdam**, 9073, 13 Mayıs 1922, s. 2.

“İşittiklerimiz ve İşitmediklerimiz” başlıklı ve F. R. imzalı makalede, bir Edirnelinin ağzından Müslümanlara yapılanlar ve Rumların son faciaları anlatmaktadır.¹⁴⁹

“Trakya’nın Atisi”

Bu haberde özetle, Niyerayest Gazetesi’nin başmakalesinden alıntı yaparak, Trakya’da ancak dört köyden birinin Rum köyü olduğu ve Yunan işgaline rağmen, Türklerin nüfusunun Rumlardan üstün olduğundan bahsedilir.¹⁵⁰

“Karilerimize müjde: Sevgili Edirne’imiz kurtuluyor!”¹⁵¹

“Trakya’daki Rum hicretinin manzarası”¹⁵²

“Garbî Trakyalıların Lozan’da Faaliyetleri”

Bu haberde özetle, “Türklerin azınlıkta değil, çoğunlukta olduklarını savunuyorlar” denmektedir.¹⁵³

2. Anadolu’daki Rumluk Faaliyetleri

a) İzmir’in İşgali ve Türkiye Rumlarının Faaliyetleri

Hrisostomos Drama Metropolitliği sırasında Yunan propagandası yapması, Atina’dan Rum Komite mensupları ile görüşmesi, Rum çetelerine silah temin etmesi gibi faaliyetlerinden dolayı Babıâli’nin uygun görmemesine rağmen, Patriğin ısrarı ile İzmir’e Metropolit tayin edildi. Defalarca affedilmesine rağmen, Hrisostomos İzmir’in işgalinde ve işgal ile birlikte Türk’lere karşı yapılan katliamlarda en etkili kişi olmuştur. Hrisostomos fesat faaliyetlerine devam ettiği için Vali Rahmi Bey

¹⁴⁹ **Akşam**, 1317, 21 Mayıs 1922, s. 3.

¹⁵⁰ **İkdam**, 9111, 28 Temmuz 1922, s. 2.

¹⁵¹ **Akşam**, 1428, 24 Eylül 1922, s. 1.

¹⁵² **Akşam**, 1463, 19 Teşrinievvel 1922, s. 1.

¹⁵³ **Akşam**, 1559, 14 Kanunusani 1923, s. 4.

tarafından İzmir'den İstanbul'a gönderildi. Burada da faaliyetlerine devam eden Hrisostomos, İzmir'de Rumlara katliam yaptırdığı iddiası ile Müttefik Kuvvetler Komiserlerine Rahmi Bey'i şikayet ederek görevden alınmasını ve İzzet Bey'in göreve getirilmesini sağladı. 27 Aralık 1918'de İzmir'e gelen Hrisostomos Rumları silahlandırmaya başladı. Rumca gazetelerde yayınları ile halkı kışkırtıyordu. Yapılan tavsiyeler sonuç veriyor Rumlar, Yunan bayrakları asıyor, Metropolitin isteği doğrultusunda 1919 seçimlerini boykot ederek Türk idaresini istemediklerini açıkça ortaya koyuyorlardı.

12 Mayıs 1919 Paris Konferansı'nda, İzmir'in Yunanlılarca işgaline karar alınmasında Hrisostomos'un etkisi büyük olmuştur. Yunan yardım gemileriyle gizli gelen askerler, Hrisostomos'un etkisi, mütareke ile Rumların kiliselerde katledildiği, asılan Yunan bayraklarının yırtıldığı gibi asılsız haberlerin yayılması ile İzmir'in işgali için alt yapı ve siyasi zemin oluşturulmuş oldu. Amiral Caltrope'in notasıyla 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılarca işgal edildi.

İzmir'in işgali Anadolu'da Yunan işgallerinin ilk basamağı oldu. Yunanistan'ın hazırladığı sahte istatistikler Avrupa kamuoyunu etkilemeyi başardı, dışarıdan gelen çok sayıda Rum'un iskanı gerçekleştirilirken Türk'lere yönelik büyük bir imha planı uygulamaya konuldu. Yunanistan bunu yaparken Anadolu'daki Hristiyanlara zulüm edildiğine ve Türklerin başka milletleri yönetmekten aciz olduklarını iddia ederek Osmanlı Meclisindeki Rum Mebuslarına 16 Mayıs 1919'da, gayrimüslimleri katledilenlere nasıl bir ceza verileceği hususunda önerge verdirtti. Fakat bu önerge reddedildi. Hrisostomos da "Türklerin Hristiyanlara İ'tisafatı (**tecavüzleri**)" adlı bir propaganda kitabı yayınlamak üzere Müttefik Devletler temsilcilerine dağıttı. Böylece Anadolu'nun işgalinin de alt yapısı oluştu. İzmir'in işgaliyle Hrisostomos'un teşvikiyle yerli Rumlar ve Yunanlıların Türkler karşı zulüm ve hakaretleri artarak devam ediyordu, bütün bu vahşet İtilaf Devletleri Temsilcilerinin gözleri önünde gerçekleştirildi. Vahşetin bu boyutta olması karşısında İtilaf Devletleri Temsilcilerinin 14 Ekim 1919'da "Müttefikler Arası Kurul" için hazırladıkları raporda "... Yunan işgali Haçlı seferlerini andırıyor" ifadesi Yunan ve Rum vahşetinin derecesini ortaya koyuyordu, Müttefikler ise bu raporları

çekindikleri için kendi kamuoylarından bile gizlemekteydiler. Hatta Lord Curzon 22 Ekim 1919'da "İzmir'i Yunanlılara işgal ettirerek, en büyük hatamızı işledik" ifadesiyle pişmanlığını dile getirmiştir.¹⁵⁴

İzmir'in işgalinden sonra ilhak çabalarını hızlandıran İzmir Rumları bunu haklı gösterecek bazı girişimlerde bulundular. Amerika'nın İstanbul Büyük Elçiliği'ndeki bir toplantıya katılarak, Hrisostomos'a vekalet eden Kayseri Metropolitik Nikola, İzmir halkının Türk idaresinde kurtulmak istediğini söylüyor, Rumca gazeteler politikalarını değiştirerek Türk ve Rum'ların uyum içinde olduklarını beyan ediyor Hrisostomos Ermeni ve Rumlara Müslüman kıyafetleri giydirerek, ilhakı isteyen gösteriler düzenlettiriyor, bayramlarda Osmanlı polisi ile Yunan askerleri birlikte törenlere katılıyor, İzmir ve çevresinde oturan Türk'leri göçe zorlayarak, Balkan savaşlarından sonra mübadele edilen Rumlar boşalan yerlere iskan ettirilip nüfus çoğunluğu sağlanıyordu. Hükümet bu teşebbüslerin farkında olmasına rağmen engelliyemiyordu.

İzmir'de Türkler aleyhine olan her teşebbüsün içinde fiilen bulunan Hrisostomos "Genç Hıristiyanlar Cemiyeti"ne üye olan Rum gençlerini de yönlendiriyordu. 1920 Yılbaşı günü bu cemiyet üyesi gençler ellerinde Yunan bayrakları ile işgali destekleyen gösteriler yaparak Türk'lere ve iş yerlerine saldırıp zarar verdiler. Bu olayların artması üzerine İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İtilaf Devletlerini ilgisizliği nedeniyle protesto etti. Rumlar bu şikayet üzerine Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmalarını engellemek amacıyla binasını kundaklayarak yaktı.

Diğer taraftan göçe hız verilerek Yunanistan'dan 25.000 kadar Rum, Patrikhane'nin denetiminde Bursa, Ankara, Konya, Gelibolu ve İzmit'ten çok sayıda Rum İzmir'e getirildi. Bu faaliyeti önlemek amacıyla Hükümet Rum gençlerinin İzmir'e girişlerini kısıtladı. İşgal sonrası Rumların yaptıkları katliamlardan dolayı

¹⁵⁴ **İkdam**, 7829, 28 Teşrinisani 1918, s.1; 7978, 27 Nisan 1919,s.1; 8139, 9 Teşrinievvel 1919, s. 2; Paul TAPPONIER, "İzmir'i Nasıl Yaktılar, Nasıl Kaçtılar?", **Yeni Tarih Dünyası**, çev. Ercan Erksan, yıl: 1, sayı 3, 13 Ekim 1953, s. 118-122; **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, belge no:1538-1539, sayı 71, Ankara 1974; Necati Fahri TAŞ, "İzmir'in Kurtuluşu Sonrasında Gelişen Hadiseler", **Askeri Tarih Bülteni**, sayı 41, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başk. Yayınları, Ankara, 1996, s.50-65; MERAL, **a.g.e.**, s.251-274; ATALAY, **a.g.e.**, s.160 -183.

İzmir'in Yunanistan'a bırakılmaması endişesine düşen Metropolit Hrisostomos, Rumca gazeteler aracılığı ile "İzmir'de Milletler Cemiyeti'nin himayesinde bir yönetim kurulması hakkında beyanlar vermeye başladı. Fakat İzmir'i Yunan toprağının bir parçası gibi göstermeğe, bu amaçla her türlü çabayı da sarf etmeye devam ediyordu. Bu gayretleri için takdir toplayan Hrisostomos'a Yunan temsilcisi bir otomobil dahi hediye etmişti. Bu arada Türk'leri göçe zorlamak için Ermenilerle işbirliği yaparak, saldırılarına devam ediyordu. Bu saldırılar Yunan subaylarınca yönetilmekteydi. İzmir'de Türklere ait her şey tahrip edilerek, burada Rum ve diğer gayrimüslim unsurların yaşadığı mesajı veriliyor, Müttefik Devletlerin bayraklarıyla çekilen Türk bayrakları indiriliyordu. Yunan işgal kuvvetleri komutanlığı İzmir'in tek hakimi gibi davranarak, Türk yetkilileri denetimden uzaklaştırıyor, adi vak'aları Yunan Divan-ı Harbi'ne havale ediyorlardı. 13 Eylül 1921 tarihli bildirisinde; Ankara Hükümeti ile ilişkisi olanların ve asayiş ihlal edenlerin şiddetle cezalandırılacaklarını ve kurşuna dizileceklerini, ailelerinin sürgün edilip, mallarına el konulacağını ilân ediyordu.¹⁵⁵

1921 yılı başlarından itibaren mağlup olmaya başlayan Yunan Ordusunun durumu Batı Anadolu'daki Rumları ümitsizliğe sevk etti. Rumlar artık Yunan askerlerine yardım etmek istemiyorlardı. Sokaklarda firari Yunan askerleri geziyordu. Halka moral vermek için Metropolitlerin aracılığıyla Konya çevresinden iyi silah kullanan Rumlar İzmir'e gönderilmeye başlandı. Papazlar kiliseye topladıkları halka; "Yunanlıları siz davet ettiniz, şimdi neden yardım etmiyorsunuz?" diyerek yardımlarının devamını istediler.

1921 yılı sonlarında Hrisostomos'un Patrik Meletyos'u desteklemesi nedeniyle Yunan Hükümeti ile arası açıldı. Buna rağmen Patrikhane ile Yunan Hükümetinin arasını bulmaya çalıştıysa da başaramadı. Bu sıralarda 27 Mart – 1 Nisan 1921'deki II. İnönü Savaşında Yunan Ordusu'nun mağlup olmasıyla, Yunanistan'da ve Türkiye'de yaşayan gönüllü Rumlardan oluşan "Müdafaa-i Milliye" Birliği kuruldu. Hrisostomos Rumları bir arada tutabilmek için Rumların bu birliğe katılmasına çalıştı. Ayrıca silahlı ve siyasi faaliyette olan "Asya'yı Sugra" (küçük Asya) cemiyetini bizzat yönetiyor, yayınladığı bildiriyle, 15–50 yaş arası

¹⁵⁵

ATALAY, a. g. e., s. 172 – 175.

Rum ve Ermenileri Yunan Ordusu'na katılmaya davet ediyordu. Bu davete uymayan Rumların cezalandırılacağı belirtiliyordu. Bu cemiyet İngiliz Başpiskoposluğu aracılığıyla Amerika Cumhurbaşkanlığı'ndan Türkiye'deki Rumların can güvenliğinin sağlanmasını istediler. Hrisostomos, 24 Haziran 1922'de İzmir polis teşkilatının Yunan görevlilerinin denetimine geçmesini sağladı. Fakat Yunanlılar mağlubiyetleri devam edince, 3 Eylül 1922'de İngiltere'nin aracılığı ile, Anadolu'dan çekilmek için yardım istediler. Bu durumdan çok tedirgin olan Rum ahali ve papazlar da son çare olarak Müttefik Temsilcilerinden yardım istediler. Hrisostomos Yunan askerlerinin direnme güçlerini artırmaya, Rumların İzmir'den kaçışını önlemeye çalışıyor, gazetelerde Müslüman ve Hıristiyanların birlikte yaşamaları gerektiği, vatan kardeşliği üzerinde duruluyor, Türklerle uzlaşma yolu aranıyordu. Nihayet 9 Eylül 1922'de İzmir'de Kadife Kale'ye Türk bayrağı çekilerek, 3,5 yıl süren işgal sona ermiş oldu.

Rumların bir kısmı gemilerle kaçmak için denize atladı. Bu arada Rumlar ve Ermeniler tarafından şehrin muhtelif yerlerinde yangınlar çıkartıldı, İstanbul'da ise Türklerde sevinç yaşanırken, Rumlar Patrikhane'yi protesto etti. İzmir Metropolit Hrisostomos'un akıbeti ise gazete ve kitaplarda; 10 Eylül 1922 de sorgulanmak üzere karakola götürülürken halk tarafından linç edildiği şeklinde geçmektedir.¹⁵⁶

İzmir'in işgali ve Rumluk faaliyetlerinin basına yansımaları:

“İzmir'de Rumluk tezahüratı”

Bu haberde özetle, “İzmir'e telgraf kablolarını tamir için gelen İngiliz torpitosunu fırsat bilen Rumlar Kordon boyunca Yunan bayrakları ile donatmış, Metropolit'ten gelen bir heyet-i ruhani İngiliz bayrağını öperek bir resmi ayin düzenlemiştir. Ayinlerde İzmir'in Yunanistan'a ilhakı temennisi pervasızca izhar edilmiştir” denmektedir.¹⁵⁷

“Dün gece İzmir'den alınan telgrafnamelere nazaran”

¹⁵⁶ ATALAY, a. g. e., s. 176 – 183.

¹⁵⁷ **İkdam**, 7809, 8 Teşrinisani 1918, s. 2.

Bu başlıklı haberde özetle, “Rumların nümayişleri hakkında Patrik Kaymakamı Efendi; Bunu yapanlar ayak takımıdır, akli başında olan Rumlar bu gibi uygunsuz, münasebetsiz ahvale taraf olamazlar, gerek İzmir gerek sair yerlerdeki vak’alardan Patrikhanenin resmen malûmatı yoktur” denilmektedir.¹⁵⁸

“İzmir Nümayişleri – General Dikson’un vesayası: Galebemizi sauistimal etmeyelim”

Bu haberde özetle, “İzmir’de İngiliz Heyeti Askeriyesi Kumandanı Dikson’un, Rumların nümayişlerini biraz hafifletmeleri lüzumunu, bizzat Rum Metropoliti hanesine giderek beyan etmiş, Rum Heyyet-i mahsusası buna cevaben; senelerce çekilen bunca tazyikattan sonra bu gibi nümayişler vukuu pek tabii olduğunu, mamafih aynı ihtarın diğer milletlere dahi icrası ve bir Rum için en nazik nokta hissiyat-ı milliyesi olduğunun anasır-ı muhtelifece nazarı itibara alınması lazım geldiğini beyan etmişlerdir” denmektedir.¹⁵⁹

“İzmir Haberleri”

Bu haberde özetle, “Vali Edhem Bey dün Metrepolidhane’ye giderek Metrepolid’i ziyaret etmesini, Rumca gazeteler; Valinin, Hükümetçe Rumlara yardım gösterileceğini, idare-i sabıkanın Rumlara karşı yaptığı haksızlıkların tamir ve telafi edileceğini yazıyorlar” denmektedir.¹⁶⁰

“İzmir’deki Hadiseler”

Bu haberde özetle, “İzmir’de bazı Rumların taşkınlıkları yüzünden olan hadisatta; Polis memuru Hamza Efendi, görevi başında şehit edilmiş, devriyedeki Mehmet Onbaşı arkadan bıçaklanarak yaralanmıştır. İzmir Mevki Kumandanlığı’nın İzmir Gazetelerinde neşr eylediği beyanname aynen şöyledir: Şubat’ın 23. Pazar günü saat 16 raddelerinde Çayırılıbahçe’nin civarındaki Niko’nun meyhanesinde, çalgı çaldırıp işret etmekte olan ahalinin silah dahi atmakta olduğunu gören ve iki neferle devriye yapan polis Hamza Efendi’nin meyhaneye yaklaştığını görünce

¹⁵⁸ **İkdam**, 7810, 9 Teşrinisani 1918, s. 2.

¹⁵⁹ **İkdam**, 7817, 16 Teşrinisani 1918, s. 1.

¹⁶⁰ **İkdam**, 7841, 10 Kanunuevvel 1918, s. 2.

üzerine silah atılması ve Mehmet onbaşının arkadan bıçakla yaralanması üzerine polis Hamza Efendi yardım ve tehdit maksadıyla havaya birkaç el ateş açması üzerine 40 kadar Rum ahali toplanıp, Hamza Efendi ve askerlerinin üzerine silah, kama ve sopa ile tecavüze başlamışlardır.. Mevki kumandanı Binbaşı Hüsni Bey, komutasındaki piyade ve süvari kıtası ile vak'a yerine gelerek ahaliye hiçbir zarar dokunmaksızın dağıtılmıştır. Bu vak'ada polis memuru Hamza Efendi kama ve mermi yaraları alarak vazifesi başında şehit olmuş, 4 nefer de yaralanmıştır. Şehit Hamza Efendi cenazesi pek büyük tezahürata vesile olmuştur. İslam ticarethaneleri ve dükkanları kapatılmıştır. Cenaze gaslden önce Gurabay-ı Müslim'in Hastanesindeki teşhir yerinde Yunanlılar hariç, binlerce kimseler, yerli ve ecnebilere müşahede edildiği vehiçle katl edildikten sonra gözleri oyulmuş, burnu ile kulakları kesilmiş idi. Daha sonra binlerce Müslüman'ın iştirakiyle defn edilmiştir” denmektedir.¹⁶¹

“Gayrimüslimler de protesto ediyor”

Bu haberde özetle, “İşgali Gayrimüslimler de protesto ediyor; Kütahya Rum ve Ermeni Metropolit'leriyle gayrimüslim ahali de bu işgali protesto etmektedir” denmektedir.¹⁶²

“Venizelos'un Tasvvuruna göre İzmir Hadisâtı”¹⁶³

“Gayrimüslim vatandaşların İzmir Kumandanına bir müracaatı”

Bu haberde özetle, “Denizlide Rum Heyeti Metropolit'i ile Ermeni Murahhasası vekili tarafından İzmir Yunan Kıttaat-ı Askeriyesi Komutanlığına

¹⁶¹ **İkdam**, 7922, 1 Mart 1919, s. 2.

¹⁶² **İkdam**, 8002, 20 Mayıs 1919, s. 2.

¹⁶³ **İkdam**, 8032, 19 Haziran 1919, s. 1.

çekilen telgraf: Gayrimüslimler, Müslümanlarla rahat, huzur içinde yaşadıklarını ifade ediyorlar ve mezalimi kınıyorlar” denmektedir.¹⁶⁴

“Konstantin taraftarları İzmir’de nasıl Şenlik yaptılar?”¹⁶⁵

“İzmir’de Mustafa Kemal Paşa’nın resimleri”¹⁶⁶

“İzmir’deki telaş ve bazı hazırlıklar, Yunanlıların Teşkilat-ı Milliye oyunu ve iç yüzü”¹⁶⁷

“İzmir’de Yunan’ın Casus Teşkilatı - Ermeniler ekseriyetle Rumların fikri, mücadeleye nihayet vermektedir.”¹⁶⁸

“İzmir İşgali ve Rumlar”¹⁶⁹

“İzmir vilâyetinin Muhtariyetini ilan ediyorlar”¹⁷⁰

“İzmir’deki Oyunda ne yapmışlar ?”¹⁷¹

“Muhtariyet vesilesiyle yapılan mezalim”¹⁷²

“Yunan’a verilen nota”

Bu haberde özetle, müttefik suferâsının verdiği notada, muhtariyeti tanımadıkları hakkındadır.¹⁷³

“Yunanistan ve Protestonamemiz”¹⁷⁴

“Kar’ilerimize Tebşir, Yunan orduları mahv olmuştur.”

¹⁶⁴ **İkdam**, 8169, 8 Teşrinisani 1919, s. 4.
¹⁶⁵ **İkdam**, 8558, 8 Kanunusani 1921, s. 1.
¹⁶⁶ **İkdam**, 8597, 16 Şubat 1921, s. 1.
¹⁶⁷ **İkdam**, 8979, 16 Mart 1922, s. 4.
¹⁶⁸ **İkdam**, 9008, 14 Nisan 1922, s. 3.
¹⁶⁹ **Akşam**, 1313, 17 Mayıs 1922, s. 2.
¹⁷⁰ **Akşam**, 1373, 18 Temmuz 1922, s. 1.
¹⁷¹ **Akşam**, 1395, 12 Ağustos 1922, s. 2.
¹⁷² **Akşam**, 1398, 15 Ağustos 1922, s. 3.
¹⁷³ **Akşam**, 1406, 23 Ağustos 1922, s. 1.
¹⁷⁴ **Akşam**, 1407, 24 Ağustos 1922, s. 1.

Bu haberde özetle, Batı Anadolu’da ordumuza mukavemet edecek düşman kalmadığı, pek çok esir nefer, kumandan alındığı, Esterkiyadis’in Yunan firarilerine karşı şehrin asayişini temin için, İzmir Konsoloslarından yardım istediği ve firarilerin müttefik donanmaları ile Yunanistan’a sevk edildiği yazılıdır.¹⁷⁵

“İzmir’deki Hal”

Bu haberde özetle, İzmir’de asayiş kalmadığı, dükkanların kapalı olduğu, her gün çok miktarda yaralı geldiği ve hastanelerin, evlerin bunlarla dolu olduğu, istasyonlarda bekletildikleri, Yunan zabıtlarının ailelerini vapurlara bindirme telaşında olduğu yazılıdır.¹⁷⁶

“ İzmir’de Yunan İşgali ‘nin son günleri hadisat olan vekayi”¹⁷⁷

“İzmir Rum mahallelerinde yangın”¹⁷⁸

“ İzmir’deki Rum ve Ermeni rahipleri hakikaten idam edildi mi?”¹⁷⁹

“İzmir’de 4 gün”¹⁸⁰

“Bütün Rumları Çağırıyor”¹⁸¹

“İzmir’deki Yangın – Rumların eser-i hiyaneti olduğu te’yîd ve tahakkuk etmektedir.”¹⁸²

“ İzmir Metropoliti”¹⁸³

“Mustafa Kemal Paşa’nın İzmir’de Beyanâtı”

Bu haberde, Mustafa Kemal Paşa’nın Şikogo Türibün ve Deyl-Meyl gazetelerine beyanâtı özetle şudur: “İzmir’de Türk ordusunun zabt ü raptı intizamı,

¹⁷⁵ **Akşam**, 1418, 4 Eylül 1922, s. 1.

¹⁷⁶ **İkdam**, 9149, 7 Eylül 1922, s. 1.

¹⁷⁷ **Akşam**, 1427, 13 Eylül 1922, s. 3.

¹⁷⁸ **Akşam**, 1428, 14 Eylül 1922, s. 2.

¹⁷⁹ **İkdam**, 9159, 17 Eylül 1922, s. 1.

¹⁸⁰ **Akşam**, 1436, 22 Eylül 1922, s. 3.

¹⁸¹ **İkdam**, 8397, 1 Temmuz 1920, s. 1.

¹⁸² **İkdam**, 9162, 20 Eylül 1922, s. 2.

¹⁸³ **İkdam**, 8740, 14 Temmuz 1921, s. 2.

münferit olaylar dışında hiçbir katliam ve yağma yapılmadığı hakkında ve Misak-ı Millî şartlarından bahisle, ‘bizim için artık kapitülasyonlar yoktur, İstanbul’u, Edirne’yi ve Trakya’nın Türk olan aksamını istiyoruz’¹⁸⁴

“Müfsid Metropolitler”¹⁸⁵

“İzmir’de bir idam”

Bu haberde özetle, İzmir Metropolit Hrisostomos’un ve Kozmos Gazetesi Müdürü Laskaris’in idam haberinin alındığı yazılıdır.¹⁸⁶

“Cinayetın cezası”

Bu haberde özetle, 3 sene 4ay evvel Yunan askerleri İzmir’e ayak bastıklarında Rumlara, “Ey ahali, asırlardan beri beklediğin gün bugündür. Artık bütün hendekleri ve çukurları doldurmak zamanı gelmiştir. Haydi işbaşına” diyen Hrisostomos’un idamından bahsedilir.¹⁸⁷

“Hrisostomos’u Rumlar Öldürdü?”¹⁸⁸

“Hrisostomos’u Ahali Parçalamıştır”¹⁸⁹

“Hrisostomos gailesi”.¹⁹⁰

b) Rumların Bursa ve Civarındaki Faaliyetleri

Doroteos’un yerine geçen Bursa Metropolit vekili Polikarios, Bursa’nın 8 Temmuz 1920’de Yunanlılarca işgal edilmesi üzerine düzenlenen törende “Anadolu Hıristiyanlarının yüzyıllardır zulüm altında yaşadığını ve bu zulme son verecek

¹⁸⁴ **İkdam**, 9162, 20 Eylül 1922, s. 1.

¹⁸⁵ **Akşam**, 1428, 14 Eylül 1922, s. 1.

¹⁸⁶ **İkdam**, 9158, 16 Eylül 1922, s. 1.

¹⁸⁷ **Akşam**, 1431, 17 Eylül 1922, s. 3.

¹⁸⁸ **İkdam**, 9162, 21 Eylül 1922, s. 2.

¹⁸⁹ **İkdam**, 9163, 21 Eylül 1922, s. 2.

¹⁹⁰ **Akşam**, 1436, 22 Eylül 1922, s. 3.

kurtuluş ordusunu selâmladığını ifadeyle, Anadolu'nun Yunanistan'la olan bağlılığından mutlu olduğunu" söylemişti. İşgalden sonra Bursa ve civarında diğer bölgelerde olduğu gibi Türklere karşı pervasızca saldırılar başladı. Yunan askerlerinin başarısında ve bu saldırılarda Ortodoks din adamlarının payı büyüktü. İşgal kuvveti komutanı Dimitri, Ermeni kilisesini de ziyaret ederek, konuşmasında Anadolu'da Türk unsurunu yok etmek için birlikte hareket etmeleri gerektiğini belirtti.

Ancak Yunan ordusunun cephede bozguna uğraması neticesinde Yunan askerleri sefil bir halde Bursa'ya akın etmeye başlamışlar, Yunan genel karargahı Mudanya'ya taşınmıştı. Yunan ordusunun hezimetini gören görevli yerli Rumlar tebdil-i kıyafetle firar etmeye başladılar. Bunlara engel olunmak istendiye de Patrikhane ve Yunanlıların baskısıyla Yunan uyruğuna geçen bu Osmanlı Rumları kendilerinin Osmanlı olduklarını söyleyerek, Yunan Ordusuna katılmak istemediler.¹⁹¹

c) Trabzon Metropolitinin Pontuşçuluk Faaliyetleri

Mütareke ve Milli Mücadele döneminde, Karadeniz Bölgesi, Yunan ve Rum ideallerinin en çok yoğunlaştığı bölgelerden biri olarak en kuvvetli Rum çetelerinin çalışmalarına sahne olmuş, büyük yardımlarla, iyi bir teşkilatlanma da burada gerçekleştirilmiş, Merkezi İstanbul'da bulunan Pontus Cemiyeti ve bağlı bulunan kuruluşları bu bölgede faaliyette bulunmuşlardır.

¹⁹¹ **İkdam**, 7857, 26 Kanunuevvel 1918, s.2; 8405, 18 Temmuz 1920, s.1; 8626, 19 Mart 1921, s.3; 9024, 30 Nisan 1922, s.3; 9145, 3 Eylül 1922, s.2; **Akşam**, 1408, 25 Ağustos 1922, s.2; 1414, 31 Ağustos 1922, s.3; 1417, 3 Eylül 1922, s.2; 1429, 15 Eylül 1922,s.2; Daha geniş bilgi için bkz. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Vesika no: 924, Sayı: 38, Ankara 1962; **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, Belge no: 1520-1533, Sayı 70, Ankara 1974; Kadir MISIRLIOĞLU, **Yunan Mezâlîmi (Türkün Siyah Kitabı)**, 11.bs, Sebil Yayınları No 108, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1977, s. 114-173; Esat ARSLAN, "Belgelerle Edremit ve Civarında Kurulan Yunan Çete Teşkilatı", **Askeri Tarih Bülteni**, sayı 41, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başk. Yayınları, Ankara, 1996, s.117-123; Murat ÖZCAN, **Tarihin Işığında Yunan Mezâlîmi**, ed. Deniz Saraç, 2. bsk, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık ve Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Tic. Ltd. Şti. 2005.

Pontus Teşkilatı 1904’de Merzifon’daki Amerikan Koleji’nde ilk kez örgütlenerek, çeşitli adlarla, gizli bir dernek şeklinde oluşturulmuştur. 1908’de genişletilerek, Samsun’da Müdafaa-i Meşruta, ardından Mukaddes Anadolu Rum Cemiyetleri, Pontus İdman ve Rum İrfan Kulüpleri meydana getirilmiş ve Batum’dan İnebolu’ya Karadeniz Bölgesinde birçok dernekler kurulmuştur.

Yurt dışında merkezi Paris olan bu teşkilat Zonguldak’tan Batum’a kadar olan sahil ile Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat ve Sivas’ı içine alan bir devlet kurmak amacıyla¹⁹² topladıkları paralarla silah alıyor, bunları Rum gençlerine dağıtarak onları zorla üye yapıp eğiterek, çeteler oluşturup, yol kesmek, köyleri yağmalamak, yakmak, mal ve hayvanları gasp etmek, Türk’leri katletmek gibi faaliyetlerde bulunmaktaydılar.

Trabzon Metropolitisi Hrisantos, Paris Konferansına 2 Mayıs 1919’da “Esaret altındaki Rumların delegesi” sıfatıyla bir muhtıra sunarak Trabzon, Samsun ve Şarkikarahisar’dan oluşan Pontus Bölgesinde 600.000’den fazla Rum yaşadığını ve bunlara, Rusya’ya göç eden 250.000 Rum’da eklendiği zaman bu sayının 850.000’i bulduğunu ileri sürerek konferansta delegeleri etkilemeye çalıştı. Bu iddiaları Doroteos’la birlikte hazırlamışlardı. Fakat daha önce İngiliz temsilcisi Rawlinson, Marsilya konferansında yaptığı inceleme neticesi, Türklerin Rumlardan çok fazla olduğunu belirtmişti.

Paris’ten sonra Londra’ya geçen Hrisantos, 25 Mayıs 1919 tarihinde İngiliz Başbakanı ile görüşerek, Trabzon’a İngiliz askeri gönderilmesini ve bunların idaresi altında Rumlardan jandarma birlikleri oluşturulmasını isteyerek, Pontus Devleti için bir alt yapı oluşturmak amacındaydı. İngiliz Hükümeti de Trabzon limanına gemilerini göndererek buna destek verdi. Hrisantos’un bu durumu Türk yetkililerinin gözünden kaçıyordu. Samsun ve çevresine müfettiş olarak gönderilen M. Kemal Paşa, 21 Mayıs 1919’da Sadaret’e ve Harbiye Nezareti’ne çektiği telgrafta; 40 kadar Rum çetesinin faaliyetlerde bulunduğunu bildiriyor, 24 Temmuz 1919’da diğer bir

¹⁹² **İkdam**, 8687, 20 Mayıs 1921, s.2; 8696, 29 Mayıs 1921, s.3; 8813, 28 Eylül 1921, s.2; 8908, 2 Kanunusani 1922, s.3; 8916, 10 Kanunusani 1922, s.3; 9391, 8 Mayıs 1923, s.1; **Akşam**, 1406, 23 Ağustos 1922, s. 2; Sabahattin ÖZEL, **Milli Mücadele’de Trabzon**, Ankara, 1991, s.30-32; GÜLER, **a.g.e.**, s.38-75; MERAL, **a.g.e.**, s.142-147; .

telgrafta ise; Hrisantos'un Yunan Gizli teşkilatının faal bir üyesi olduğunu ve denetim altında tutulmasını belirtiyordu. Bu arada Patrikhane, Pontus faaliyetlerini yakından takip amacıyla, 2 haftada bir çeşitli şahısları gizli görevle Karadeniz'e göndererek güvenilir bilgiler elde ediyor, Pontus faaliyetlerini yönlendiriyor ve genel durum hakkında incelemelerde bulunuyordu.

Yunan Hükümeti de Pontus meselesi ile yakından ilgileniyor, Trabzon ve çevresine Pontus propagandası yapan Yunan Milletvekillerini gönderiyordu. Görüldüğü gibi bütün bu çalışmalar Yunan Gizli Teşkilatının denetimi altında Albay Aleksandros tarafından yürütülmekteydi.

Paris Konferansından sonra Patrikhane'de Hrisantos'un katıldığı toplantıda 2580 Pontus'çunun öldüğü gerekçesiyle, ihtiyaç duydukları yardımın Yunanistan'dan acilen ulaştırılması kararlaştırıldı. Hrisantos, Pontus davası ile ilgili olarak İngiliz'lerden beklediği ilgiyi göremeyince ve Karadeniz Bölgesinin Ermenilere verilmesi haberi üzerine kendilerinin buna razı olmadıklarını ve gerekirse Türkler ile birlikte mücadele etmeye hazır olduklarını belirterek Osmanlı Hükümeti ile iyi ilişkiler içerisine girmeye çalışıyordu.

Hrisantos, bu düşüncelerinde samimi olduğunu göstermek için Trabzon Valisi ve mevki Kumandanı ile görüşerek, Avrupalıların bölücülük yaptıklarından bahisle birlikte çalışalım diyerek uzlaşma teklifinde bulundu. Harbiye Nezareti 18 Kasım 1919'da bu teklifi şüphe ile karşıladığından Hrisantos ve birçok kişiyi takibe aldı. Pontus Devleti için Avrupa'dan destek arayan Hrisantos Türklere uzlaşma teklif ettiği halde, aynı amaçla Batum ve Tiflis'e giderek görüşmelerde bulundu.

Marsilya'da bulunan Pontus Genel merkezinden 29 Kasım 1919'da gelen mektupta daha çok çaba gösterilmesi belirtilmekteydi. Hrisantos'un Batum'daki faaliyetleri başarılı olmuş, 2 Aralık 1919'da Batum Pontus Derneği faaliyete geçmiş, 19 Temmuz 1920'de Kafkasya ve Güney Rusya temsilcilerinin katıldığı Pontus Kongresi toplanmış, bu kongrede, Rumların eğitim amacıyla Yunanistan ve Batum'a gönderilmeleri kararlaştırılmış, Rusya'dan ve Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen Rumların Milletler Cemiyetinin Yeşilköy'deki garnizonuna yerleştirilmesi kararı

alınmıştır. Hrisantos'un asıl amacı Rumları etkili kılarak, Karadeniz bölgesinin büyük bir kısmında Pontus Devleti kurmaktı. Fakat 1921 den itibaren Türk Hükümetinin Pontus meselesi üzerine önemle eğilmesi, Hrisantos'un yardım istemek için Avrupa ya gitmesine sebep oldu ancak bölücü faaliyetlerinden dolayı gıyaben idama mahkum olduğundan bir daha Türkiye'ye dönemedi.¹⁹³

d) Samsun Metropolit'i'nin Faaliyetleri

Samsun Metropolit'i Yermanos Patrik Vekili Doroteos'un desteği ile bölücü faaliyetlerini artırdı. Pontus çetelerinin en çok faaliyet gösterdiği yerde ve Hrisantos'un emrinde çalışan Yermanos Mondros Mütarekesinden hemen sonra Samsun'u Yunan bayrakları ile donattı, Pontus çetelerini kullanarak Türklere zulüm ediyor hem de kendilerinin suçsuz oldukları propagandasını yapıyordu. Bütün Karadeniz Bölgesinde olduğu gibi Samsun ve çevresinde yaşayan Rumlar da Amerika, İngiltere, Fransa ve Yunanistan'ın desteği ile Pontus'çuluk hareketini yoğunlaştırdılar. Yermanos bir taraftan da casusluk faaliyetlerinde bulunarak, özellikle M. Kemal Paşa'nın Samsun ve çevresindeki faaliyetlerini Patrikhane ve Müttefiklerine aktarıyordu. Bunun dışında Rumların ellerinde bulunan fazla silahları toplattırarak, Samsun'da depolar oluşturup, bu silahları ihtiyaç duyan Pontus Çetelerine vermekte idi. Ayrıca kiliselerde yetimhaneler için toplanan yardım paralarını Pontus çeteleri için kullanmaktaydı, esnaf ve tüccarları Pontus Cemiyetine üye kaydederek görevlendiriyordu.

Bu faaliyetlerinde birlikte hareket eden Fener Patrikhanesi, Trabzon Metropolit'i Hrisantos ile Samsun Metropolit'i Yermanos arasındaki haberleşmeyi kurye olarak kullanılan çocuklar, özellikle kız çocukları sağlıyordu. Hatta Bafra'da

¹⁹³ **İkdam**, 8119, 19 Eylül 1919, s.1; 8189, 29 Teşrinisani 1919, s.2; 8407, 20 Temmuz 1920, s.1; 8423, 6 Ağustos 1920, s.2; 8429, 12 Ağustos 1920, s.2; 8483, 18 Teşrinievvel 1920, s.3; 8602, 21 Şubat 1921, s. 2; 8628, 21 Mart 1921, s.1; 8632, 25 Mart 1921, s.3; 8714, 18 Haziran 1921,s.3; 8783, 29 Ağustos 1921 s.1; 8787, 2 Eylül 1921, s.3; 8791, 6 Eylül 1921, s.1; 8825, 10 Teşrinievvel 1921, s.2; 8832, 17 Teşrinievvel 1921, s.1,2; 8837, 22 Teşrinievvel 1921, s. 3; 8838, 23 Teşrinievvel 1921, s. 2; 8936, 23 Mart 1922, s.4; 9300, 5 Şubat 1923, s.3; 9363, 9 Nisan 1923, s.3; 9419, 7 Haziran 1923, s.2; 9477, 7 Ağustos 1923, s.3; **Akşam**, 1336, 11 Haziran 1922, s.1; 1346, 21 Haziran 1922, s.2; 1441, 27 Eylül 1922, s.3; 1489, 14 Teşrinisani 1922, s.1; 1518, 14 Kanunuevvel 1922, s.1; 1552, 17 Kanunusani 1923, s.3; ATALAY, **a. g. e.**, s. 153 – 160.

yakalanan Rum kız çocuğunun üzerinde bulunan evraklar ve itirafı Pontus faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğüne dair bilgiler içermekteydi. Yermanos'un yardımcısı Eftimos, Niksar Metropolitisi Polikarios ile İstanbul'a gelerek, Yunanlı yetkililerle görüşmüş bunun sonucunda Karedeniz Bölgesinde sürekli olarak Rumları Türklere karşı kışkırtma faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁹⁴

e) Giresun Metropolitisi'nin Faaliyetleri

Gümüşhane Metropolitisi olan Lavrentios Giresun'da ikamet ettiğinden Giresun Rum Metropolitisi olarak anılmıştır. Lavrentios Giresun ve çevresinde Pontus çetelerinin ihtiyaçlarını gizli olarak karşılamaktaydı. Ayrıca Giresun mektebine Yunan bayrağı çektirerek, Yunan Salib-i Ahmer'i nin emrine vermiş, Giresun'da bulunan yetimhaneye de Salib-i Ahmer'i nin bayrağını çekmişti. Yunan Salib-i Ahmer'i burada da yardım adı altında çetelere silah ve mühimmat sağlamakta, gemilerle getirilen silahlar görevliler tarafından gerekli yerlere dağıtılmaktaydı. Bunun farkında olan İstanbul Hükümeti, Yunan gemileri ve Salib-i Ahmer'i görevlilerinin sıkı denetim altında tutulmalarını istedi. Lavrentios Mütarekeden sonra Patrikhane'nin emirleri doğrultusunda çalışmaya başladı. Davranışları çevrede kuşku yaratınca ve Hükümet yetkililerine illegal faaliyetlerde bulunduğuna dair ihbarlar gelince faaliyetlerini destekleyen Rumlar da böyle bir teşebbüsünün olmadığı doğrultusunda propaganda yaptılar. Hakkındaki ihbarların yoğunlaşmasından rahatsızlık duyan Patrikhane, bu duruma son vermek amacıyla Yovakim adında bir Metropolitisi soruşturma yapmakla görevlendirdi Lavrentios'un olumsuz faaliyetleri ortaya çıkınca Yovakim, Lavrentios'u görevden alarak Giresun Metropolitliğine

¹⁹⁴ **İkdam**, 8459,19 Eylül 1920, s.1; 8713, 17 Haziran 1921, s.1; 8658, 20 Nisan 1921s.18963, 28 Şubat 1922, s.2; 9064, 11 Haziran 1922, s.1; 9075, 22 Haziran 1922, s.2; 9263, 30 Kanunuevvel 1922, s.2; 9391, 8 Mayıs 1923, s.1; **Akşam**, 1320, 24 Mayıs 1922, s.1; 1334, 9 Haziran 1922, s.1; 1335, 10 Haziran 1922, s.1; 1339, 14 Haziran 1922, s.2; 1343, 18 Haziran 1922, s.2; ATALAY, a. g. e., s. 153..

kendisini atadı. Ancak bu uygulaması geleneklere uymadığından cemaatin ısrar etmesi üzerine Lavrentios tekrar görevine iade edildi.¹⁹⁵

f) Pontus Meselesinin Halledilmesi

Pontus faaliyetleriyle mücadele edebilmek için 9 Aralık 1920’de T.B.M.M. tarafından Merkez Ordusu kurularak Nurettin Paşa’yı görevlendirdi. Nurettin Paşa fazla kan dökülmemesi için Pontus’çulardan silah bırakmalarını, teslim olmalarını istedi. Bu çağrıya uyulmayınca askeri kuvvet kullanmak zorunda kaldı, bir taraftan Samsun çevresinde halk da teşkilatlanarak, gönüllü birliklerle Pontus çeteleriyle mücadeleye başladı. T.B.M.M. askeri tedbirlerle birlikte suçluların cezalandırılması için İstiklal Mahkemesini görevlendirdi. Bu mahkemelerde yapılan duruşmalarda suçlu bulunan 174 Rum ve 3 İslam idam edildi, 74 kişide giyaben ölüm cezasına çarptırıldı. Mahkemenin bu kararı, İtilaf Devletleri ve Patrikhane tarafından tenkit edildi.

15 Mayıs 1922’de T.B.M.M. de Pontus meselesi hakkında açılan genel görüşmeden sonra 1923 yılının ilk aylarında Pontus çetelerinin faaliyetlerine son verildi.¹⁹⁶

Pontus Meselesi ile ilgili basında yayınlanan haberlerden bazıları şunlardır:

“Hristantos Efendi’ye Açık Mektup”

Bu haberde Trabzon havalisinin istikbalini dava eden, Trabzon Metropolitisi Hristantos’un, ümitlerinin gerçekleşmeyeceğini anlayınca, Rum unsurların Türklerle birlikte yaşamak mecburiyetinde olduğunu beyan etmesi üzerine, münevver bir Türk gencinin, İstikbal Gazetesi’nde “Beyân-ı râdde” imzalı cevabı özetle şöyledir:

¹⁹⁵ **İkdam**, 8457, 17 Eylül 1920, s.1; 8763, 6 Ağustos 1921, s.1; 8894, 19 Kanunuevvel 1921, s.1; 8899, 24 Kanunuevvel 1921, s.3; 8910, 4 Kanunusani 1922, s.4; 8913, 7 Kanunusani 1922, s.3; 8929, 23 Kanunusani 1922, s.4; 8932, 26 Kanunusani 1922, s.4; 8933, 27 Kanunusani 1922, s.1; 8952, 15 Şubat 1922, s.24; 8991, 28 Mart 1922, s.2; 9028, 4 Mayıs 1922, s.2; 9064, 11 Haziran 1922, s.2; ATALAY, **a. g. e.**, s. 154 – 155.

¹⁹⁶ **İkdam**, 9300, 5 Şubat 1923, s.3; 9363, 9 Nisan 1923, s.3; 9419, 7 Haziran 1923, s.2; 9477, 7 Ağustos 1923, s.3; **Akşam**, 1336, 11 Haziran 1922, s.1; 1346, 21 Haziran 1922, s.2; 1441, 27 Eylül 1922, s.3; 1489, 14 Teşrinisani 1922, s.1; 1518, 14 Kanunuevvel 1922, s.1; 1552, 17 Kanunusani 1923, s.3; ATALAY, **a. g. e.**, s. 155 – 160.

Trabzon'un Ermenistan'a ilhak edilmemesi için büyük çaba gösterdiğini, fakat bunu, Türklerin lehine değil, Yunanistan ve Venizelos'un menfaati için yaptığını ifadeyle, "Beyanatınızda Paris'teki Ermeni Heyyeti ile görüşüğünüzü itiraf ediyorsunuz. Mademki Türk'ün menfaatini de nazarı dikkate alıyorsunuz, niçin Türk heyeti murahhasası ile görüşmediniz? Sizi hangi kuvvet men eyledi? Tavsiye buyurduğunuz gibi (müşterek idare) tesis etmekle, biz doğrudan doğruya kendi menfaatimizi darbeledik. O yüzden felakete uğradık ve unutmayın ki bugün sizler de bizi bu yüzden meşgul eyleyebilmektesiniz. (Müşterek idareden) maksadınız nedir? Bizim büyük hakanımız, sizin de hakanınız mıdır? Biz idaremizde sizin gibi ayrılcı hisler beslemedik. Hatta bazen kendi mukadderatımızı bir Rum'un, bir Ermeni'nin ellerine tevdi eylemekten çekindik mi?"¹⁹⁷

"Pontus Meselesi"

Bu haberde özetle, Pontus meselesi hakkında, toplanan Rum Patrikhanesi Meclisleri, Trabzon Metropolit'i'nin tarz-ı mesaisini tasvip ederek, Pontusçuların Hristantos'la birlikte sarf-ı mesai eylemelerini tavsiye etmiştir, denilmektedir.¹⁹⁸

"Pontuslular yine başkaldırdı"

Bu haberde özetle, Proedos Gazetesi'nden naklen, Anadolu'nun umumi ahvalinden dolayı, Pontus meselesinin yeniden tetkik edileceğini beyanla, Mustafa Kemal ile taraftarlarının boyunduruğu altından Pontusluları, istihlas için insaniyet namına def-i âvâz (seslerini yükseltmeye) eylemeye hak kazanmıştır, denilmektedir.¹⁹⁹

"Samsun'da Rum Çeteleri"²⁰⁰

"Pontus Cumhuriyeti"

¹⁹⁷ **İkdam**, 8189, 29 Teşrinisani 1919, s. 2.

¹⁹⁸ **İkdam**, 8423, 6 Ağustos 1920, s. 2.

¹⁹⁹ **İkdam**, 8429, 12 Ağustos 1920, s. 2.

²⁰⁰ **İkdam**, 8457, 17 Eylül 1920, s. 1.

Bu haberde özetle, Yergir Gazetesi'ne göre, Pontus Cemiyetinin Batum'daki merkezi, bir Pontus Cumhuriyeti teşkil talebinden sarfı nazar etmeye ve Türklerle yaşamaya karar vermiş, bu maksatla Atina ve Dersaadet'e murahhaslar göndermeye karar vermiştir.²⁰¹

“Rumlarla Ermeniler Pontus için uyuşacaklarmış”²⁰²

“Pontusçular yakalanıyor”²⁰³

“Metropolit Hrisantos”

Bu haberde özetle, Pontus Hükümeti için çalışan, Trabzon Metropolit Hrisantos'un Amasya İstiklal Mahkemesinde gıyaben idamına karar verildiği yazılmaktadır.²⁰⁴

“Patrikhane ve Pontusçu Rumların Tehciri”²⁰⁵

“İzmir Hadiseleri, Pontus entrikaları hakkında Madam Golis'in, Çankaya'dan bir mektubu”²⁰⁶

“Pontus isyanının mahiyeti”²⁰⁷

“Kisve-i İlmiye ile tutulan Pontusçu”

Bu haberde özetle, Mersin zabıtası tarafından, köy hocası kıyafetinde, Pontus Komitesi'ne mensup, bir firarinin yakalandığından bahsedilir.²⁰⁸

²⁰¹ **İkdam**, 8483, 18 Teşrinievvel 1920, s. 3.

²⁰² **İkdam**, 8628, 21 Mart 1921, s. 1.

²⁰³ **İkdam**, 8714, 18 Haziran 1921, s. 3.

²⁰⁴ **İkdam**, 8832, 17 Teşrinievvel 1921, s. 2.

²⁰⁵ **İkdam**, 8913, 7 Kanunusani 1922, s. 3.

²⁰⁶ **İkdam**, 8932, 26 Kanunusani 1922, s. 4.

²⁰⁷ **İkdam**, 9064, 11 Haziran 1922, s. 1.

²⁰⁸ **İkdam**, 9092, 9 Temmuz 1922, s. 3.

“Pontusçuların muzıriyeti bitti”²⁰⁹

“Hainler cezalarını buldular”²¹⁰

“Yeni yakalanan Pontus eşkıyası”²¹¹

C- MİLLİ MÜCADELE’DE TÜRK ORTODOKSLARI VE FENER PATRİKHANESİ

İstanbul’da fetihten sonra iskân edilen unsurlar arasında “Karamanlılar (Karaman Türkleri-Türk Ortodoksları, Anadolu lular)” da vardı. Bunlar Türkçe konuşurlar, Grek alfabesini bildikleri halde, Rumca bilmezlerdi. Örf ve adetleri Müslüman Türklere daha yakındı. Bunların XIV. yüzyıldan itibaren, Karaman ve civarında Batı literatüründe “Türkçe konuşan Ortodokslar” şeklinde ifade edilir. Fener Patrikhanesi hiçbir zaman bunların varlığını kabul etmemiştir. Onlar “Anadolu Rumları” ve “Rum Anadolu’su” ile ilgilenmişlerdir. Patrikhane’ye bağlı Rumlar işgal kuvvetlerinin yanında yer alırken, bunlar Milli Mücadeleyi desteklemişlerdir. 1884 yılında Yozgat’ın Akdağmadeni ilçesinde doğan ve çevresinde takdir toplayan Eftim, Patrikhane tarafından 1918’de Keskin Metropolitliği tayin edildi. Mondros Mütarekesinden sonra Fener Patrikhanesi, Papa Eftim’den Türk Hükümetinin emrine uymamasını istedi, Papa Eftim bu emre uymadığı için hakkında tutuklama emri çıkarılması istendi fakat başarısız oldu.

Patrikhane, Eteryacı Metropolitleri Anadolu’ya vekâleten görevlendirerek, İstanbul’daki Rumların baskı altında olduklarını yayıp, Anadolu Ortodokslarını etkilemeye çalışıyor, böylece Papa Eftim’in mücadelesini zayıflatmayı istiyordu. Buna rağmen Türk Ortodoksları, bu haberlere itibar etmeyerek, Teşkilât-ı Milliye’yi kurtarıcı olarak gördüklerini, Müslümanlar ile birlikte yaşamak istediklerini açıklıyorlar, kendilerine yardımcı olan Müslüman Türklere ve Hükümete teşekkür borçlu olduklarını ifade ediyorlardı. Patrikhane’nin Türk Milletine karşı yıkıcı faaliyetlerini iyi bilen Papa Eftim, Mütarekeden sonra münasebetlerini askıya almış,

²⁰⁹ Akşam, 1518, 14 Kanunuevvel 1922, s. 1.

²¹⁰ Akşam, 1552, 17 Kanunusani 1923, s. 3.

²¹¹ İkdâm, 9300, 5 Şubat 1923, s. 3.

1920’de ise bağlarını koparmıştı. Artık Türk Ortodokslarını Patrikhane’nin propagandasından uzak tutmak ve mücadelelerini daha sağlam bir zeminde gerçekleştirmek için “Türk Ortodoks Patrikhanesi” kurulması gereği anlaşılmıştı. Ankara Hükümeti de bu fikri desteklemekteydi. Daha önce verilen kanun teklifi 1 Mayıs 1921’de İcra Vekilleri Heyeti’nde görüşüldü ve kabul edildi. Daha sonra Adliye Vekâleti, Türk Ortodoks Patrikhanesi’nin tesisi hakkındaki gerekçeli kanun lâyihasını 1 Haziran 1921’de T.B.M.M. ne sundu. Fener Patrikhanesi bu gelişmelerden telâşlanarak, karara karşı olduklarını açıkladı.²¹²

Türk, Ortodoksları İtilâf Devletlerinin ve Fener Patrikhanesi’nin Ankara Hükümeti’nin mücadelesine, kendi imkanları dahilinde maddi ve manevi desteklerini sürdürdüler. Bu amaçla yurt içinde Adliye Vekâline ve yurt dışında Avrupa ve ABD Dışişleri Bakanlıklarına telgraflar çektiler. 11 Haziran 1921’de Anadolu Türk Ortodoksları adına Papa Nikola imzasıyla Avrupa ve ABD’ye çekilen telgrafta; “Türkiye’den başka bir devlet himayesini asla ve kat’a istemediğimizi, ... Türkiye’den başka hiçbir müessesenin namımıza söz söylemeye salâhiyettar olmadığını efkâr-ı umumiye-i cihana ilân ederiz” denilmekteydi.

Ayrıca Papa Eftim 30 Kasım 1921’de yayınladığı bildiride; Anadolu’ya yapılan haksız saldırılara karşı mücadele edilmesini, saldırılardan Müslüman Türkler kadar rahatsızlık duyduklarını, bugünkü durumdan Fener Patrikhanesi’nin sorumlu olduğunu, kendilerinin Avrupalılar gibi yaşamaya zorlandığını ve bunun mümkün olmadığını, Türk Ortodoksları olarak Patrikhaneye ve Avrupa Devletlerine vekâlet vermediklerini, çünkü kendilerinin bir Hükümeti olduğunu, bunun da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca kiliselerin siyaset ocağı olmadığını, bunun herkese zarar getireceğini ifadeyle, Cemiyet-i Akvam ve Avrupa Devletlerini de sağduyuya davet etmiştir. Papa Eftim Türk Ortodoks Cemaatini de kurtuluş mücadelesine davet etmiş, “Kuvâ-yı

²¹² **İkdam**,7823, 22 Teşrinisani, 1918 s.2; 8653,15 Nisan 1921, s.2; 8670, 3 Mayıs 1921, s.1; 8674, 7 Mayıs 1921, s.1; 8677, 10 Mayıs 1921, s.3; 8680, 13 Mayıs 1921, s.1; 8687, 20 Mayıs 1921, s.2; 8688, 21 Mayıs 1921, s.1; 8689, 31 Mayıs 1921, s.1; 8705, 7 Haziran 1921, s.2; 8715, 19 Haziran 1921,s.2; **Akşam**, 1320, 24 Mayıs 1919, s.1.

Milliye” nin ileri gelenleri ile iş birliği yapmıştı. M. Kemal Paşa, Papa Eftim’e bu gayretleri için memnuniyet ve teşekkürlerini bildirmiştir.

Bu gelişmeler nedeniyle “Türk Ortodoks Patrikhanesi”nin meşrûiyetini tanımayan Fener Patrikhanesi, Anadolu Hıristiyanları için gösterdiği çabadan dolayı Llyod Geoege’a teşekkür ederek, bu konuda milletler arası baskıyı artırmak istedi.²¹³ Avrupa Devletlerinin dikkatini çekmek için her türlü yolu deneyen Fener Patrikhanesi, Türkiye’de Hıristiyanların tarif-i imkansız zulüm, işkence ve katliama uğradıklarını yaymakla meşgulken, Papa Eftim bu asılsız iddiaların doğru olmadığını ifadeyle karşı propaganda yaparak, dünya kamuoyunu doğru bilgilendirmişti ve Türk Milli Mücadelesine en büyük katkıyı da yapmıştı. Bu amaçla yabancı basın kuruluşlarının temsilcilerini Ankara’ya davetle, Anadolu’daki durumun Müslüman–Hıristiyan çatışması olmadığını, Türk Milletinin istiklâl davası olduğunu belirtmiştir. Papa Eftim, 31 Mart Ankara’da Meclis önünde 1922’de yaptığı konuşmada, Türk Milleti ve ordusunun her şeye rağmen muzaffer olacağını, M. Kemal Paşa’ya güvenilmesi gerektiğini vurgulayarak, Türk Milletinin şevk ve heyecanını artırmaya çalışmıştır.²¹⁴

²¹³ **İkdam**, 8715, 19 Haziran 1921, s.2; 8720, 24 Haziran 1921, s. 3; 8723, 27 Haziran 1921, s. 3; 8785, 31 Ağustos 1921, s.4; 8790, 5 Eylül 1921, s.3; 8877, 2 Kanunuevvel 1921, s. 1; 8886, 11 Kanunuevvel 1921, s. 2; 8890, 15 Kanunuevvel 1921, s.4; 8899, 24 Kanunuevvel 1921, s. 2; 8905, 30 Kanunuevvel 1921, s. 1; 8906, 31 Kanunuevvel 1921, s. 1; 8911, 5 Kanunusani 1922, s. 1; 8920, 14 Kanunusani 1922, s. 3; 8926, 20 Kanunusani 1922, s. 1; 8940, 3 Şubat 1922, s. 1; 8957, 22 Şubat 1922, s. 1; 8958, 23 Şubat 1922, s. 3; 8964, 1 Mart 1922, s. 3; 8986, 23 Mart 1922, s. 4; **Akşam**, 1530, 26 Kanunuevvel 1922, s.3.

²¹⁴ **İkdam**, 7844, 13 Kanunuevvel 1918, s.1; 8149, 19 Teşrinievvel 1919, s. 4; 8152, 23 Teşrinievvel 1919, s.3; 8158, 28 Teşrinievvel 1919, s.4; 8171, 10 Teşrinisani 1919, s.3; 8288, 10 Mart 1920, s.1; 8440, 31 Ağustos 1920, s.1; 8443, 3 Eylül 1920, s.1; 8467, 2 Teşrinievvel 1920, s.1; 8693, 26 Mayıs 1921, s.1; 8896, 21 Kanunuevvel 1921, s.2; 9043, 19 Mayıs 1922, s.1; 9046, 22 Mayıs 1922, s.1; 9049, 25 Mayıs 1922, s.1; 9051, 27 Mayıs 1922, s.3; 9054, 1 Haziran 1922, s.1,2; 9058, 5 Haziran 1922, s.3; 9059, 6 Haziran 1922, s.2; 9093, 10 Temmuz 1922, s.4; 9104, 21 Temmuz 1922, s.2, 9140, 29 Ağustos 1922, s.2; 9152, 10 Eylül 1922, s.1; 9190, 18 Teşrinievvel 1922, s.2; **Akşam**, 1314, 18 Mayıs 1922, s.1,3; 1315, 19 Mayıs 1922, s.1; 1317, 21 Mayıs 1922, s.1; 1319, 23 Mayıs 1922, s.1; 1322, 26 Mayıs 1922, s.1; 1330, 5 Haziran 1922, s.2; 1343, 18 Haziran 1922, s.1; 1362, 7 Temmuz 1922, s.2; 1411, 28 Ağustos 1922, s.2; 1427, 13 Eylül 1922, s.1; 1432, 18 Eylül 1922, s.1; 1461, 17 Teşrinievvel 1922, s.2; 1487, 12 Teşrinisani 1922, s.3; 1490, 15 Teşrinisani 1922, s.2.

Ayrıca Papa Eftim, Fener Patrikhanesi ile hükümetin anlaşmazlıklarını çözmeye çalışmış, kendisine muhalif olanlar, onun Ankara hükümetince görevlendirildiğini iddia ederek, yıpratmak istemişlerdir. Papa Eftim yılmadan mücadelesine devam ediyordu. Nihayet 16 Temmuz 1922’de Kayseri Zincirdere Manastırı’nda bir kongre gerçekleştirildi. Bu kongreye Anadolu’da kalan Gümüşhane, Antakya, Maçka, Konya Metropolitleri ile Fener Patrikhanesine bağlı olmayan 72 Merkez temsilcisi katıldı. Bunlar Patrik Meletios’u tanımadıklarını belirtip, “Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi”nin kurulmasını kararlaştırdı. Umum Vekil ve Murahhaslığa Papa Eftim tayin edilip, kendisine vekâlet verildi. 21 Eylül 1922’de Kayseri Zincirdere Manastırı’nda Konya Metropoliti Prokopiyos’un başkanlığında toplanan kongre üyelerinin kararıyla, Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi kurularak Patrikliğe Papa Eftim getirildi.

Gazetelerin beyanına göre; İstanbul’a gelen Papa Eftim, Fener Patrikhanesi’ni ziyaret etmiş ve Sen Sinod Meclisinde Hükümet ve Patrikhane’yi uzlaştırmak istemiş Patrik Meletios’un susturulmasını dermiyân etmiş, bu fikri kabul olunmuştur. Fakat Meletios ve muhalifleri onun, Hükümet tarafından gizli olarak görevlendirildiğini ve bu cihetle kendisine para bağlandığı gibi pek çok yıpratıcı iftira ve açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunlardan bıkan Papa Eftim dava açmış ve Patrikhaneyi maddi manevi tazminata mahkum ettirmiştir.²¹⁵

²¹⁵ **İkdam**, 9043, 19 Mayıs 1922, s.3; 9049, 19 Mayıs 1922, s.1; 9057,4 Haziran 1922, s.3 ; 9061,8 Haziran 1922, s.3 ; 9064, 11 Haziran 1922, s.2 ; 9071,18 Haziran 1922, s.3 ; 9080, 27 Haziran 1922, s.1 ; 9086, 3 Temmuz 1922, s.4; 9172, 16 Ağustos 1922; 9135, 24 Ağustos 1922, s.3; 9138, 27 Ağustos 1922, s.1; 9160, 18, Eylül 1922, s.2; 9164, 22, Eylül 1922, s.2,4; 9229, 26 Teşrinisani 1922, s.3; **Akşam**, 1320, 24 Mayıs 1922, s.1; 1329 4 Haziran 1922, s.3; 1398, 15 Ağustos 1922, s.1; 1400, 17 Ağustos 1922, s.1; 1405, 22 Ağustos 1922, s.3; 1436, 22, Eylül 1922, s.1; 1463, 19, Teşrinievvel 1922, s.2; 1500, 25 Teşrinisani 1922, s.2; SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 143 – 149; Hikmet Yavuz ERCAN, “Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.V, Sayı 8-9, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 1970, s.411-431; ATALAY; **a. g. e.**, s. 186 – 196..

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE

ERMENİLER

Birinci Dünya Savaşı sonlarında Türk – Ermeni ilişkilerinde geçici bir yumuşama olmuş, tehcire tabi tutulan Ermenilerin memleketlerine dönmelerine izin verilmiş, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin yurtdışına kaçmasından sonra kurulan yeni hükümetler, tehcirde sorumlulukları bulunduğu iddia edilen kimseleri tutuklayıp yargılamaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesini imzalamasından sonra işgalci devletlerin tutumundan cesaret alan Ermeniler, Anadolu'nun doğusunda ve güneyinde bağımsız bir Ermenistan devleti için harekete geçtiler. Doğudaki çarpışmalar Gümrü Barış Antlaşması ile sonuçlandı. Güneyde ise Fransızların teşviki ile harekete geçen Ermeniler, Fransız askerlerinin yenilmesi sonucu T.B.M.M. ve Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile Fransızlarla birlikte, kendi istekleriyle ülkeyi terk etmişlerdir. Nihayet Lozan Antlaşmasıyla Ermeni meselesi sonuçlanmıştır.²¹⁶

²¹⁶ Hamza EROĞLU, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s. 222 – 228, 229 – 232, 262; Enis ŞAHİN, “İstanbul Basınında Vilâyât-ı Şarkîye Meselesi”, Erzurum, 1991, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; GENCER & ÖZEL, **a. g. e.**, s. 98 – 168; ; ÖKE, **a. g. e.**, s. 101 – 312; MERAL, **a. g. e.**, s. 59, 161 – 168, 350 – 382, 310; ; Recep KARACAKAYA, “Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908 – 1923)”, İstanbul, 1999, s. 184 – 202, 213 – 225, 228 – 247, 278 – 331; **Basılmamış Doktora Tezi**; Y. Atilla ŞEHİRLİ, “Bağımsız Ermeni Devletinin Kuruluş Çabaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, No: 131, Nisan 2001, s. 19 – 29.

A- BİR ERMENİSTAN DEVLETİ KURMA YOLUNDAKİ FAALİYETLER

1. 1917 Rus İhtilalinden Sonra Doğu Anadolu'daki Gelişmeler

8 Mart 1917'de başlayan Rus ihtilali ile idareyi ele alan Bolşevikler, 15 Kasım 1917'de Rusya'da yaşayan bütün milletlerin eşit ve egemen olduğunu ve isterlerse Rusya'dan ayrı, bağımsız hükümetler kurabileceklerini ilan ettiler. Ermeniler de bu beyannameye dayanarak, Erivan'da bağımsız bir Ermenistan Cumhuriyeti ilan ettiler ve Aharonian'ı Cumhurbaşkanı seçtiler.

Ruslar, 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Osmanlı Devleti ve müttefikleri ile mütareke yapmayı talep ettiler.

4 Aralık 1917'de görüşmeler başladı. 18 Aralık'ta Erzincan'da mütareke imzalanarak Osmanlı – Rus savaşı sona erdi. Erzincan Mütarekesinden sonra Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Osmanlı Devletleri ile Rusya Devleti arasında 20 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'ta barış görüşmeleri başladı.

Ancak, Brest Litovsk ve Erzincan Mütarekelerine rağmen, Sovyet Rusya'nın Çarlık Rusyası gibi "Ermenilerin Koruyucusu" rolünü üzerine alması ve Doğu Anadolu'da Rus işgali altındaki bölgede Ermeniler lehinde birtakım hareket ve girişimlerde bulunması, mütarekelerin uygulanmasında bazı sorunlar ortaya çıkardı.

Sovyet Rusya, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne yenileceğini göz önünde tutarak, "Türkiye Ermenilerinin" bulunduğu Rus işgali altındaki bölgenin geleceğinin Rusya'nın çıkarlarına göre düzenlenmesi amacıyla, 11 Ocak 1918'de "Türk Ermenistan'ı" başlığı altında bir kararname kabul ve ilan etti. Bu kararnamede Rusya; işgali altında bulunan Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devletinin kurulmasını desteklediğini, Rus ordusunun Doğu Anadolu'dan çekilirken yerine hemen bir Ermeni Halk Milisi'nin kurulmasını, bu bölgeye Türkiye'den ve diğer ülkelerden

gelecek Ermeni göçmenlerin yerleştirilmesini, “Ermeni Halk Temsilcileri Sovyeti” adı ile geçici bir yönetimin kurulmasını istediğini açıkladı.

Brest-Litovsk barış görüşmeleri devam ederken, Doğu Anadolu’da Ermeni Milisi kurulması işine girişmesi, Osmanlı Devleti tarafından 20 Ocak 1918’de yazılı olarak protesto edildi. Rus Temsilcisi ise bunun Kafkas cephesindeki kuvvetleri “Millileştirme” hareketi olduğunu bildirmiştir. Bu sorunlara rağmen Osmanlı hükümeti barışın bir an önce yapılmasını istediğinden, 3 Mart 1918’de Brest-Litovsk’da yapılan antlaşma ile sonuçlandı.

Bu antlaşmanın 1. maddesinin özellikli fıkralarına göre:

1. Doğu Anadolu 6 – 8 hafta içerisinde boşaltılacak.
2. Türk ordusu gelinceye kadar Ruslar aralarında güvenliği sağlayacaklar, öç alma ve soygun olaylarını engelleyecekler.
3. Ermeni çeteleri silahsızlandırılacaklar ve dağıtılacaktır.

Taraflar arasında imzalanan ortak Barış Antlaşmasınının 4.maddesine göre; Ardahan, Kars, Batum Sancakları da hemen Rus askeri tarafından boşaltılacaktır. Rusya, bu sancakların genel hukuk ve devletlerarası hukukuna göre kazanacakları yeni duruma karışmayacak ve ayrıca bunların halkını, komşu devletlerle ve özellikle Osmanlı Devleti ile anlaşmak suretiyle, yeni idare şeklinin belirlenmesi konusunda serbest bırakacaktır.

Bu antlaşmayla Rusya savaştan çekilmiş, Osmanlı Devleti doğuda Rus işgali altındaki geniş bir bölgeyi kurtardığı gibi, 1877 – 1878 Osmanlı – Rus savaşından beri işgal altında bulunan Kars, Ardahan ve Batum’u geri almış, Bakü’yü ele geçirerek, Hazar Denizi kıyılarına kadar ulaşmıştır.

Brest-Litovsk antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında resmi ilişkiler başladı. Bununla beraber, iki devlet arasında barış

antlaşmasının uygulanması ve Kafkaslardaki gelişmelerden dolayı yeni sorunlar çıktı ve gerginlik başladı.

Osmanlı ordusunun Kafkaslarda ilerlemesi Almanya ve İngiltere'yi endişelendirmişti. Bu arada Vehip Paşa komutasındaki 3. Ordu Gürcü ve Ermeni kuvvetlerini yenerek, Kars ve Batum'u geri aldı. Bunun üzerine Tiflis Hükümeti ile Osmanlı Hükümeti arasında barış için 11 Mayıs 1918'de Batum Konferansı toplandı. Sovyet Rusya da bu konferansa katılmak istemiş, fakat Türkiye ve Kafkas Cumhuriyeti buna yanaşmayınca Sovyet Rusya, bu konferansta alınacak kararları tanımayacağını bildirmiştir.

Buna rağmen Batum Konferansında Brest-Litovsk Antlaşması esaslarına ve Türk isteklerine göre bir barışın yapılması kabul edildi. 4 Haziran 1918'de yeni kurulan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Batum'da ayrı ayrı antlaşma imzalandı. Osmanlı Devleti Batum, Ahıska Ahalkelek'i aldı. Azerbaycan ve Ermenistan ile arasındaki sınır ise, 1877 – 1878 'deki gibi oldu. Böylece Kafkaslarda savaş sona ermiş oldu. Ancak Osmanlı Devletinin güney cephesinde ve genel olarak zayıf ve zor duruma düşmesinden yararlanan Sovyet Rusya, bu antlaşmalara zamanla uymayarak Kafkaslarda çekişmeye ve gerginliğe sebep olmaya devam etti.²¹⁷

1918 yılı başlarından itibaren, doğu bölgesinde Ermeni çeteleri ile Türk kuvvetleri arasındaki savaş, gazetelerde “Harp Matbuat-ı Karargahından Son Haberler olarak şu başlıklarla yayınlanmakta idi:

“Erzincan Şehrinin Çetelerden Tathiri”,²¹⁸

“Kafkas Cephesinde Vakf-ı Kebir Kasabasının Zaptı”,²¹⁹

²¹⁷ Rıfat UÇAROL; **Siyasi Tarih (1789 – 1994)**, 4. Bs., İstanbul, Filiz Kitapevi, 1995, s. 473 – 485; GENCER & ÖZEL, **a. g. e.**, s. 78 – 79; MERAL, **a. g. e.**, s. 161 – 162; KARACAKAYA, **a. g. e.**, s. 206 – 210.

²¹⁸ **İkdam**, 7549, 15 Şubat 1918, s. 2.

²¹⁹ **İkdam**, 7551, 17 Şubat 1918, s. 2.

“Erzincan Yolunda Tasallut Eden Çetelerin Bastırılması”,²²⁰

“Bayburt’un İşgali: Süvari Emniyet Müfrezelerimiz çeteleri sürükleyerek, dün akşam Bayburt Kasabasına girmiştir”,²²¹

“Erzurum’a Doğru Vize’nin Tahliyesi”,²²²

“Erzurum’dan birçok top ve mühimmat elimize düştü. Miktar-ı hakikisi henüz anlaşılmadı...”²²³

“Kafkas Cephesinde: Kars Civarındaki Muvaffakiyetli Müsademat Neticesinde Kars Kalesini Aldık...”²²⁴

Yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti ve Türkiye Ermenileri ile ilgili gazetelerde şu haberler yayınlanmaktaydı:

“Ermenistan” başlıklı makalenin özeti şöyledir:

“Ermenistan Çar İmparatorluğu’nun enkaz istibdadı üzerinde, bugün Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ile şanlı müttefiklerinin kerem ü re’feti neticesinde bir Ermenistan Cumhuriyeti teşkil ediyor. Revan şehri cumhuriyetin merkezi olacaktır...”. Bu makalede; yeni kurulan Ermeni Devleti ile Osmanlı tebası olan Ermeniler karşılaştırılıyor ve Osmanlı Ermeni’si olmanın özellikleri, güzellikleri anlatılıyor. Osmanlı Devleti ile hoş geçinmeleri, Ermenistan Ermenilerinin Osmanlı Devletinin dahili işlerine karışmamaları tavsiye ediliyor.²²⁵

“Şehrimizdeki Ermeni Heyeti Murahhasası ve Türkiye Ermenileri” başlıklı haberde özetle, Murahhas Reisi Aharonian’ın son sözü: “Biz Türkiye Ermenilerinin

²²⁰ **İkdam**, 7552, 18 Şubat 1918, s. 1.

²²¹ **İkdam**, 7555, 21 Şubat 1918, s. 2.

²²² **İkdam**, 7566, 4 Mart 1918, s. 2.

²²³ **İkdam**, 7576, 14 Mart 1918, s. 2.

²²⁴ **İkdam**, 7577, 15 Mart 1918, s.2. Daha geniş bilgi için bkz. 7578, 16 Mart 1918, s.2; 7599 – 7604, 11 Nisan 1918, s.2; 7606, 13 Nisan 1918, s.2; 7609, 16 Nisan 1918, s.2; 7611, 18 Nisan 1918, s.2; 7620, 27 Nisan 1918, s.2; 7652, 29 Mayıs 1918, s.2.

²²⁵ **İkdam**, 7678, 24 Haziran 1918, s. 1.

işlerine asla müdahale edemeyiz ve böyle bir şeyi hatır ve hayalimizden de geçirmeyiz.”²²⁶

“Kafkasya Ermeni Cumhuriyeti ve Türkiye Ermenileri”

Ermenice Hayrenik Gazetesi'nin yukarıdaki serlevha ile yazdığı makalede özetle şu fikirler beyan edilmektedir:

“Ecnebi diyarlarda Ermenilik namına ve itilaf hesabına söyleyen ve yazan grupların Türkiye'deki Ermenilerin hareketi üzerinde hiçbir sui-tesir getirmeyeceği, Ermeni Katagikos'un Rus politikasına alet olduğu, ruhani lideri olduğu cemaatin kaderini Çarın keyif ve idaresine göre idare ettiğini,... kendisine siyasi bir sıfat vererek, Avrupa kabineleri nezdinde Ermeni davasını müdafaa edecek bir özel heyet teşkil ettiğini, bu heyetle Avrupa payitahtlarını dolaşarak, vaatler aldığı, Katagikos'a raporlar verdiğini, sonra Rus ihtilal ve inkılabı'nın bu heyetin projelerini alt üst ettiğini,... Katagikos'un, bugün Kafkasya Heyet-i Mahsusası Reisi Aharonian'ın beyanatına göre, sıfat-ı siyasiyeden tecrit edildiğini beyanla, Katagikos tarafından seçilen özel heyetin Türkiye Ermenilerinin reylerini temsil edemeyeceğini, çünkü ona milletin böyle bir vazife vermediğini, bunun Rus politikasının bir oyunu olduğunu, Rusya'nın vaziyet-i hazırasının ve Türkiye Ermenilerinin protestosunun, İsviçre'de itilafçıların parasıyla hareket eden Ermeni gruplarının başına birer topuz darbesi olduğunu beyanla, “İşte Kafkasya Ermeniliği Osmanlı Hükümetinin himayesinde yeni bir hayata mazhar oluyor ve Türkiye Ermeniliği için bunca felaketleri mucip olan tahrikat ve telkinat bu suretle ebediyen nihayet buluyor. Osmanlı Ermenilerine gelince; bunlar Osmanlı vatanında Türkler ile elele tek dil ve tek vücut memleketin imarı ve terakkisine hasır u nefis etmeye ahd etmişlerdir. Diyar-ı Ecnebiyede ve özellikle İsviçre'deki Ermeni grupları, Türkiye ve Kafkasya Ermenilikleri arasında hiçbir bağ mevcut olmadığı ve Kafkasya Ermeni

²²⁶

İkdam, 7684, 30 Haziran 1918, s. 1.

Cumhuriyetinin Osmanlı Ermenileri ile asla alakadar olmadığı anlaşılır. Bunun henüz aksini iddia edenler bizim için hainlerdir”²²⁷ diyerek nihayet verilir.

“Ermenistan ve İtilaf Devletleri: Nankörce Bir Talep ve Riyakârane Bir Cevap”:

Bu haberde; uzun zamandan beri Avrupa’da Ermenilerin istiklaline çalışan Bogos Nubar (Paşa)nın, Fransız Başvekili Clemanso’ya yazdığı bir mektuptan iktibas edilen fıkralar özetle şöyledir:

“Mösyö Balfour’un dün Avam Kamarası’nda Ermeniler hakkında beyanda bulunarak, milletlerin kendi mukadderatlarını tayin hususundaki hak ve selahiyetleri tasvip ve kabul edilmiş olmasına nazaran, Ermeni milletinin mukadderatı sair milletler misüllü Düvel-i İtilafiye tarafından tayin edileceğini gazetelerde okudum. Vuku bulan teşebbüsümüze karşı, İngiliz Hariciye Nezareti’nin beyanatta bulunacağını bilmekte ve bu beyanata sabırsızlıkla beklemekte idi. Çok işleriniz ve meşguliyetinize rağmen size müracaatta bulunuşum ise, sizin Ermenileri müdafaa etmiş ve onlara karşı her vakit pek merhametli ve şefkatli olduğunı bildiğimden dolayı bu vahim ve heyecanlı saatlerde bizi terk eylememenizi rica etmek içindir. Bolşeviklerin ihaneti yüzünden Türkler, Türkiye’nin Ermeni eyaletlerini yeniden istila eyledikten sonra bu kere Kafkasya Ermenileri dahi İngiltere’nin yardımına mazhar olmaksızın tazyik ve icbar altında ezilmiş ve İstanbul’daki konferansta, güya müstakil ve hakikatta ise Almanya’nın hükümranlığında bulunacak ufak bir Hükümet-i Cumhuriyye tesisine mecbur kalmışlardır.

Ermenistan katliamından kurtulabilen 25.000 kadar Ermeni cesaretle, yiğitlikle, besaretle yeni ümidinin verdiği gayretle o cephede elan

²²⁷

İkdam, 7685, 1 Temmuz 1918, s. 2.

mukavemete devam etmektedir. Harbin başlangıcında Fransa'da ecnebi taburuna gönüllü yazılan 900 Ermeni gönüllüsünden yalnız 50 kadar efrad hayatta bulunmaktadır. Diğerleri gösterdikleri yiğitlik ve muvaffakiyetten dolayı askeri emirnamelerde birçok takdirata mazhar olduktan sonra Fırat cephesinde telef olmuşlardır. Amerika'dan ve Mısır'dan koşup gelen birçok gönüllü efrad, Şark kıtaatı namında taburlar teşkil ve bu kere de Filistin cephesine hareket eylemişler ve Fransız kuvvetlerine iltihak etmişlerdir. Bunlar her şeylerini feda ederek, istekle, Düvel-i İtilafîye ile el ele olarak vatanlarını kurtarmak emeliyle bu harbe iştirak etmişlerdir.

Fakat yurtlarını müdafaa etmek için Van ve Erzurum'daki vatandaşları gibi bunlar ve bütün Ermeniler de bu tehlikeli zamanlarda Fransızlar tarafından irâd olunacak teselli edici ve gayrete getirici bir kelime veya söz ziyadesiyle arzuludurlar. İşte onlara ihsan edilmesini arzu ettiğim ve sizden istirhamım budur.”

Fransız Başvekili ve Hariciye Nazırı Clemanso'nun bu mektuba cevabı şudur:

“Aziz Efendim, vatandaşlarınızın icra ettikleri kahramâne, bahadırâne hizmetleri hatırlatarak, İstanbul Konferansı'nda kabul ettirilen şartları Hükümetimiz tarafından kabul ve tasdik edilmemesini alenen bildirmekliğimi arzu ediyorsunuz. Fransa esarete bulunan milletlerin ve kavimlerin kurtarılması davasını kendi iddia ve istekleri meyanında idhal eylemiştir. Bu milletlerin eskiden beri muhafızlığını ifa eden Fransa, müteaddid defalar Ermenilere karşı dostluğunu, samimi muhabbetlerini izhar eylemiş ve onlara yardımcı olarak her türlü teşebbüste bulunmuştur.

“Ermenilerin ecnebi taburlarında Kafkasya cephesinde, Şark kıtaatında Düvel-i İtilafîye'ye karşı her an ibraz ettikleri hamiyet ve yiğitlik ile kahramanlık hasletleri bir kat daha tezahür etmiş ve bu hal kendilerini Fransa'ya bağlayan ipi bir kat daha takviye etmiştir.

Gerek Fransa gerekse İngiltere beşeriyet ve adalet-i esasat ve kavaid-i mukaddese ve muazzaması icabınca mukadderatları tayin edilecek olan milletler ve akvam adetlerine Ermeni milletini dahi idhal etmiş olduklarını zat-ı âlilerine bu vesile ile kesb-i fahr ü şeref eylerim.”²²⁸

Clemanso

“Ermeni Meclis-i Millisi’nin küşadı”

Bu başlıklı yazıda, Ermeni Parlamentosu’nun Ağustos’un birinci günü Osmanlı, Alman, Avusturya, İran ve Ukrayna hükümetleri siyasi mümessilleri hazır buldukları halde küşad olduğu bildirilmiştir. “Meclis-i mezkur azası 46 kişi olup, bunlardan 38’i Ermeni, 6’sı İslam, 1’i Rus, 1’i de Yezidi’dir”²²⁹ denmektedir.

Ermeniler hall-i faaliyette Müstakbel Cumhuriyetin Teşkili”²³⁰

“Yeni Ermeni Kabinesi”²³¹

2. Mondros Mütarekesi ve Ermenilerin Faaliyetleri

Osmanlı Devleti, müttefiklerinin Birinci Dünya Savaşında yenik düşmesi sonunda Wilson ilkelerini esas alarak, 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması’nı imzalayıp, savaştan çekildi.

Çok ağır şartları olan ve 25 maddeyi içeren Mondros Mütarekesi’nin Ermeni ve Ermenilerin yaşadıkları bölgelerle ilgili olan maddeleri şunlardır:

Madde 4- Bütün Müttefik ve Ermeni esirleri İstanbul’da toplanacak, kayıtsız ve şartsız müttefiklere teslim edilecek.

Madde 11- İran’ın kuzeybatısında ve Kafkasya’da bulunan Türk birlikleri geri çekilecek.

²²⁸ İkdâm, 7723, 11 Ağustos 1918, s. 1.

²²⁹ İkdâm, 7733, 21 Ağustos 1918, s. 2.

²³⁰ İkdâm, 7854, 23 Kanunuevvel 1918, s. 1.

²³¹ İkdâm, 7854, 23 Kanunuevvel 1918, s. 1; MERAL, a. g. e., s. 196.

Madde 24- Ermenilerin yaşadıkları 6 vilayetten birinde karışıklık çıkarsa müttefikler, bu vilayetin bir kısmını işgal edebileceklerdir.

Mondros mütarekesinin doğuda 6 ilin Ermenilere bırakılacağına ilişkin 24. maddesi, İngiliz Avam Kamarasında Lord Curzon'un konuşmasında "Kürt, Arap, Ermeni, Rum ve Yahudilerin Türk egemenliğinden kurtulacağını söylemesi, Llyod George'un Ermeni ve Suriye murahhaslarını kabulünde, bu milletlerin emellerini desteklediğini ve kendilerini Osmanlı boyunduruğundan kurtaracağını vaat etmesi ve diğer bazı propaganda faaliyetleri ile kışkırtılan Ermeniler, bekledikleri fırsatın doğduğuna inanarak, yeniden organize olup, harekete geçtiler.²³²

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için İngiltere, Fransa ve Rusya aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarda, Ermenileri hiç hatırlamadıkları halde, bu dönemde Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan Devletini desteklemeleri, büyük devletlerin oyununu ve her zamanki gibi azınlıkları bir koz olarak kullanmak istedikleri ihtimalini düşündürmektedir.²³³

3. Paris Barış Konferansı ve Ermeni Faaliyetleri

I. Dünya Savaşında yenik düşen devletlerin durumunu değerlendirmek ve barış koşullarını kararlaştırmak üzere 18 Ocak 1919'da Paris'te bir Barış Konferansı toplandı. İtilaf Devletleri'nin ordularında gönüllü savaşan Ermeniler, 1918'de Rusya'da kurdukları devletin sınırlarını genişletmek, propaganda faaliyetlerinde bulunmak amacıyla Paris'e heyetler gönderdiler.

Paris Barış Konferansı'nda Bogos Nubar Paşanın başkanlığında "Avrupa Milli Ermeni Delegasyonu" ve Aharonian başkanlığında "Ermeni Cumhuriyeti

²³² **İkdam**, 7715, 3 Ağustos 1918, s.2; 7761, 21 Eylül 1918, s.3; 7822, 21 Teşrinisani 1918, s.2; 7823, 22 Teşrinisani 1918, s.2; 7831, 30 Teşrinisani, s.1; AKYÜZ 'v.d.', **a. g. e.**, c. I/1, s. 50 – 53; GENCER & ÖZEL, **a. g. e.**, s. 82 – 85; Yılmaz ALTUĞ, **Türk İnkılap Tarihi (1918 – 1938)**, 8. bs., İstanbul, Çağlayan Kitapevi, 1997, s. 34 – 43; MERAL, **a. g. e.**, s. 161 – 163; KARACAKAYA, **a. g. e.**, s. 228, .

²³³ Bu gizli antlaşmalar şunlardır: 18 Mart 1915 İstanbul Antlaşması, 26 Nisan 1915 Londra Antlaşması, 16 Mart 1916 Sykes-Picot Antlaşması, 17 Nisan 1917 St. Jean de Maurienne Antlaşması. Daha geniş bilgi için bkz. UÇAROL, **a. g. e.**, s. 491 – 496; GENCER – ÖZEL, **a. g. e.**, s. 80 – 82; ALTUĞ, **a. g. e.**, s. 27 – 28.

Delegasyonu” olarak iki heyet yer almış,daha sonraki dönemlerde Ermeni Patriği Monsenyör Terziyan başkanlığındaki “Din Adamları Delegasyonu” da katılmıştır.

24 Şubat 1919’da Paris’te Ermeni Birleşik Kongresi toplanmış, Ermenilerin istek ve iddiaları belirlenip, Bogos Nubar Paşanın başkanlığında altı kişilik bir kurul seçilmiştir.

Bogos Nubar Paşa’nın Sulh Konferansına sunulacak Ermeni talepleri ve iddiaları hakkında Times Gazetesi’ne yaptığı açıklamalar özetle şunlardır:

“Yeni Ermenistan hükümetinin hududu ile bu hükümetin teşekkülü esnasında muhtaç olacağı emniyeti sağlayacak idare şekli sulh konferansında tayin edilecektir. Ermenistan’ın menfaatleri Türkiye’den başka herhangi diğer bir devletin menfaatleri ile çelişmiyor. Böyle bir hükümetin istiklaline karşı Türk muhibleri ile birlikte ileri sürülebilecek tek bir itiraz var ise, o da Genç Türklerin imha ve ifna siyaseti neticesi olarak, müstakbel Ermenistan hükümeti ahalisinin çekirdeğini teşkil edecek kadar Ermeni halkı kalmamış olmasıdır. Ermenistan’da Ermeni unsurunun çoğunluğa sahip olması meselesi, bu yeni hükümete dahil olmak arzusunu izhar eden iki milyon Ermeni’nin diğer Ermenilere katılmasıyla halledilecektir. Ermenistan hükümetine gelince; bu hükümet ancak kendi kuvvet ve kudreti ile mevcudiyetini temine muvaffak oluncaya kadar daha hayli zaman geçecektir. Bundan dolayı Ermeniler, Fransa, İngiltere veya Amerika devletlerinden birinin Ermenistan’a himaye ve vesayetine almaya memur ve vekil edilmesini talep etmektedirler. Bu devleti himaye, Ermenistan hükümetini teşkil ve memleketin idaresinin esas hatlarını koyup, tayin etme bir de ayrılma devresinde ahalinin can ve mal emniyeti için gerekli askeri kuvvetleri tedarik ve tensik gibi vazifeler ile muvazzaf olacaktır. Bu son maksadın husulü için büyük bir kuvvete ihtiyaç yoktur. Zira kafi miktarda Ermeni jandarma kuvveti kolaylıkla ve çabuk bulunabilir. Ermeni heyet-i Murahhasası şu fikir ve kanattadır ki, birkaç sene sonra Ermenistan hükümeti, kendi vesaiti ile kendi kendini idare ve müdafaaya kadir olacaktır.

Ermenistan hükümetinin teşkilinin başlangıcında havi olacağı nüfus sayısı, takriben 2.500.000'e erişecektir. Kafkasya Ermenistanı'nı dahi kapsayacak Büyük Ermenistan'ın hudutları hakkında Ermeni murahhas heyetine sulh konferansına teklifler sunulacaktır. Samsun şehri ile bunun Anadolu ile olan sınırı Türkiye'de kalacaktır. Trabzon limanı, Erzurum'un denize çıkış noktası olmasına karşılık, Batum şehri Gürcistan'ın Karadeniz üzerindeki nüfuz sahası olacaktır. Vakıa Ermeniler Trabzon üzerinde hiçbir tarihi hak iddia etmiyorlar. Fakat Ermenistan'ı Karadeniz'den ayıracak dar bir arazi şeridi, Ermenistan'ın iktisadi gelişimine karşı o kadar müthiş bir engel teşkil edecektir ki, hiçbir tarafsız komisyon, bu engelin devamına rıza göstermeyecektir. Sınır, Karadeniz sahili ile düzenlendikten sonra yönünü doğuya çevirerek, Ardahan, Kars ve Aleksandropol şehirlerini Ermenistan'da bırakmak suretiyle, Tatar unsurunun çoğunluk olduğu Erivan'ın sınırlarına ulaşacaktır. Güneyde Ermenistan hududu, İran sınırında Kürtler ile meskun havaliye kadar genişleyecektir. Kürtlerin sakin olduğu araziye Ermeniler ile meskun araziden mümkün mertebe uzaklaştırmak için doğuda ve batıda ayırt edici bir çizgi çizilecektir. Bu hat, Bitlis ve Van vilayetleri içinden geçerek Diyarbakır'a ki burada Arabistan hududu tayin edilecek- ulaşacak ve buradan İskenderun'un güney batısına doğru uzayarak Mersin arkasında denize erişecek ve bu noktadan da kuzeye dönerek Samsun ile Ordu şehirleri arasında Karadeniz'e kavuşacaktır.

Ermenistan davası, gelecekleri sulh konferansında tayin olunacak diğer küçük milletlerin davasından manen kat kat yüksek ve mühimdir. Ermenistan'ın felaket sebebi Anadolu Türkleri ile bunların ırkdaşları olan Kafkasya Tatarları ve Türkistan Türkleri arasında sıkışmış kalmış olmasındadır. Onun mevcudiyetinin, Turanilerin mevcudiyeti ile bir arada olması imkansızdı. Geçen sene ilkbaharda, Ermenilerden geride kalanlar, 5 ay müddetle, Osmanlı ordusunun İran ile Hazar Denizi arasındaki bölgeyi istila etmesini önlediler. Mütareke imzalandığı zaman Ermeni müfrezeleri, dağlar üzerinde hala bir çete muharebesi yapıyordu. Türklerin başına püsküllü bela kesilen Antranik hiçbir vakit boyun eğmedi. Bununla beraber İtilaf hükümetlerinin

Ermenilere karşı deruhte ettikleri vazifeyi yerine getirmekten geri durmayacaklarını zannetmek için mühim sebepler vardır. Hususıyla İngiltere'nin Ermenistan'a karşı olan borcu pek ağırdır. Türkiye'yi Rusya'ya karşı korumuştur. Bundan dolayı olaylarda büyük sorumluluk sahibidir"²³⁴

30 Ocak 1919'da açılan Paris Barış Konferansında, hiçbir Ermeni heyetinin devamlı temsilci bulundurmaları kabul edilmediği halde, isteklerini açıklamaları için 26 Şubat 1919'da bunlara söz verildi. Konferansa sundukları muhtırada şu hususlara yer verilmiştir:

1. Kafkas Ermeni Cumhuriyeti arazisi ile beraber Kilikya ve 7 ilden kurulmuş olmak üzere bağımsız bir Ermeni hükümetinin kurulmasını, kefil devletler delegelerinden meydana gelecek ve Ermeni komiserleri tarafından yardım görecek sınır tayin komisyonları, Ermenistan'ın kesin hudutlarını yerlerinde saptamakla görevlendirileceklerdir.
2. Bu suretle kurulacak Ermeni hükümeti, itilaf devletlerinin ve Amerika'nın ya da katılmasını istediği Milletler Cemiyeti'nin ortak garantisi altında olacaktır.
3. Barış Konferansı tarafından bir geçiş dönemi olarak devletlerden birine, Ermenistan hakkında özel bir manda verilmelidir. Kendisine manda verilecek devletin seçilmesi konusunda şimdi Paris'te toplanmış bulunan ve bütün Ermeni milletini temsil eden, Ermeni Konferansının görüşü alınmalıdır. Mandanın süresi en çok yirmi yıl olacaktır.
4. Barış Konferansı tarafından, Ermeni milletinin katliamlar, sürgünler, zorbalıklar, tahripler yüzünden uğradıkları zararlara karşı bir tazminat tespit olunmalıdır.

²³⁴

KARACAKAYA, a. g. e., s. 248 – 250.

Ermenistan da, Osmanlı Hükümetinin savaştan öncesine ait bulunan genel borçlarına ortak olmaya hazırdır.²³⁵

Ermeni Delegasyonunun konferansa sundukları isteklerine göre; Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon'dan oluşan Türkiye'nin yedi doğu vilayeti; Güneydoğu'da Maraş, Kozan, Cebeli Bereket ve İskenderun limanıyla birlikte Adana vilayeti istedikleri yerlerdi. Ermeniler, büyük bir Ermenistan kurma hayali peşindeydiler. Bu devletin iktisadi gelişmesi için Karadeniz sahilinde bir limana ihtiyaç duyuyorlar, Kilikya bölgesinin de Türk etkisinden kurtarılarak, sükuna kavuşturulduktan sonra Fransız himayesine verilmesini arzu ettiklerini dile getirmişlerdir.²³⁶

Ermeni Murahhasları'nın oldukça geniş taleplerde bulunmasını, Lloyd George kitabında "Bogos'un Peri Masalları" diyerek nakletmektedir.²³⁷

Ermenilerin Trabzon üzerindeki emelleri üzerine Venizelos, Trabzon'daki Rumların, Trabzon Vilayeti'nin Ermeni Devleti'ne ilhakı ile Ermeni idaresinde yaşamalarına muvafakat etmişti. Fakat bu durum Karadeniz Rumlarının tepkisini çekmişti. Neologos Gazetesi'ne göre, İstanbul'daki Karadeniz Rumları, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a uzun bir telgraf çekerek, "Trabzon'un çok eskiden beri Rumluğun merkezi olduğunu ve şimdi de Rumlardan ayrılamayacağını unutmamasını ihtar etmişlerdi" Rum Patrikhanesi de Wilson'a aynı içerikte bir telgraf çekmiştir.²³⁸

²³⁵ MERAL, a. g. e., s. 217 – 218.

²³⁶ Sadi KOÇAŞ, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk – Ermeni İlişkileri**, Ankara, Altınok Matbaası, 1967, s. 221 – 222; KARACAKAYA, a. g. e., s. 250 – 251.

²³⁷ Kamuran GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi – Sa. 79, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983, s. 249.

²³⁸ **İkdam**, 7925, 4 Mart 1919, s. 1; 8459, 19 Eylül 1920, s. 1; Daha geniş bilgi için bkz.; Sabahattin ÖGEL [ÖZEL], "Mondros Mütarekesi Sonrasında Trabzon'a Yönelik Ermeni Faaliyetleri ve Ermeni Sorunuyla İlgili Bazı Gerçekler", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı**, V, Prof. Dr. Berke Vardar'ın Anısına, İst. Üniv. Yayınları, Yayın No: 3658, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 14, İstanbul, 1990, s. 157 – 161.

1921 tarihli gazetelerde Yunan ve Rum Murahhaslarının Pontus meselesinde uyuşmak için Londra’da müzakerata giriştikleri haber verilmektedir.²³⁹

Ermenilerin talepleri yerli ve yabancı basında mübalağalı bulunmuştu. Örneğin, Journal Gazetesi; Ermeni taleplerini mübalağalı bulmakta, Adana Bölgesinin Suriye’ye ait olduğunu, Trabzon’da Ermenilerin hukuku bulunmadığını, Osmanlı toprağında Ermenilerin her tarafta azınlıkta bulduklarını ve Erzurum vilayetinde 220.000 Ermeni, 240.000 Türk ve 120.000 Kürt bulunduğunu yazıyordu.

Le Temp Gazetesi’nde ise:

“Ermeni murahhasları işlenen cinayetlerden faillerinin faydalanmaması gerektiğini, bununla beraber öldürülen Ermeniler berhayat sayılarak ona göre Ermenistan’ın mukadderatının tayin edilmesini talep ediyorlar. Bu bakış açısını biz de kabul edelim... 1912 ve 1913’de Mösyö Leart tarafından neşredilen kitaptaki rakamlara bakalım. Ermeniler lehine yazılmış olduğu belirtilen bu kitaptaki rakamlara nazaran Ermeniler Erzurum, Mamuretü’l-aziz, Diyarbakır, Sivas, Bitlis vilayetlerinde azınlıktadırlar. Yalnız Van’da zayıf bir çoğunluğa sahiptirler. Bu vilayetin 350.000 nüfusundan 185.000’i Ermeni’dir. Altı vilayetin genelinde Ermenilerin nispeti ancak % 9.38’dir. Kilikya’da sakin Ermeniler 407.000’dir. Halbuki yalnız Adana vilayetinin nüfusu 420.000’dir.

Trabzon vilayetine gelince.... Vilayet dahilinde ancak 20.000 Ermeni’nin olduğu gösterilmektedir.

Ermeni unsurunun bu suretle dağınık bir halde bulunması geçmişteki fütuhatin bir neticesidir. Bu fütihat daha 8.asırda başlamış ve Ermeniler için bir zaaf sebebi olmuştur. Şimdi hürriyet saatinin yaklaştığı şu sırada bu illeti tedavi etmek mi, yoksa idame eylemek mi daha iyidir? Ermeni milletini daha küçük, fakat daha ziyade çoğunluk teşkil edeceği bir yerde mi toplamalı, yoksa Ermenilerin her yerde

²³⁹ **İkdam**, 8628, 21 Mart 1921, s. 1; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, a. g. e., s. 47 – 50, 131 – 132.

azınlıkta kalacakları büyük bir imparatorluk hududu mu çizmelidir? Ermeni murahhasları bu iki şıktan büyük bir imparatorluk fikrini kabul etmişlerdir. Halbuki yine Ermenilerin menfaatleri nokta nazarından birinci şıkkın kabulü daha uygundur.”

Daili Telegraph Gazetesi; Ermenilerin pazarlıkta mahir bir millet olduklarını, Paris’te de uygun bir ortam buldukları için oldukça fazla isteklerde bulduklarını, talep edilen arazinin genişliğinin hayret verici bulunduğunu, Ermenilerin ileri sürdükleri iddiaların haklı olduğunu, ırk nokta-i nazarından ispat edemeyeceklerini, her nerede iktisaden az çok alakadar olsalar oraları tasarruf sahaları içine aldıklarını, Ermenilerin Milletler Cemiyeti’nin himayesine muhtaç olduğunu da yazmaktadır.

Robert Koleji Müdürü Dr. Gates’in Espectatour Doryan Gazetesi’ne gönderdiği, Ermenistan’a dair bir mektubu’nda; talebeye malumat kabilinden sözler, matbuatta pek yanlış anlaşıldığı için, şahsi mütalaalarını söylüyor ve bundan kimse mes’ul değildir, dedikten sonra, Anadolu’da seyahatlerinde Ermenilerin duçar olduğu şeylere şahit olduğunu, bir müstakil Ermenistan’ı o da çok arzu ettiğini, fakat bunun kolay olmadığını, Ermenilerin bu mezalimi yapan hükümet idaresinde yaşayamayacaklarını, Kilikya’da Ermeni asâkirinin teslim olduğunu, Ermeni milletinın Türkler aleyhine silahlandırıldığını, Paris’te Ermeni Murahhası’nın hayalperest isteklerinin Türklere azap verdiğini, buradaki Türklere Ermeni murakabesi altına va’z edilecekleri fikrinin Türkleri karşı mücadeleye geçirdiğini, mevcut Osmanlı hükümetinin asayişini koruyamadığını, idareyi, Düvel-i Muazzama’dan birinin üstlenmesini, Hıristiyan ve Türklere, İslamlara eşit davranılmasını, bu unsurların bir arada yaşamak zorunda olduklarından, birbirlerine müsamahakâr ve itidalkârane tarzda davranmalarını, eşitlik ve adaletin istikrarının gerektiğini, nefsanîyet ve ihtiras hislerinden mümkün olduğu kadar uzak durmak lazımdır. Ermeni eytamına, muhacirlerine, yerlerine geri dönüp, yerleşmelerine yardım edilmesini, Ermenilerin müstakil Ermeni devletini bu topraklarda kurmasının

zor olduğunu, buna Türklerin bütün gayretlere rağmen şiddetle karşı çıktığını beyan etmektedir.²⁴⁰

Bu arada İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Paris Konferansı'na verdiği bir muhtıradan, 1882'de 1.680.000 kadarı altı doğu vilayetinde olmak üzere, Türkiye'de 2.600.000 Ermeni mevcut olduğunu, 1912'de ise bu nüfusun altı vilayette 1.018.000'e ve bütün Türkiye'de 2.100.000'e düştüğünü bildirmesi üzerine, Sadrazam Tevfik Paşa Hükümeti Osmanlı İmparatorluğunun yeni baştan örgütlenmesi konusunda hükümetin görüşlerini açıklayan, Arap illerinin imparatorlukla olan bağlarını koparmamalarını öneren, yeni Ermenistan için doğuda bazı illerin verilmesini dikkate almaya hazır olduğunu belirten bir notayı 12 Şubat 1919 tarihinde Büyük Devletlerin temsilcilerine vermiştir.

Bu notayla ilgili Ermeni matbuatı, memlekette zihniyetlerin değişmediğini ifadeyle, İtilaf Devletlerinin koyduğu düsturlarla alay eden Türklerin, vakit kazanmaya çalıştığını yazıyordu.²⁴¹

Paris'te görüşmeler devam ederken, Ermeniler büyük bir propaganda faaliyetine girişmişlerdi. Doğu Anadolu ve Kilikya'da nüfusça çoğunlukta olduklarını, fakat 1878 Berlin Antlaşmasından beri iki milyon Ermeni'nin katledildiğini ileri sürüyorlardı. Osmanlı yönetimi de bu iddiaları nüfus sayımı belgelerini ileri sürerek cevaplandırıyor.²⁴²

Bu dönemde Ermenilerin propagandalarına karşı basında çıkan haberler şunlardır:

²⁴⁰ **İkdam**, 7980, 28 Nisan 1919, s. 1; **Sebilü'r-Reşat**, Cilt: 16, Sayı: 400 -1, Yıl: 1335 (1919), s. 109 – 112; Mine SÜMER, “Robert Kolej Müdürü Dr. Gates’in Paris Sulh Konferansı Dolayısı ile Gönderdiği Bir Mektup”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2 – 3, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1966, s. 233 – 236; S.M.T., “Asya Akvamı ve Sulh Konferansı: Ermeni, Yahudi ve Arap Meseleleri”, **KARACAKAYA, a. g. e.**, s. 251 – 253.

²⁴¹ **KARACAKAYA, a. g. e.**, s. 250.

²⁴² **MERAL, a. g. e.**, s. 218 – 223.

“Müdafaa-i Hakikat”

Bu yazıda, Malatya eşraf ve tüccarlarından müteaddit imzalarla İkdâm gazetesine gelen telgraftan bahsedilmekte ve Avrupa’daki Ermeni Murahhası reisi, Mısırlı Bogos Nubar Paşa’nın Sulh Konferansı’na arz edilecek bazı istekleri, iddiaları ve büyük Ermenistan’ın şekli-i müstakbelesini gösteren, Times Gazetesinin bir haberini neşreden, Sabah gazetesinden bahisle: “Ermeni nüfusunun nisbet-i adediyesiyle gayr-ı kabil-i kıyas ve muvazene-i gülünç bir şekil arz ettiğinden, 2 milyon Ermeni’nin, bu yeni Ermeni Hükümeti’ne dahil olmak arzusu ile ve ilhaklarıyla meselenin hallolacağı fikrinde bulunuyor.” Bu fikrin Times gibi muteber bir gazeteden nakledilmesine dikkat çekerek, bunlara konferansta “bir hukuk-i vataniyye iddiası salahiyeti görülebilir diye” bu Ermenilerin hangi iklimden toplanacağını soruyor.

Bogos Nubar’ın Ermeni nüfusunun kemiyetini gizlemek için, bir diğer iddiasında, “Genç Türklerin imha ve ifna siyaseti neticesinde, müstakil Ermenistan Hükümeti’nin çekirdeğini teşkil edecek kadar, Ermeni halkı kalmadığını” beyan ettikten sonra devamla; “İşte Bogos Nubar, milyonlar teşkil eden muazzam İslam kitlesinin 1200 senelik tarihi yurt ve vatanlarıyla, istiklallerini ellerinden alarak, hicrete mecbur etmek veya % 3 nisbetindeki Ermeni’nin esaretine almak için, itilaf zümresinden birinin himayesine ve askeri yardımına lüzum gösteriyor” diyerek, Ermenilerin mütarekenin akdine kadar dağlarda çetecilik yapan ihtilalcilerin, Antranik ve diğer çeteler gibi Türklerin başına püsküllü bela, çingiraklı yılan olduklarını belirtir. “Ermenilerin bu istekleri gerçekleşirse Wilson Prensipleri’nin esası hak, adalet, barışçılık, medeniyet kelimelerinin bir oyundan ibaret olduğu anlaşılır ve artık bizim gibi kimsesiz bir millet hukukunu, kendi kuvvet ve hayatıyla müdafa etmek mecburiyetinde kalır. Yirminci asırda Endülüs Tarihi’nin tekerrürüne Düvel-i İtilafîye’nin rıza göstermeyeceği kanaatıyla, Sulh Konferansı’nın hukuk ve hakimiyet-i milliyemize lüzum-u riayeti hususundaki karar-ı âdilânesini büyük bir ümitle bekleriz.”²⁴³

²⁴³

İkdâm, 7922, 1 Mart 1919, s. 1.

“Malatyalıların Nidası”

Bu haberde, Malatya'nın saygın kişilerinden 32 imzalı, Hariciye Nezareti'ne çekilen telgrafın özetidir: “Ermenilerin kapı kapı Avrupa merkezlerini dolaşarak, aleyhimizde vesileler ve ithamla milletimizin hiçbir suretle medhaldar olmadığı meseleleri yaygaralarla, hakiki kisvelerinden çıkararak, gerek matbuat, gerek diplomasi vasıtalarıyla Avrupa efkâr-ı umumiyesini ve siyasiyesini iğfal ile isteklerini elde etmeye çalıştıklarını görüyoruz. Bu mukaddes vatan topraklarının başka bir idareye tevdiini medeniyet siması için tarihi ve ebedi bir leke addederiz. İşte hayat hakkımız olan hukuk-i vataniye ve milliyemizin tamam-ı muhafazası ve masuniyeti hakkındaki istidamızı medeni alemin barış ve adaletini tesise çalışan yüksek mahafil iadesine bildirilmesini istirham ederiz.”²⁴⁴ denilmektedir.

“Kilislilerin Feryadı”

Bu yazıda özetle, Kilislilerin, Osmanlı Devletine bağlılığı ve 80.000 kişiye karşı,800 kişi Gayrimüslim bulunmadığı ifade ediliyor.²⁴⁵

“Osmanlı Hanımlarının Avrupa Kadınlarına Hitabesi”

Bu başlıklı haberde özetle, 24 Mart 1919'da Osmanlı hanımları tarafından Paris, Londra, Roma ve Washington Cemiyet-i Nisvânı'na gönderilmiş olan muhtıranın suretidir. Özetle: “İstanbul'u Ruslar alacak diye iğfal edildik... İki milyon evlat kayıp ettik... Sulh konferansında hukukumuzu müdafaa edeceğiz... Bütün millet mahkum edilebilir mi?”²⁴⁶ denilmektedir.

“Ermeniler Hiçbir Yerde Haiz-i Ekseriyet Değildirler. Dr. Gates'in mühim beyanati”²⁴⁷

²⁴⁴

İkdam, 7927, 6 Mart 1919, s. 2.

²⁴⁵

İkdam, 7941, 20 Mart 1919, s. 2.

²⁴⁶

İkdam, 7950, 29 Mart 1919, s. 1.

²⁴⁷

Sebilür-Reşat, C. 16, No: 408 – 9, 17 Nisan 1335 (1919), s. 175.

“Kürdistan’dan bir nida”

Bu başlıklı yazı şöyledir: Ercin 16 Mayıs – “Ermenistan hududunun Van gölüne kadar uzandığını, sulh şartları içinde dermiyan olduğunu haber aldım. Ermeni milleti bizim nüfusumuzun evvelce % 10’u değildi, bugün % 1’i de değildir. Dünyada mevcut Ermeniler Van’a toplansa yine ekseriyette olamazlar. Bu vilayetteki bütün âsâr-ı medeniyet ve müessesat bize aittir. Bu hakikata rağmen, hakimiyetimiz nasıl onlara verilir? Mukadderatımızı Ermenilere tevdi etmek, dünyada bir nüfusumuz kalmayınca kadar cidâle [savaş] meydan açmak, tarih-i kâinatı lekedâr etmek demektir. Bu adalete hukuka uymaz. Biz dinen ve siyaseten ve unsur itibarıyla, bağlı bulunduğumuz ve asırlardan beri tarih ve mukadderatına iştirak ettiğimiz Devlet-i Osmaniye’den bağımızı koparamayız. Cihan bilir ki biz dört sene Rus ordularının hücumuna yurdumuzu ve nefsimizi teslim etmedik ve şimdi de vatan ve mukadderatımızı bir avuç Ermeni milletine terk edemeyiz ve etmeyeceğiz. Ancak pek haklı olan iddiamızı nazar-ı insaf ve adalete alarak, tashih-i karar edilmesini istirham eyleriz.” Zilân Aşâir-i Reisi Umumisi: Kalı[?] Han, Ercin Belediye Reisi: Celal, Aşâir Reisi Süleyman, Haydaran’lı Aşâir Reisi: Tosun, Ulemadan Hoca İnayet.²⁴⁸

“Ermeni Nüfusu Hakkında Bir Bend”

Bu yazıda, Paris’te ikamet eden bir Ermeni’nin, Tan Gazetesinde Anadolu’daki Ermeni nüfusuna dair neşrettiği haberden bahsedilir. Buna göre, “Bu harpten evvel Osmanlı Memalikinginde Ermeni nüfusunun 2.000.000 civarında olduğu, şimdi ise, Konya ve civarında 20.000, Halep’te 25.000 ve Eskişehir’de 6.000, Yozgat, Kayseri, Harput ve Malatya’da 7.000 ki, cem’an 93.000 Ermeni kaldığını yazmıştır” dedikten sonra devamla, “Efkâr-ı Umumiyyeyi aleyhimize zehirleme maksadıyla neşredilen bu gibi malumatları salâhiyettar makamların münasip vasıtalarla tezkib ve tashihi gerekir sanırız.”²⁴⁹ denilmektedir.

²⁴⁸ **İkdam**, 8000, 18 Mayıs 1919, s. 1.

²⁴⁹ **İkdam**, 7734, 22 Ağustos 1918, s.2.

“Türkiye’yi Türkler’e Bırakmak”²⁵⁰

“Mukadderatımızın Tayini Esnasında Memleketimizi İyice Bilelim...”

Bu başlıklı makale özetle şöyledir: “Erzurum Vilayeti 118.777 nüfusu var, 83.070 Müslüman, 24.542 Ermeni, 1.097 Rum. Yani toplam nüfusun %697’si Müslümanlar, %290’ını Ermeniler, %9’unu Rumlar teşkil eder.”²⁵¹

“Adana’da Türklerin Fâikiyyet-i Adediyesi”

Bu haberde özetle, Ermenice Jogorti Çayan Gazetesi’nin, Adana’da 100.000 Ermeni’ye mukabil, 50.000 Türk bulunduğunu, ayrıca kabile halinde bulunan 50 – 60.000 nüfusun ne İslam ne de Hıristiyan olduklarını, fakat Ermeniliğe tarihen pek yakın olduklarını yazmasına karşılık, İkdâm Gazetesi de, 335 senesi Haziran’ında Adana vilayetince tespit olunan nüfus istatistiğine göre 372.182 Müslüman, 9459 Rum, 52.449 ermeni ve diğeri Süryani vs. bulunduğunu yazarak, Ermeni Gazetesi’nin neşriyatının her türlü esastan ârî olduğunu söylemektedir.²⁵²

“Ermenistan’ın İstiklali Meselesi”

Bu yazıda özetle; Cagadamard Gazetesi’nin haberine göre; Pres-Dupari Gazetesi’nin yazdığı yarı resmi haberde, “Ermenistan’ın müstakil bir Devlet teşkil edecek nüfusu olmadığı ve müstakil devlet olamayacağı” hakkındaki fikrası üzerine; Aharoniyan ve Nubar Paşa Londra’ya azimetle, İngiltere Hariciye Nazırı Lord Curzon ile görüşmüşlerdir. İki heyet murahhasası Pres-Dupari’nin neşriyatının sağlıklı olmadığını, Ermeni meselesi hakkındaki kararın, Türkiye ile yapılacak sulh akdinden sonra ilan edileceğini beyan etmişlerdir.²⁵³

²⁵⁰ İkdâm, 8099, 27 Ağustos 1919, s. 1.

²⁵¹ İkdâm, 8151, 21 Teşrinievvel 1919, s. 1.

²⁵² İkdâm, 8153, 23 Teşrinievvel 1919, s. 3.

²⁵³ İkdâm, 8214, 25 Kanunuevvel 1919, s. 4.

Bu arada, müstakil bir Ermenistan'ın teşkili için çalışacak heyetlerin Paris'te toplanarak, birleşme kararı aldıkları ve müşterek hareket edecekleri beyan olunmuştur.²⁵⁴

4. Amerikan Mandası Meselesi ve Harbord Heyeti

Büyük Devletler, Bir Ermeni devletinin kurulmasında hem fikir olmalarına rağmen, bu devletin siyasi, askeri ve ekonomik yönden desteklenmesi hususunda çekimser davranıyorlardı.

Paris Barış Konferansı başladıktan sonra mandalar konusu da ele alınmıştı. Ermenilerin isteklerini destekleyen Amerika Başkanı Wilson'a 21 Mayıs 1919'da Türkiye üzerinde mandaterlik teklif edilmişti. Fakat Wilson, manda konusunda Senato'nun onayını alma gereğini duymuştu. Bunun üzerine konuyu yerinde araştırmak ve bilgi toplamak için General Harbord başkanlığındaki bir heyet görevlendirildi.

Bu 46 kişilik heyette askeri, sivil üyeler, tercümanlar, kâtipler bulunuyordu. Heyet 24 Ağustos'ta İstanbul'a gelmişti.²⁵⁵

Bu heyetin adı "Şark-ı Karib Amerikan Tetkik Heyeti" idi. Heyet başkanı Vakıf gazetesine verdiği demeçte:

Maraş, Malatya, Sivas, Diyarbakır, Harput, Hasankale, Muş, Erzurum, Kafkasya ve Batum'da tetkikat yaparak İstanbul'a döneceğini bildirip, o havalilere ait bütün bilgileri, vesikalara dayanarak ve tam bir tarafsızlıkla kaydedip, tespitlerde bulunacağını ve maksatlarının siyasi değil, ilmi, fenni, içtimai ve iktisadi meseleler olduğunu beyan etmiştir.

²⁵⁴ **İkdam**, 7986, 4 Mayıs 1919, s. 1.

²⁵⁵ **İkdam**, 8107, 4 Eylül 1919, s.1; MERAL, a. g. e., s. 225 – 228; KARACAKAYA, a. g. e., s. 253 – 255.

General Harbord Sadrazam Ferit Paşa ile de görüşmüştür.²⁵⁶

Daha sonra heyetin bir kısmı inceleme için İstanbul'da kalmış, diğerleri General Harbord başkanlığında Anadolu'ya hareket etmiştir. Amerika Tahkik Heyeti muhtelif siyasi fırkaları, cemiyetler mümessillerini nezdine davetle, onların, Türkiye'nin mukadderatı hakkındaki fikirlerini anlamak istemiştir. Bununla ilgili İkdâm'da çıkan haberlerden ikisi şöyleydi:

“İstanbul'da Ermeni Patrikhanesi ile Ermeni fark-ı siyasiye murahhaslarını kabul etmiş ve Anadolu'nun şark aksamındaki Ermenilerin vaziyetini, murahhasların programlarını, icraatlarını sormuştur.”²⁵⁷

Ayrıca aynı nüshada Türklerin bir Ermenistan teşkiline taraftar olup olmadıkları ve yeni Ermenistan Devleti'nin hudutları hakkında fikirleri istendiğinden bahisle, İkdâm'ın bu konuda beyanı şöyledir:

“Türklerin siyasetinde yeni Ermenistan devleti teşkili yoktur. Bab-ı Ali daha muharebe esnasında Kafkasya'da bir Ermenistan Devleti teşkiline razı olmuş, şartı ise; Tevfik Paşa kabinesinin 12 Şubat 1919'da Sulh Konferansı'na bildirmek üzere Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya temsilcilerine verdiği muhtıradaki iki suret-i hal teklif etmişti. Biri: Ermeni arazisinde Kafkasya'da bulunan Ermeni muhacirleri ile Zor Sancağı'ndaki tehcir edilmiş Ermenilerin, oradaki Müslümanlarla mübadelesi istenmişti. Binaenaleyh Ermenistan hududu ve mübadele işi hal ve tayin edilmiştir. Ancak bunu orada mukim Kürtler uygun görmemişlerdir. Verilecek arazinin muhacir adedine ve ihtiyacına göre olması istenmişti.

Birtakım Ermeni vatanperverlerinin talep ve davası ise, Kafkasya'dan Adana'ya kadar Akdeniz'e ve Trabzon havalisi dahil, Karadeniz'e kadar yayılacak büyük bir Ermenistan teşkili idi.

²⁵⁶

İkdâm, 8109, 6 Eylül 1919, s.1; KARACAKAYA, a. g. e., s. 256.

²⁵⁷

İkdâm, 8074, 2 Ağustos 1919, s. 1.

Türkiye siyaseti ve efkâr-ı umumiyesi buna asla taraftar görünmemektedir. Ermeni milletinin tarihî ve ırkî yönden böyle bir hak iddia etmemesi kanaatindeyiz. Binaenaleyh bu mesele mevzu-yu bahs olup, fikirleri sorulunca bu siyasi fırka ve cemiyetlerin bu hususları dikkate alarak beyanda bulunmaları gerekir.”²⁵⁸

Ayrıca gazete, Ermenistan meselesi hakkında Amerika Heyeti'nin Kürt Teâlî Cemiyeti elçileri ile de görüştüğünü yazmaktadır. Anadolu ve Kafkasya'da incelemelerini tamamlayan General Harbord, 1,5 ay sonra İstanbul'a dönmüştür.²⁵⁹

General Harbord ve heyeti, Anadolu'da milli harekât ve her sınıf halkla temasta bulunmuş, Mustafa Kemal Paşa ve milli harekâtı hakkında iyi fikir sahibi olmuştu. Millî harekâtın ittihatçılık fikrine sahip olmadığını, Hıristiyanlar hakkında hiçbir husumet beslemediğini ve Anadolu'nun Doğu bölgesinde şimdiye kadar görülmemiş asayişin bulunduğunu belirtmiştir. Bu heyetin, Ermenistan konusu hakkında bir fikir beyan etmediğini ise gazeteler yazmaktadır.²⁶⁰

Bu arada Amerika'da bulunan Ermeni heyetleri, kamuoyu oluşturmak ve manda meselesini kabul ettirmek için çalışıyorlardı. Bu hususla ilgili malî, askerî, siyasi olmak üzere 3 heyetin Amerika'ya gönderildiğini gazetelerden öğreniyoruz.²⁶¹

Bu arada Jogovert Gazetesinin “Reis-i Ruhani mi? Sefir mi?” adlı makalesinde Hahambaşı Hayım Nahum Efendinin Ermeni ve Musevi davasına karşı faaliyetlerde bulunduğunu ifadeyle, “..Ermeni ve Musevilerin asırlardan beri esaretten kurtulmayı beklediklerini, Filistin'de Musevilerin ve Ermenilerin hür bir devlet kurma arifesinde olduklarını, Ermenilerin asırlardan beri mezalime duçar kaldıklarını, Hahambaşı'nın haksızlığı, adaletsizliği protesto etmesini arzu ettiklerini, Cenab-ı Hak ve beşer vicdanının, kendisinden bunu talep ettiğini” yazmaktadır. Bu

²⁵⁸ **İkdam**, 8074, 2 Ağustos 1919, s. 1.

²⁵⁹ **İkdam**, 8142, 12 Ekim 1919, s. 1; 8145, 15 Ekim 1919, s. 1.

²⁶⁰ **İkdam**, 8315, 8 Nisan 1920, s. 1; 8322, 15 Nisan 1920, s. 1; KARACAKAYA, a. g. e., s. 257 – 259.

²⁶¹ **İkdam**, 8182, 22 Teşrinisani 1919, s. 4; 8199, 9 Kanunuevvel 1919, s. 4; 8211, 21 Kanunuevvel 1919, s. 4.

haberi neşreden İkdam da; “Kendi Reis-i Ruhanilerini unuttular mı?” diyerek cevap yazmaktadır.²⁶²

Wilson’a ve Ermeni propagandalarına rağmen, Amerika’nın mandaterliği tartışılıyordu. Basında bununla ilgili haberler yer almaktadır.²⁶³ Nihayet General Harbord’un hazırladığı raporla, Wilson’un ve Ermenilerin ısrarlarına rağmen, Amerikan Senato’su 24 Mayıs 1920’de öneriyi oylayarak, mandaterliği reddetmiştir.²⁶⁴ Amerika’nın mandaterliği kabul etmemesi üzerine, Ermeniler Avrupa’da propaganda faaliyetlerini arttırdılar.²⁶⁵ Ermeni gazetelerinde de, Ermenistan’ın istiklaliyle ilgili haberler yer almaktaydı.²⁶⁶ Ocak 1920’de Paris Sulh Konferansı’ndaki görüşmeler neticesinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’ın istiklâli kabul edilmiştir.²⁶⁷

5. Londra Konferansı ve Ermeniler

Konferans, 12 Şubat – 10 Nisan 1920 tarihlerinde yapılmış, Türk barış antlaşması ile ilgili hususlar ele alınmış ve incelenmiştir. Konferansta Boğazların uluslar arası denetimi ile padişahın İstanbul’da kalması kararlaştırılmıştır.²⁶⁸

Ermeni heyetleri, Ermeni Katolik ve Protestan temsilcileri, Patrik Zaven Efendi, taleplerini anlatmak için, Paris ve Londra’ya gitmeye karar verdiler.²⁶⁹

İngiltere Ermeni Komitesi de; Türk Ermenistan’ının Osmanlı hükümetinden ayrılmasını, Karadeniz’e çıkış noktası verilmesini, Amerika’nın mandalığı kabul

²⁶² **İkdam**, 8208, 18 Kanunuevvel 1919, s.4.

²⁶³ **İkdam**, 8193, 3 Kanunuevvel 1919, s. 4, 8213, 24 Kaunuevvel 1919, s. 1; 8222, 2 Ocak 1920, s. 4; 8230, 10 Ocak 1920, s. 4; 8193.

²⁶⁴ MERAL, **a. g. e.**, s. 228; KARACAKAYA, **a. g. e.**, s. 259 – 264.

²⁶⁵ **İkdam**, 8210, 20 Kanunuevvel 1919, s. 1; 8214, 25 Kanunuevvel 1919, s. 4; 8218, 29 Kanunuevvel 1919, s. 1.

²⁶⁶ **İkdam**, 8224, 4 Kanunusani 1920, s. 4; 8228, 8 Kanunusani 1920, s. 1; 8230, 10 Kanunusani 1920, s. 4; 8237, 17 Kanunusani 1920, s. 4; 8238, 18 Kanunusani 1920, s. 1; 8246, 26 Kanunusani 1920, s. 1.

²⁶⁷ **İkdam**, 8246, 16 Kanunusani 1920, s. 1; 8253, 2 Şubat 1920, s. 1; 8256, 5 Şubat 1920, s. 1; 8258, 7 Şubat 1920, s. 4.

²⁶⁸ KARACAKAYA, **a. g. e.**, s. 268.

²⁶⁹ **İkdam**, 8265, 14 Şubat 1920, s.1; 8287, 7 Mart 1920, s.4.

etmemesi durumunda Doğu vilayetlerinin Erivan'a bağlanmasını talep eden bir muhtırayı Lloyd George'a vermişlerdi.²⁷⁰

Cagadamard Gazetesi, Ermenistan hududunun tayini için kurulan komisyonda İngiltere, Fransız, İtalyan, Japon üyelerin bulunduğunu yazmaktadır.²⁷¹

Amerika hükümeti, konferansa katılmamasına rağmen, görüşmeler hakkında bilgi istemişti. Fransa 12 Mart'ta ilgili notayı Amerika'ya verdi.

Wilson'un notayla ilgili cevabında, Ermenileri ilgilendiren kısmı şöyleydi: Amerika Hükümeti medeniyet aleminin bu mağdur millete en haysiyetli muameleyi yapacağına emin olduğunu, Ermeni meşru taleplerinin doğrultusunda hudutlarının tespit edilmesini ve Trabzon'un Ermenistan'a verilmesini talep etmiştir.²⁷²

Wilson, İstanbul'un Türklere bırakılmasını da protesto etmekteydi.

Milletler Cemiyeti Meclisi, İngiliz Maarif Nazırı Fisher'i, Ermenistan'ın vekaleti hususunda bir rapor hazırlamakla görevlendirdi. Raporda, bu vekaletin Milletler Cemiyeti himayesindeki bir hükümet tarafından kabulü ve Milletler Cemiyetinin bu vazifeyi, devletlerin kendisine gerekli askeri, mali yardımı yapması şartıyla kabule hazır olduğu açıklanmıştır.²⁷³

Londra Konferansı'nda Ermeni mandaterliği karara bağlanamadı ve San-Remo Konferansı'na aktarıldı. Türklerin İstanbul'da bırakılması kararlaştırıldı. Boğazlar, İzmir, azınlık hakları, borçlar, mali meseleler de San-Remo toplantısında görüşülecekti.²⁷⁴

²⁷⁰ **İkdam**, 8265, 14 Şubat 1920, s. 4.

²⁷¹ **İkdam**, 8276, 25 Şubat 1920, s. 4.

²⁷² **İkdam**, 8309, 2 Nisan 1920, s.1; 8310, 3 Nisan 1920, s.1.

²⁷³ **İkdam**, 8322, 15 Nisan 1920, s.1.

²⁷⁴ KARACAKAYA, a. g. e., s. 268 – 272.

6. San-Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması

18 – 26 Nisan 1920 tarihlerinde yapılan San-Remo Konferansı'nda, Paris ve Londra Konferansları'nda saptanan esaslara göre bir antlaşma metni hazırlanacaktı. Konferans'ta İngiltere'yi Llyod George, Fransa'yı Mitterand, İtalya'yı Nitti temsil ediyordu.

Roma gazetelerindeki haberlere göre, Ermenistan meselesi, vekalet nedeniyle çözümlenememişti.²⁷⁵ Çünkü medenî âlem hür Ermenistan Devleti ve himayesi ile ilgilenmekle beraber, bu mesuliyeti kabullenecek bir hükümet ortaya çıkmamıştı. Milletler Cemiyeti de bu durumda Ermenistan hudutlarını himaye için malî, askerî destek gerektiğini, memleket dahilinde barışın muhafazası için yapılması gereken tetkiklerin kendi salahiyetleri dahilinde olmadığını beyan ediyordu.²⁷⁶

Milletler Cemiyeti, vekalet meselesinin askerî ve malî yönden ağır olduğunu düşünerek; geçici bazı malî anlaşmalar hazırlamış ve bunu müttefiklerin tetkikine sunmuştur.²⁷⁷ Ermeni murahhasları Ahoronian ve Bogos Nubar San-Remo Konferansı'na katılarak Ermeni meselesi hakkında izahat vermişlerdir.²⁷⁸ Müttefiklerin Erzurum'u zapt etmek için asker vermemeleri durumunu, Bogos Nubar Ermenilerin, müttefiklerin davasına hizmet için Filistin, Suriye, Kafkasya ve Fransa cephesinde savaştıklarını ifadeyle, üzüntülerini belirtmiştir.²⁷⁹

Le Temps Gazetesi, Türkler ile Ermenilerin antlaşma yapması lüzumundan bahisle, Türklerin de bunda menfaati bulunduğunu ve Rusya'nın inkırazı ile Ermenistan'ın, Rus istilası için ileri bir karakol olmaktan çıktığını, sulh için en uygun zaman olduğunu yazmaktadır.²⁸⁰

²⁷⁵ **İkdam**, 8322, 15 Nisan 1920, s. 1; 8337, 30 Nisan 1920, s. 1.

²⁷⁶ **İkdam**, 8334, 27 Nisan 1920, s. 1.

²⁷⁷ **İkdam**, 8337, 30 Nisan 1920, s. 4.

²⁷⁸ **İkdam**, 8340, 3 Mayıs 1920, s. 1; 8346, 9 Mayıs 1920, s. 1.

²⁷⁹ **İkdam**, 8354, 17 Mayıs 1920, s. 4.

²⁸⁰ **İkdam**, 8348, 11 Mayıs 1920, s. 1.

Çagardamard Gazetesi, “Gölge ve Hakikat” başlıklı makalesinde, Amerika’nın Ermenistan mandaterliğini kabul etmediğini, Ermenistan hududu ve denize çıkış meselelerinin halledilmediğini, Milletler Cemiyetinin de Ermenistan mandaterliği hususunda tereddüt ettiğinden bahisle, bunları göremeyen siyasetçilerin hayaller peşinde koştuklarını, artık bu manda fikrinden vazgeçilmesini yazıyordu.²⁸¹

Osmanlı Devleti tarafından ağır şartları içeren Sevr Antlaşması 10 Ağustos 1920’de imzalandı. Bu antlaşmada Ermenileri ilgilendiren maddeler özetle şunlardır:

Madde 88- Türkiye öteki müttefik devletler gibi, Ermenistan’ı bağımsız bir devlet olarak tanıdığını bildirir.

Madde 89- Osmanlı Devleti ile Ermenistan ve müttefik devletler Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis vilayetlerinde, Türkiye ile Ermenistan sınırının saptanması işini Amerika Başkanının hakemliğine sunmayı, bu konudaki kararını ve Ermenistan’ın denize çıkışı ile sözü geçen sınıra bitişik Osmanlı topraklarının, askersizleştirilmesine ilişkin bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır.

Madde 230- Osmanlı Hükümeti, 1 Ağustos 1914’te, Osmanlı İmparatorluğunun parçası bulunan herhangi bir toprak üzerinde, savaş durumu sırasında işlenen topluca öldürmelerden sorumlu olan ve müttefik devletlerce istenen kişileri kendilerine teslim etmeyi yükümlenir. Bu antlaşmayı, Ermeni Cumhuriyeti adına Aharoniyan imzalamıştır.²⁸²

Neologos gazetesinden bildirildiğine göre, Ermenistan eski başvekili Hadisyan, beyanında özetle; Wilson’un kararının sabırsızlıkla beklediğini, karar belli olunca Ermenistan arazisini hemen işgal edeceklerini, “eğer o zaman Mustafa Kemal bize hücum ederse, onu def edecek kafi miktarda askerimiz vardır. Askerlerimiz muhacir Ermenilerin ve gönüllü fertlerin iştirakiyle ... artmaktadır. Bu kuvvetlerimiz Rus fırka kumandanlarından General Nazarbekyan’ın idaresindedir.” Diyerek,

²⁸¹ KARACAKAYA, a. g. e., s. 276.

²⁸² KARACAKAYA, a. g. e., s. 277.

Sovyetlerin 20 Temmuz'da Moskova'da akdedilen mukavelenâme ile Ermenistan'ın istiklalini tasdik ettiklerini ve İran Gürcistan ile münasebetlerinin iyi olduğunu söylemiştir.²⁸³

B- DOĞU'DA ERMENİLERLE YAPILAN SAVAŞLAR

1. Gümrü Antlaşması

İngilizlerin himayesi ve desteğinden güç alan Ermeniler, Doğu illerine göz dikmişler ve oradaki halka karşı mezalimlerini arttırmışlardı. Ermeniler, Sarıkamış, Kağızman, Ardahan'ı İngilizlerden teslim almışlardı. Ermenilerin bu mezalimi ve Doğu Anadolu'da müstakil bir devlet kurmalarının kararlaştırılması, Türkleri harekete geçirmiş, o yörede milis kuvvetleri kurmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa bu mezalimi ve bu yörenin mukadderatını ilgilendiren bir notayı Paris Sulh Konferansı'na, müttefikleri, A.B.D.'ne ve tarafsız ülkelere bildirmişti. Kâzım Karabekir Paşa da Ermeni Cumhuriyeti nezdinde bazı teşebbüslerde bulunmuş, fakat bunlardan da bir netice çıkmamıştı.

Bu durumda vatanlarını müdafaaya karar veren Türk milleti, Atatürk'ün önderliğinde savaşmaya karar verdi. 11 Eylül 1919 Sivas Kongresi'nde, vatanımız içinde bağımsız bir Rum ve Ermeni Devleti kurulamayacağı, azınlıklara her türlü doğal hakları saklı olarak siyâsî egemenliğimizi ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıkların verilemeyeceği kararlaştırıldı. Ayrıca Misak-ı Milli, 28 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında kabul edilmişti. T.B.M.M.'nin kararı ile Kâzım Karabekir Paşa 28 Eylül 1920'de harekâta başladı. Sarıkamış, Merdenik, Kağızman Türk kuvvetlerinin eline geçti.²⁸⁴

²⁸³ **İkdam**, 8444, 4 Eylül 1920, s. 3.

²⁸⁴ Doğu ve Güney cephelerinde Ermenilerle yapılan savaşlar konusunda Recep Karacakaya, Vakıf Gazetesi'nin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin ve bazı kitapların verilerini sunmuştur. Bkz. KARACAKAYA, a. g. e., s. 289 – 292.

İstanbul basınında Ermeni-Türk savaşı geniş şekilde yer alıyordu. Ancak bu konuyla ilgili haberler, Ermenice gazetelerden ve yabancı basından naklen gecikmeli olarak yayınlanmaktaydı. Bu haberlerde; Türk taarruzu ile ilgili bilgi veriliyor, Ermeni Cumhuriyetini korkutmak maksadıyla yapıldığı iddia ediliyor, Ermenilerin toplu halde gönüllü oldukları, her tarafta seferberlik ilan edildiği, Ermenilerin mukabil taarruza başladığı, şiddetli mukavemet ettiği ve başarılarından bahsediliyordu. Ancak Türklerin başarıyla harekatı sürdürmesi, Ermeni gazetelerinde de itiraf edilmeye başlanmış, durumun vahim olduğu, Kars'ın tahliye edilerek, Mustafa Kemal kuvvetlerince işgal edildiği, Rusya'nın Mustafa Kemal ile işbirliği yaptığı, saldırılara karşı Gürcülerin Ermenilerle birleşeceği yazılıyordu. Ayrıca Türklerin saldırıları protesto ediliyor, Kars'ta Türklerin katliam icra etmedikleri ve Amerikalıların, Ermenilere yardım etmelerine izin verdiği, Amerika Yardım Heyeti tarafından bildiriyordu.²⁸⁵

Ermeniler, yenilerek geri çekilmeleri üzerine 6 Kasım 1920'de barış istediler. Görüşmeler sonunda 7 Kasım 1920'de mütareke imzalandı. Fakat şartları ağır bulan Ermenistan ile tekrar savaş başlamıştı. Nihayet Ermenilerin yenilmesiyle 2 Aralık 1920'de Gümrü'de antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın esasları özetle şunlardır: Doğu Anadolu sınırlarımız saptanmış, Sevr Antlaşmasının geçersiz olduğu Ermenilerce kabul edilmiş, Doğu Anadolu'da yaşayıp, orayı terk eden Ermenilerin, 3 yıl içinde yurtlarına dönebilecekleri, Ermenistan'ın Türkiye'ye hiçbir şekilde karşı çıkmayacağı, T.B.M.M.'nin Ermenistan'a istediği takdirde askeri, siyasi yardım yapacağı, Ermenistan'ın yapacağı antlaşmalarda, Türkiye'yi ilgilendiren zararlı hükümlerin geçersiz sayılacağı, ticari ilişkilerin başlayacağı benimsenmiştir.²⁸⁶

Doğu bölgesindeki savaşlarla ilgili basında çıkan haberlerden bazıları şunlardır:

²⁸⁵ KARACAKAYA, a. g. e., s. 293 – 297.

²⁸⁶ AKYÜZ 'v.d.', a. g. e., s. 119 – 120; KARACAKAYA, a. g. e., s. 297 – 308.

“Ermenistan Hududu: Hadisyan, Ermenistan ve Kemaliler hakkında beyanatta bulunuyor.”

Bu haberde özetle; Neologos Gazetesi’nden okunduğuna göre, Atina’dan Ermenistan Hükümet Reis-i Sabıkı Hadisyan’ın beyanı, Ermenistan hududu “Ermenistan hududu hakkında Wilson’un vereceği kararı sabırsızlıkla bekliyoruz. Bu kararın hızlandırılmasını rica ediyoruz. O karara göre bize terk edilecek Türk arazisini işgal edeceğiz. Eğer o zaman Mustafa Kemal bize hücum ederse onu def edeceğiz. Kafi miktarda askerimiz vardır. Askerlerimiz Muhacir Ermenilerin ve gönüllü fertlerin iştirakiyle ... artmaktadır. Bu kuvvetlerimiz Rus fırka kumandanlarından General Nazarnikyan’ın idaresindedir. Sovyetler 20 Temmuz’da Moskova’da akdedilen mukavelename gereğince Ermenistan’ın istiklalini tasdik eylemişlerdir. İran ve Gürcistan ile münasebetimiz iyidir.”²⁸⁷ denilmektedir.

“Ermenistan’da: Milliciler ileri hareketlerine devam ediyorlar.”

Bu haber özetle şöyledir: Jogovert – Jamanak Gazetesi ile mülâkat yapan Sabık Ermenistan Başvekili Hadisyan, Türklerin taarruzuna dair bir suale; “Milliciler”in büyük kuvvetlerle bilhassa Sarıkamış istikametinden Ermenistan’a doğru ilerlemekte olduklarına dair haber aldığını, bu taarruzun neticesinin belli olmadığını, buna karşılık ordumuzun vazife-yi vataniyesini ifa edeceğini” söylemiştir.

Bu gazetenin aynı nüshasındaki haberler şöyle devam etmektedir:

Jogovert – Jamanak Gazetesi’nden varit olan haberlere göre “Milliciler, Oltu ve Sarıkamış istikametinde ilerliyorlar ve Ermenilere karşı Azerbaycan’dan gelen Türk zabitleri çetelerin başına geçip ilerlemektedirler. Ermeniler bütün kuvvetleri ile bu taarruzu akim bırakmakla meşguldür.”

²⁸⁷

İkdam, 8451, 11 Eylül 1920, s. 1.

“Dersim’de Kürtler ve Ermeniler”

Yergir Gazetesi’ne göre, “Dersim Aşireti, Türk Millicilerinin tesirinde asla kalmamıştır. Bilâkis Gozat Kaymakamı Şükrü Bey ve Harput Defterdarının mahdumu Hüseyinzade, Dersimlilerce katledilmiştir. Bertuğ cenubunda Kürtler takriben 300 kişilik bir Türk çetesini imha etmişlerdir. Ayrıca Ermenistan hududunun Dersim’e kadar vasıl olacağı haberi Koraşan Aşireti’nden maada, aşiretlerin memnun oldukları...” beyanıyla İkdam, Ermenistan ilhakı niyet ve arzusunun mevcut olduğu bu ahvalden istidlâl olunuyor, denilmektedir.²⁸⁸

“Ermenistan’da: Kemaliler, ileri harekâtı devam ediyor: Umumi seferberlik ilânı”

Yergir Gazetesi’nden naklen özetle, “Türk - Tatar kuvvetleri beş istikametten Ermenistan hududuna doğru ilerlemeye başlamışlardır. Karabekir Kazım Oltı’ya, Halil Bey Sarıkamış’a, Nihat Bey Karakilis’e ve Bayazıt’a, Nuri Bey ... Karabağ ve Zangezör ceplerini tutmuşlardır. Ermeniler bu taarruza kahramanca mukavemet ediyorlarmış. Hudut boyunca seferberlik ilan etmişlerdir.”²⁸⁹ denilmektedir.

“Ermeni haberleri”

Cağdamard Gazetesi’nden naklen özetle; “Türk – Tatar taarruzu devam ediyor. Ermeniler gönüllü askere yazılıyormuş.”

Yergir Gazetesi’nden naklen özetle; “Ermenistan resmen ilân-ı harp eyledi, Gürcistan, Türklerin harekâtına karşı askeri tedbirler alıyormuş.”²⁹⁰ denilmektedir.

“Ermeniler mukavemete çalışıyor.”

²⁸⁸ İkdam, 8473, 8 Teşrinievvel 1920, s. 2.
²⁸⁹ İkdam, 8474, 9 Teşrinievvel 1920, s. 2.
²⁹⁰ İkdam, 8475, 10 Teşrinievvel 1920, s. 2.

Bu haberde Yergir, Jogovert, Jamanak, Cagadamard, Times, Verçinlor Gazeteleri'nden naklen yazılanlar özetle şöyledir:

“Kars civarında Kemaliler ile Ermeniler arasında muharebe şiddetle devam ediyor. Ermenistan hükümeti Düvel-i Muhtelite'ye müracaatla, esliha ve mühimmat talep ediyor. Ermenistan hükümeti Bolşevik hükümetine verdiği bir notada Kemaliler'in taarruz harekâtında Bolşevik'in dahl ve müşâreketi [ortaklık] olup olmadığını sual ve badehu Ermenistan hakkındaki nokta-yı nazarını istizâh ediyor.”²⁹¹ denilmektedir.

“Ermenistan'da Kemaliler Ermenileri sıkıştırıyorlar.”

Yergir ve Verçinlor Gazetesi'nden naklen özetle; “Ermeni Gazeteleri, Türklerin muvaffakiyetinin Ermenilerce bais-i endişe olmadığından bahsediyorlar.”²⁹² denilmektedir.

“Ermenistan'da cepheye nasıl gidiyorlar?”

Bu yazıda özetle, birçok şehirde inzibatı kadınların temin ettiği, Gümrü kalesini müdafaa eden kadınların, şehirde gördükleri erkekleri taşlamak suretiyle cepheye sevk ettikleri bildiriliyor.²⁹³

“Ermenistan'da Vaziyet-i Harbiye: Kemaliler'in Tebliği”

Bu haberde; Journal Doryan, Verçinlor, Yergir Gazetelerinden nakiller özetle şöyledir: “Ermenistan'ın her tarafında idare-yi örfiye ilân edildiği, Ermenilerin Oltı ile Sarıkamış'ı tahliye sebepleri, asker firarilerinin idama mahkum edildiği, cephelerde vaziyet, Ardahan – Artvin hattından bahsedilmektedir. Ayrıca Yergir Gazetesi'nden naklen, 3 Teşrinievvel 1920 tarihli Kemaliler'in tebliği özetle şöyledir: Ermenilerin Toptar ve civar köylerine bir bölük askerle kuşatıp, yaktıklarını, çocuklara varıncaya kadar İslamları öldürdüklerini, Oltı'da vaziyetin

²⁹¹ **İkdam**, 8478, 13 Teşrinievvel 1920, s. 1.

²⁹² **İkdam**, 8479, 14 Teşrinievvel 1920, s. 1; 8480, 15 Teşrinievvel 1920, s. 1.

²⁹³ **İkdam**, 8481, 16 Teşrinievvel 1920, s. 1.

değişmediğini, cinâyâtın devam ettiğini, Ermenilerin taarruzlarına karşı mukabil bir taarruzla, Sarıkamış'ın garbındaki bütün İslâm ahalinin kurtarıldığını, bu esnada 5 top ile 2 mitralyözün ganimet alındığı bildirilmektedir.²⁹⁴

“Ermenistan demir çember içerisinde”²⁹⁵

“Ermeniler Hitabı – Alem-i Medeniyete bir protesto”

Ermeni Gazetelerinden nakledilen haberlerde özetle; Ermeni başvekili son taarruzun Türkiye tarafından imza edilen Sevr Muahedenâmesi'ne karşı bir tecavüz teşkil ettiğini söyleyerek, Düvel-i Müttehededen yardım istemektedirler.²⁹⁶

“Ermeniler Erivan'ı tahliye ettiler”

Ermeni gazetelerinden naklen özetle; Kuva-yı Milliye Kars kalesi ve Gümrü'yü zaptetmiş. Kars'ta esir düşen Ermeniler arasında mevki kumandanı, generaller ve sabık Harbiye Nazırı bulunuyormuş. Ermenistan'ın teslim olduğu şayiaları vardır.²⁹⁷

“Ermenistan'la mütareke akdedildi; Şehrimizdeki Ermenilerin matem, protesto ve içtimaları”²⁹⁸

“Ardahan işgal edildi”²⁹⁹

“Anadolu – Ermenistan: Tavassut için devletlere müracaat: Cemiyet-i Akvamın verdiği karara tevfikân Mustafa Kemal ile Ermenilerin arasını bulmak için uğraşılıyor: Ermenistan'ın sulh ve itilâf teklifleri”

²⁹⁴ **İkdam**, 8482, 17 Teşrinievvel 1920, s. 1.

²⁹⁵ **İkdam**, 8483, 18 Teşrinievvel 1920, s. 1; 8485, 20 Teşrinievvel 1920, s. 3.

²⁹⁶ **İkdam**, 8501, 7 Teşrinisani, 1920, s. 1.

²⁹⁷ **İkdam**, 8504, 10 Teşrinisani 1920, s. 1.

²⁹⁸ **İkdam**, 8506, 12 Teşrinisani 1920, s. 1; 8507, 13 Teşrinisani 1920, s. 1; 8508, 14 Teşrinisani 1920, s. 1.

²⁹⁹ **İkdam**, 8517, 23 Teşrinisani 1920, s. 1.

Ermenice gazetelerden naklen, Ermenistan'ın 3 Teşrinisani tarihiyle Ermenistan Cumhuriyeti Hariciye Nazırı Ohancaniyan'ın Ankara Meclisi'ne notası özetle şöyledir:

“Ermenistan herkes, alelhusus komşusu Türkiye ile hoş geçinmek istiyormuş. İhtilâfât-ı mevcudenin suret-i muslihânedeki tesviyesi ricası ...”³⁰⁰ istenmektedir.

“İğdir'in işgali: Ermeniler mağlubiyetlerini itiraf ediyorlar: Ermenistan Harekâtı hakkında mühim tafsilat: Ermenilerin ikinci bir mütareke akdini mecbur kalarak, kabinelerinin tebeddül ettiği mevkiindeki haberler doğrudur.”

Bu haberler Jogovert, Jamanak, Cagadamard Gazetelerinden nakledilmiştir.³⁰¹

“Türk – Ermenistan Müzakerât-ı Sulhiyesi: Şimdiki Ermenistan hudutları nerelerde bulunuyor?: Yergir Gazetesi'nin Batum Muhabirinden aldığı mühim bir mektup: Ermenistan Ordusu Kemaliler'e ne kadar silâh ve mühimmat teslim etmiş?: 900.000 Ermeninin sefaleti: Beyhude kan dökülmemesi için Bolşevikler oraya girmişler: Bakü'de bazı tevkifat”³⁰²

2. Moskova ve Kars Antlaşmaları

T.B.M.M. açıldıktan sonra, Sovyet Rusya ile ilişkisine önem vermiş ve iki hükümet arasında diplomatik ilişkiler başlamıştı.

Gümrü Antlaşmasından sonra Sovyet Rusya'nın Ermenistan'da Bolşevik bir yönetim kurması, Misak-ı Milli'yi tanımayarak Ermenilere Van, Bitlis, Muş

³⁰⁰ **İkdam**, 8521, 27 Teşrinisani 1920, s. 2.

³⁰¹ **İkdam**, 8525, 1 Kanunuevvel 1920, s. 1.

³⁰² **İkdam**, 8527, 3 Kanunuevvel 1920, s. 1; 8529, 6 Kanunuevvel 1920, s. 1; 8532, 9 Kanunuevvel 1920, s. 1; 8534, 11 Kanunuevvel 1920, s. 2; 8535, 12 Kanunuevvel 1920, s. 3; 8536, 13 Kanunuevvel 1920, s. 1.

yöresinden bir miktar toprak verilmesini istemesi, T.B.M.M.'de sert eleştirilere sebep olmuştur.

Türk Heyetinin 22 – 23 Şubat'ta Stalin ile görüşmesi ve Stalin'in Türklerle dostluk anlaşması yapabileceğini, para ve silah yardımıyla bulunulabileceğini söylemesi sonucunda, 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Sovyet Rusya Misak-ı Milli'yi tanıyor, T.B.M.M. hükümetinin tanımadığı bir antlaşmayı tanımayacağını kabul ediyor. Ayrıca Türkiye-Rusya sınırı da çiziliyordu.³⁰³

T.B.M.M.'nin kazandığı zaferler, dış politikada olumlu gelişmelere sebep olmuştur. Sakarya savaşından sonra 26 Eylül 1921'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcilerinin katıldığı bir konferans düzenlenmiş, Kars'ta yapılan toplantıda T.B.M.M. Hükümetini Kâzım Karabekir Paşa başkanlığında bir heyet temsil etmiştir. 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması ile taraflar birbirlerine zorla kabul ettirilmek istenen antlaşmaları benimsemeyecekler, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Türkiye'nin tanımadığı bir barış antlaşmasını tanımayacak, kapitülasyonların kaldırılması zorunlu görülecek, Batum belirli şartlarla Gürcistan'a bırakılacak, Boğazların ticarete açılması, İstanbul'un güvenliğinin sağlanması benimsenecek, her iki tarafça genel bir af ilan edilerek, sivil ve asker tutukluların serbest bırakılması, taraflar arasında iletişimin güçlendirilmesi için demiryolu ve telgrafın geliştirilmesi gibi hususlar vurgulanmıştır. Kars Antlaşması ile Türkiye'nin doğu sınırı güvenceye kavuşmuştur.³⁰⁴

Kars Antlaşması ile ilgili basında çıkan haberlerden bazıları şunlardır:

³⁰³ AKYÜZ 'v.d.', a. g. e., s. 126 – 128; KARACAKAYA, a. g. e., s. 309 – 310.

³⁰⁴ AKYÜZ 'v.d.', a. g. e., s. 138 – 139; KARACAKAYA, a. g. e., s. 311 – 312.

“Ermenistan sulhu kabul etmiyormuş”

Yergir Gazetesi’nden naklen özetle; Ermeni Hariciye Komiseri Beksezadyan’ın Ankara Hükümeti’ne çektiği telgrafta, Sabık Taşnak Hükümeti Murahhasları tarafından akdolunan sulhun, kendilerince kabul olmadığını,, sulhun Ermeni erbabı ve amâlinin menfaatine muvafık olmadığı ve komşuluk münasebât-ı mütakabilesine müstenid bulunması lâzım geldiğini bildirmiştir.

Bu konuyla ilgili Ankara Hariciye Nazırı Muhtar Bey, “Türklerle meskûn olan Türk topraklarını müdafaa nazariyesini beyan etmiştir.”³⁰⁵ denmektedir.

“Ermenistan yeni bir nota mı vermiş?”

Bu haberde özetle; Bolşevik Ermeni hükümeti Kuva-yı Milliye’nin eski Osmanlı – Rus hududuna çekilmesini talep ediyor. Cagadamard Gazetesi’nden naklen özetle; “Türklerin işgal ettikleri mahallerde katliam ika olunmamıştır.”³⁰⁶ denmektedir.

“Ankara’ya bir Ermeni Heyeti geldi”

Oryenet Niyoz Gazetesi’nin Anadolu gazetelerine atfen verdiği haberde özetle; Mustafa Kemal, Ermenistan’ın hukukuna riayet edeceği ve meşru isteklerinin kabul edileceği hakkında teminat veriyor,³⁰⁷ denilmektedir.

“Kuva-yı Milliye ve Kars”

Oryenet Niyoz Gazetesi’nden naklen özetle; Ermenistan’dan avdet eden bir zatın anlattığına göre, Türkler Kars’ta ise de, Gümrü’den çekilmişlerdir. Gümrü, Bolşevik Ermenistan’ın taht-ı idaresindedir. Kars, Anadolu’nun anahtarı mesâbesinde olduğundan, bu mevkiyi daimi surette muhafaza etmek istiyorlar. Kâzım Karabekir Paşa, “Biz Kars’ı muhafaza edeceğiz, diyormuş”³⁰⁸ denilmektedir.

³⁰⁵ **İkdam**, 8538, 15 Kanunuevvel 1920, s. 1.

³⁰⁶ **İkdam**, 8548, 29 Kanunuevvel 1920, s. 3.

³⁰⁷ **İkdam**, 8564, 14 Kanunusani 1921, s. 2.

³⁰⁸ **İkdam**, 8591, 10 Şubat 1921, s. 1.

“Gümrü Muahedesi: Gümrü’deki Kuva-yı Milliye”

Yergir Gazetesi’nden naklen özetle; “Kuva-yı Milliye kat’iyyen ta’dili kabul etmiyor. Bolşevikler ise, icap ederse silâhla ta’dil ettireceklerini söylüyorlarmış.” Ayrıca bu haberin devamında, Gümrü’de bulunan Türk Ordusu’nun çekildiği, şehirde 100 nefer Türk askeri kaldığı beyan ediliyor.³⁰⁹

“Kars hakkında Çiçerin’in Ermenilere bir notası”

Cağdamard Gazetesi’nden naklen özetle; Bolşevik Hariciye Nazırı Çiçerin, Ermenistan Hükümeti’ne gönderdiği bir notada “Hal-i hazırda Kars’ın Türkler tarafından tahliye edilmesi gayr-ı mümkün olduğundan, bu hususta Ankara Hükümeti nezdinde müracaatta bulunmayacağımı bildirmiştir.”³¹⁰ denilmektedir.

“Türk Kıtıatı Batum’a girerken halkın tezahürât-ı meserretkâranesi”

Cağdamard Gazetesi’nden naklen özetle; “Türk kuvvetleri Batum’u geri aldıktan sonra, Türkiye’nin ÖGürcistan Mümessili Kâzım Bey, Ermenistan Konsolosunu davetle, Türk kuvvetlerinin Ermenilere dost olarak Batum’a girdiklerinden bahisle, Ermenilerin mal ve canlarının emniyette olduğunu, beyhude yere hicret etmemelerine dair milletdaşlarına nasihatta bulunmasını rica etmiştir.”³¹¹ denilmektedir.

“Gümrü’nün Ermenilere teslimi”³¹²

“Kars Konferansı Mukarreratından: Ermenistan ile akd olunan itilâf şerâiti”³¹³

³⁰⁹ **İkdam**, 8592, 11 Şubat 1921, s. 3; 8593, 12 Şubat 1921, s. 1.

³¹⁰ **İkdam**, 8611, 2 Mart 1921, s. 1.

³¹¹ **İkdam**, 8628, 21 Mart 1921, s. 2.

³¹² **İkdam**, 8679, 12 Mayıs 1921, s. 3.

³¹³ **İkdam**, 8837, 22 Teşrinievvel 1921, s. 3; 8864, 19 Teşrinisani 1921, s. 3; 8870, 25 Teşrinisani 1921, s. 2.

“Kars Muahedesi’nin tasdiki; Türkiye ve Ermenistan arasında münasebât-ı samimânenin devamı ve bugünkü hududun muhafazası lüzumunu Ermenistan Ermenileri tasdik ediyorlar.”³¹⁴

C- GÜNEY’DE ERMENİLERLE YAPILAN SAVAŞLAR

1. İngilizlerin ve Fransızların Bölgeyi İşgali ve Ermenilerle İşbirliği

Birinci Dünya Savaşından sonra İngilizler, mütareke koşullarına aykırı olarak, Musul, İskenderun, Kilis, Antep, Maraş, Urfa’yı işgal ettiler. Daha sonra 15 Eylül 1919’da İngilizler ile Fransızlar arasında yapılan antlaşma ile Antep, Maraş, Urfa Adana Fransızlara bırakılmıştı.

İngilizler halkın tepkisine yol açacak davranışlarda bulunmadıkları için önemli bir direniş hareketi görülmemişti. Fakat Ermeniler, Fransızlarla işbirliği yaparak mala, cana, namusa, onura yönelik hoş görülmeyecek davranışlarda bulundular.

Fransızlar, Ermenilere yönetimde görev vermişler, gönüllü Ermeni taburları kurmuşlar, Amerika, Mısır, Suriye ve Fransa’dan Ermeni göçmenler getirip, Türk köylerine yerleştirmişlerdi.

Bu durum Fransızlara karşı bölgede büyük bir tepki doğmasına, milli güçlerin direnmesine ve bir cephe açılmasına yol açmıştır.

Fransızların bu bölgedeki politikası, Ermenilere askeri harekatta yer vermek, Suriye ve Kilikya’nın idari yönden Ermenileştirilmesini sağlamaktı. Fransızlar, bölgenin işgalinde gönüllü Ermeni taburlarını kullanmışlardı. Ayrıca Fransız hükümeti, 1918’in başından 1919 yılı sonuna kadar bölgede Kilikya yerine,

³¹⁴ **İkdam**, 9008, 14 Nisan 1922, s. 1. (Bu haberler Kars, 11 Nisan 1922 tarihli Anadolu Ajansı’ndan nakledilmektedir.)

Ermenistan adını kullanmış, yönetimde önemli görevlere Ermenileri getirmiş ve Ermenilerin Kilikya bölgesindeki isteklerini desteklemişlerdir.³¹⁵

2. Adana Cephesi

Fransızlar bu bölgenin işgalinde, Ermeni İntikam Alayını, gönüllü Ermenileri kullanmışlardı. Fransızlardan himaye gören Ermeniler, Türklerin evlerine, köyelerine, mallarına, canlarına karşı saldırılar düzenliyor, onur kırıcı davranışlarda bulunuyorlardı. Yerli Ermeniler de Fransızları bir kurtuluş ordusu gibi karşılamışlardı.

Bu davranışlar yerli halktan büyük tepki görmüş ve kendilerini savunmaya girişmişlerdi. İlk direniş Dört Yol civarında oldu. Kuva-yı Milliye Tarsus, Adana girişlerine kadar egemen oldu ve Fransızlar Pozantı'da kuşatılarak, 1920 Mayıs'ında Feke yaylasında bir Fransız taburu esir edildi. Ankara'ya gelen bir Fransız heyeti ile 30 Mayıs 1920'de yürürlüğe girmek üzere 20 günlük bir ateşkes imzalandı. Fakat Fransızların ateşkese uymaması üzerine, Türk kuvvetleri harekete geçerek, Kozan'ı, Şar kasabasını geri aldılar. 19 Temmuz 1920'de taarruza geçerek, Fransızları Tarsus'ta sıkıştırdılar. 1921 yılı başlarına kadar süren savaşlarda, Fransız ve Ermenileri yenilgiye uğratan Milli Kuvvetler, bölgeyi kurtarmışlardır.³¹⁶

3. Maraş Cephesi

Mondros Mütarekesi'nden sonra Maraş'a geri dönen ve Fransız askerlerinin yerini alan Ermeniler, burada da halka karşı saldırganlıklarını sürdürerek, zulüm yapmaya, cinayet işlemeye, camilere girmeye, milli değerlere hakaret etmeye

³¹⁵ AKYÜZ 'v.d.', a. g. e., s. 107 – 108; GENCER & ÖZEL, a. g. e., s. 168 – 169; KARACAKAYA, a. g. e., s. 313 – 318.

³¹⁶ GENCER & ÖZEL, a. g. e., s. 169 – 170; KARACAKAYA, a. g. e., s. 319 – 322.

başladılar. Türk bayrağını kaleden indirmeye kalkmışlar ve köylerde yağmacılık hareketlerine girişmişlerdi.

Bu durum Fransızlara bildirilmiş ve tedbir alınması istenmişti. Ayrıca halk da kendini savunmaya karar vererek harekete geçmişti.

7 Ocak 1920'de İslahiye'den Maraş'a hareket eden bir Fransız birliği Türklerin saldırısına uğramış, 20 Ocak'ta hükümet binasının işgali üzerine Fransızlara ateş açılmış, Fransızların karşılık vermesiyle çatışma başlamıştı.

Fransız ve işbirlikçisi Ermeniler şehri yakmaya, yağmaya, bombalamaya başladılar. Maraşlıların kahramanca savunması ve Kuva-yı Milliye'nin desteği ile 11 Şubat 1920'de Fransızlar Maraş'ı terk edip, geri çekildiler.³¹⁷

4. Urfa Cephesi

Burada da işgal güçlerinin ve Ermenilerin baskısından kurtulmak isteyen halk Kuva-yı Milliye'nin de desteğini alarak çarpışmalara başladı.

Fransızlar tarafından silahlandırılan Ermeni ve Süryaniler de Türklerle çarpışmaya katıldılar. Milli kuvvetler 9 Şubat 1920'de Urfa'ya taarruz edip, yarısını aldılar. Çarpışmalar sonunda Fransızlar, 8 Nisan 1920'de Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'e mesaj göndererek, yerel mütareke istediler ve anlaşma sağlandı. 11 Nisan 1920'de Fransızlar Urfa'dan çekildi.³¹⁸

5. Antep Cephesi

Ermenilerin büyük tezahüratı ile şehre giren Fransızlar, burada da Ermenilerle işbirliği içinde hareket ediyorlardı. Antep halkı önce pasif direnişte bulunmuş, fakat olayların gittikçe tırmanması çarpışmaya yol açmıştı.

³¹⁷ GENCER & ÖZEL, a. g. e., s. 170; KARACAKAYA, a. g. e., s. 325.

³¹⁸ GENCER & ÖZEL, a. g. e., s. 171 - 172; KARACAKAYA, a. g. e., s. 319 – 322.

Şahin Bey komutasındaki milli kuvvetlerin ilk başarısı 12 – 13 Ocak'ta Antep – Kilis yolunu kontrol altına alarak, Fransızlara büyük kayıplar verdirmekle başladı. Fransızlar bu yolu bir alay daha getirmek suretiyle 28 Mart'ta açabildiler. Şahin Bey'in ölümü ve Fransızların Antep'e girmesiyle, büyük bir halk direnişi başladı. Halk açlık, sefalet içinde ve çok zor durumda 10 ayı aşkın bir direnişten sonra teslim olmak zorunda kalmıştı. Fransızlar 8 Şubat 1921'de Antep'e tamamen hakim olmuşlardı.³¹⁹

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın, 2. Kolordu'ya gönderdiği emirde, Zeytun kışlasının Ermenilerden boşaltılarak, İbrahim Uşağı aşiretinin buraya yerleştirilmesi, Ermenilerin şimdilik civarda oturmasına izin verilmesi, silahla karşılık verilmesi durumunda, ona göre tedbir alınması istenmişti. 27 Haziran'da Zeytun kışlası kuşatılarak, hükümetin emri Ermenilere bildirildi. Kışla civarındaki Ermeni halkı teklifi kabul edip, teslim oldular. Silahlı Ermeniler ise direnmeyi sürdürdüler. Nihayet 29 Haziran 1921'de kaleyi terk ederek kaçmışlardır. Birçoğu yakalanan Ermenilerin, bir kısmı Kilis'e kaçarak Fransızlara katıldılar.³²⁰

6. Ankara Antlaşması

Güney illerimizde halkın direnişi ve milli kuvvetlerin başarısı karşısında tutunamayacağını anlayan Fransa, Ankara Hükümeti ile anlaşma yapmak istedi.

Franklin Bouillon 13 Haziran 1921'de Ankara'ya geldi ve görüşmeler başladı. Uzun ve tartışmalı geçen görüşmeler sonucunda, 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalandı. Türk Hükümeti, Misak-ı Milli'de tanınan azınlık haklarına bağlı kalmayı, af ilanını kabul etti.

Fransızlar, Ermenilerin bu bölgede kalmasını istiyor ve çaba gösteriyorlardı. Fakat Türk ve Müslüman halka karşı uyguladıkları işkence ve mezalimden dolayı çekinen, korkan Ermeniler affa ve verilen vaatlere aldırılmayarak Adana ve civarından

³¹⁹ GENÇER & ÖZEL, a. g. e., s. 170 - 171; KARACAKAYA, a. g. e., s. 325 - 327.

³²⁰ KARACAKAYA, a. g. e., s. 327 – 328.

göç ediyorlardı. Antlaşmanın imzalanmasından sonra göç daha da hızlandı. Birçok Hıristiyan azınlık kaçıma başladı. Mersin’de toplanan Ermeniler ile Fransa temsilcisi arasında geçen görüşmede, Ermenilerin neden yurtlarını terk etmek ve kaçmak zorunda kaldıkları, bir Ermeni’nin itirafından çok iyi anlaşılmaktadır. Bu itirafta özetle; Ermeniler, Fransızların vaadi ile kandırıldıklarını ve Türk vatandaşlarının mukaddesatına tecavüz ettikleri, evlerini yaktıkları, insani olmayan birçok fenalıklar yaptıklarını ifadeyle, bundan dolayı Türklerin yüzüne bakamayacaklarını ve “bize iyilik yapmak istiyor musunuz, bizi serbest bırakınız. Biz mazinin acılarını, cezasını affettirmek için ağlayalım” deniyordu.³²¹

Güney bölgesindeki savaşlarla ilgili basında çıkan haberlerden bazıları şunlardır:

“Ermenistan, istikbalini temin maksadıyla Britanya Reis-i Vükelâsına bir muhtıra”

Londra Gazetesi’nden nakledilen haberde özetle; 70 kadar imzalı olan bu muhtırada:

1. Ermenilerin çoğunlukta bulunduğu yerlerden (Klikya, Küçük Ermenistan veya Türkiye Ermenistan’ı) Hakimiyet-i Osmaniye’nin ref’i [kaldırılması],
2. Erivan’daki Ermeni Cumhuriyetinin tasdiki ve Türkiye Ermenistan’ının bu cumhuriyete ilhakı,
3. Tehcir edilenlerin ve muhacirlerin yerlerine dönmelerine müsaade edilmesi rica ediliyor.³²²

“Ermenilerin mutalebi”

³²¹

GENCER – ÖZEL, a. g. e., s. 166 – 167; KARACA, a. g. e., s. 328 – 330.

³²²

İkdam, 8247, 27 Kanunusani 1920, s. 2.

Bu haberde özetle, Klikya’da muhtariyet istiyorlar ve Ermenistan’ın şarkî Anadolu Vilâyâtında tesisini talep ediyorlar.³²³

“Klikya (Adana Havalisi) hakkında akd edilen itilâf”

Bu başlıklı haberde özetle; Brianne, Londra’dan ayrılmadan evvel Ankara Delege Heyeti’ni kabul ettiği, Fransız kıtaatı ile Kuva-yı Milliye arasındaki düşmanlığa derhal nihayet verilmesi için itilâf hasıl olduğu, bu itilâfnamenin aynı zamanda Klikya’nın ser’iyyen tahliyesi, üseranın mübadelesi ve tahliye edilen arazide Ermenilerin ve bütün ekalliyetlerin mal ve canlarının muhafazası hususlarını da şamil bulunduğu beyan edilmektedir.³²⁴

“Klikya’da ekalliyetlerin himayesi mesuliyetini Fransa deruhte ediyor”

Paris, 13 (E.A.)’dan nakledilen haberde özetle; Fransa’nın, bilhassa Ermenilerin himayesini doğrudan doğruya deruhte ettiği bildirilmektedir.³²⁵

“Klikya’nın tahliyesi ve Ermeniler”

Mersin’de yayınlanan Avarod Gazetesi’nden naklen özetle; Klikya Ermenilerinin elim bir buhran geçirmekte buldukları, Fransızların yakında Klikya’yı tahliye edecekleri, mamafih asayişin asla ihlâl edilmiş olmayacağı ve endişeye hiçbir sebep mevcut olmadığı, çünkü ekalliyetlerin muhafaza-yı hukuk, mal ve canı için lazım gelen teminatın istihsal edildiği, salâhiyattar makamlardan temin olduğu beyan ediliyor.³²⁶

“Klikya ve Ermenilerin müracaatı”

Jogovert Gazetesi’nden naklen özetle; Armeniya – Amerika Cemiyeti azasından Amerikalı ve Ermeni bazı kimselerden mürekkep bir heyet, Amerika’da bulunan Fransa sabık başvekilini ziyaretle bir muhtıra vermişlerdir. Bu muhtırada

³²³ **İkdam**, 8610, 1 Mart 1921, s. 1.

³²⁴ **İkdam**, 8620, 13 Mart 1921, s. 1.

³²⁵ **İkdam**, 8622, 15 Mart 1921, s. 1.

³²⁶ **İkdam**, 8650, 12 Nisan 1921, s. 2.

Ermeni davasına hizmet edenlere teşekkür edilip, Ermenilerin harpteki hizmetlerinden dolayı devletlerin yardımının devamı istenir ve Klikya'da Fransa'nın Hıristiyanları korumasının takdir edildiği belirtilerek, Fransa'nın Klikya Ermenilerine muhtariyet verilmek yahut Fransa'nın mandaterliği altında vaz veya bir Hıristiyan vali tayin edilmek suretiyle, siyasi himayesinin devamını ümit ettiklerini ve Harb-i Umumi'de müttefikleri olan Ermeniler için, adalet icrası hususunda Düvel-i Müttefike ile teşrik-i mesai etmesi hususunda Amerika Hükümeti nezdinde de teşebbüste bulunacaklarını arz ve beyan eylemektedirler.³²⁷

“Klikya'da vaziyet”

Cagadamard Gazetesi'nden naklen özetle; “Kuva-yı Milliye, Maraş'taki Amerikan müesseselerini işgal eylemiş. Amerikalılar, Ermeni eytamını dahi beraberlerine almak istemişlerse de, müsaade etmemiştir. Hal-i hazırda Ermenilerin mevcudiyeti tehlikede değildir.”³²⁸ denmektedir.

“Zeytun Ermenilerinin isyanı”

Jogover Gazetesi'nden naklen, sansürlü olan haberde özetle; “Maraş'taki Türklerin telkinatıyla, Ermenilerden mürekkep bir heyet-i mahsusa Zeytun'a gönderilip, teslim olmaları değil, ancak yolların inşaatında istihdam edilmek için, aralarında mevcut delikanlıların gönderilmesi teklif edilmiş ise de, bu teklif reddolunmuştur...

Maraş Hükümet-i Mahalliyesi, Nisan'ın 12'sinden itibaren, Zeytun ile münasebatı kesmiş ve üç teklif dermiyan eylemiştir.

1. Ahali tarafından ikametgâh ittihaz edilen kışlanın tahliyesi,
2. Silâhların teslimi,

³²⁷ **İkdam**, 8679, 12 Mayıs 1921, s. 3. (Bu haber sansürlüdür)

³²⁸ **İkdam**, 8683, 16 Mayıs 1921, s. 1.

3. Ahalinin kasabanın içlerine doğru çekilmesi”³²⁹

“Adana’da Ermeniler tehlikede değildir”

Bu haber “Klikya” nam Ermeni Gazetesi’nden naklen Cagadamard Gazetesi’nden okunmuştur.³³⁰

“Klikya’nın Fransızlardan tahliyesi: Yunanlılar ekalliyetler meselesi çıkarmak istiyorlar”

Paris, 15 (T.H.R.) tarihli haberde özetle; Yunanistan Hükümeti’nin Klikya’daki Hıristiyanların 20 Teşrinisani’den evvel memleketi terk etmeye davet edildiklerine dair olup, Paris’çe malum olmayan bir haberden endişelenerek, Fransız kıtaatının Klikya’dan hareketini müteakip, Hıristiyanların Fransız konsolosluklarının himayesine vaz’ını talep etmiştir.

Tan Gazetesi bu babda, şu görüşü belirtmektedir: Haberin gayr-ı sahih olduğunu, Türkiye – Fransa İtilâfnamesinin tatbikinden itibaren 2 ay zarfında Klikya’nın tahliyesinin vuku bulacağını, Osmanlı tebaası olmayan Rumların vaziyetinin müstesna olduğunu, Türkiye tasdik etmedikçe, Klikya’da Fransız Konsolosu bulunmasının imkansız olduğunu, Fransa’nın bazı tedbiratı aldığını beyan etmektedir.³³¹

“Adana’nın Anavatan’a tekrar ilhakı: Teminata rağmen Ermeniler Klikya’dan muhaceret ediyorlar.”³³²

“Adana Valisi Muhittin Paşa’nın teminatı: Fransız Kuvvetleri yerine kaim Türk kıtaatı”

Paris, 30 (T.H.R.) tarihli haberde özetle; Adana Valisi Muhittin Paşa’nın beyannamesinde Ankara Hükümeti’nin Hıristiyanları himaye ve muhafaza için her

³²⁹ **İkdam**, 8683, 16 Mayıs 1921, s. 2.

³³⁰ **İkdam**, 8683, 16 Mayıs 1921, s. 2.

³³¹ **İkdam**, 8862, 17 Teşrinisani 1921, s. 1.

³³² **İkdam**, 8875, 30 Teşrinisani 1921, s. 1.

türlü tedabire tevassul ettiğini beyanla, Hıristiyanların hizmet-i askeriyeden istisna edileceklerini temin eylemektedir.

Journal Doryan'a Gazetesi'ne göre de, Muhittin Paşa'nın beyanatının, General Goru'nun beyanatını teyid ettiği bildirilmektedir.³³³

“Adana ve Mersin, Osmanlı Sancağına kavuştular”³³⁴

“Adana Ermenilerine nasihat için bir heyet gönderilmişti”

Ferda Gazetesi'nden naklen özetle; Adana'nın tahliyesine başlanması ile Ermenilerin şehri peyderpey terk etmeleri, Pozantı'daki Hükümet Heyeti'nin dikkatini çekmiş ve Hıristiyan ahaliye Hükümet-i Milliye namına teminat-ı kat'iyeye vermek üzere, anasır-ı muhtelifenin ileri gelenlerinden seçilecek bir heyet (Türk, Arap, Ermeni, Katolik, Protestan, piskopos ve eşraftan kimseler), anasır arasında itimat, emniyet, devamlı bir ilişki için mukalemede bulunacaklardır, denilmektedir.³³⁵

“Klikya'nın tahliyesi elyevm hitama ermiştir: Yerli Ermeni ve Rumlar işleriyle, güçleriyle meşgul oluyorlar: Âsayış de yolunda: Ankara Siyaset-i Hariciye'si müsait bir safhada: Adana'dan sonra Tarsus, Ayıntab, Mersin Fransız Kıtaatı tarafından tahliye edilmiş: Klikya'nın tamamı Türk Sancağı'na kavuştuğunu söyleyebiliriz.

İkdam'ın bu haberinden başka, Journal Doryan Gazetesi'ne göre, “... tahliye 10 Kanunuevvel'e doğru tamamlanacak... teslim muamelesi mahalli ahalinin sevinç gösterileriyle yapılmaktadır.”

Çagadamard Gazetesi'ne göre, “Adana'nın tahliyesi ser'iyyan ikmal ediliyor. Kumandanlık tarafından halka verilen teminat hüsn-i tesir uyandırmış... Adana'da meskûn gayrimüslim reis-i ruhanileri, Hükümet Konağı'na gödererek, hissiyat-ı minnetdârelerinin Ankara'ya iblâğını rica etmişlerdir...”

³³³ **İkdam**, 8877, 2 Kanunuevvel 1921, s. 1.

³³⁴ **İkdam**, 8879, 4 Kanunuevvel 1921, s. 1.

³³⁵ **İkdam**, 8881, 6 Kanunuevvel 1921, s. 1.

Kaymakam Saru'nun riyasetindeki Fransız Heyet-i Murahhası, Fransız – Türk muahedesinin tatbikine nezaret için üç ay Klikya'da kalacaklar.”³³⁶

“Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Adana halkına beyannamesi: Klikya ve havalisine tam bir aff-ı umumî ilânı ve Büyük Millet Meclisi'nin şefkati”

Ankara, 5 Kanunuevvel (Anadolu Ajansı) tarihli bu haberin özeti şöyledir: “...Ahaliye ve memurlara terettüb [ait olma] eden vazifeler, Hükümet, vatan evlâdı arasında su'î tefehhümün [yanlış anlama] devamını mucib olabilecek esbabı ortadan kaldırmış oluyor. Menafi-i aliye-i vatan her türlü mülâhazanın fevkindedir.”³³⁷

“Klikya tahliyesinin ikmalinden sonra Franklin Bouyon'un yerli ahaliye teminatı: Sulh-i umuminin yakında tesis edeceği hususunda itimat: Yeni itilâfname Hıristiyanlar için Avrupa memleketlerinde ekalliyetlere bahş edilen kâffe-i teminatı kâfildir ve bu müşevvik [fenalığa sevk eden] ve muharrıkların [tahrik eden, kışkırtan] sözlerinden muteberdir.”³³⁸

“Klikya – Suriye hududu tayin olunuyor: Klikya Ermenileri arasında müfsidâne propagandalar”³³⁹

“General Goru'nun beyannamesi”

Viyana'dan Ahmet Cevdet'in [İkdam Gazetesi sahibi] gönderdiği ve Klikya ahalisine yazılı sunulan beyanname ile ilgili olarak, bu haberde özetle; Ankara Hükümeti tarafından her türlü teminatın verildiği ve Fransa'nın da daimi ihtimamını taahhüt ettiği bu beyanname ve İkdam'ın bu hususta yorumu vardır.³⁴⁰

“Klikya Ermeni Muhacirleri 35.000 miktarında imiş”³⁴¹

³³⁶ **İkdam**, 8882, 7 Kanunuevvel 1921, s. 1.

³³⁷ **İkdam**, 8883, 8 Kanunuevvel 1921, s. 1. (Bu haber, Beyrut, 6 (T.H.R.) tarihlidir)

³³⁸ **İkdam**, 8883, 8 Kanunuevvel 1921, s. 1.

³³⁹ **İkdam**, 8893, 18 Kanunuevvel 1921, s. 1.

³⁴⁰ **İkdam**, 8895, 20 Kanunuevvel 1921, s. 1.

³⁴¹ **İkdam**, 8899, 24 Kanunuevvel 1921, s. 3.

“Franklin Bouyon’un memnuniyeti: Ermenilerin iyi vaziyette olduklarından emin olabilirsiniz”³⁴²

“Klikya Ermenilerinin ahvaline dair Curzon’un mektubu”

Bu haberde özetle, Klikya Ermenilerinin ahvaline dair Mısır ve İzmir Ermeni Murahhasları, İngiliz Kentebori Başrahbine müracaatta bulunmuşlar ve bu müracaat Lord Curzon’a da gönderilmiştir. Lord Curzon da şu cevabı göndermiştir: “Türk milliyetperverlerinin verdikleri vaadi ifa etmeyeceklerine inanmak müşkildir.”³⁴³

“Fransa Başvekili’nin Ermenilere teminatı: Paris’teki Ermeni Heyet-i Murahhasının mütevâli [ardı ardına gelen] müracaatlarına müskit [susturan] bir mukabele: Klikya’daki muhaceret cereyanı kesildiği gibi gidenler de dönmek istiyorlar”

Bu haberde özetle; Fransa Hükümetinin Ermenilere karşı gösterdiği yardım ve himayenin ananevî olup, bu niyetten emin olarak, Hükümetinin Klikya’daki Ermenilerin endişesini izale, sulh ve sükûnun iadesi hususunda çalışacağını ifadeyle bu hususu Ermenilere anlatmak için gayret sarfetmelerini istemiştir.³⁴⁴

“Klikya’nın tahliyesi Fransa’ca ikmal edilmiştir”³⁴⁵

“Güç efendim, Güç!: Adana’daki Ermeni Piskoposunun Ermeni meselesi hakkındaki en mühim mütalâası”

29 Nisan tarihli Journal Doryan Gazetesi’nden naklen, bu haber özetle şöyledir:

Moris More, Adana Ermeni Piskoposu ile Ermenistan meseleleri hakkında ne suretle görüşüğünü, şu şekilde naklediyor:

³⁴² **İkdam**, 8904, 29 Kanunuevvel 1921, s. 2.

³⁴³ **İkdam**, 30 Kanunuevvel 1921, s. 3.

³⁴⁴ **İkdam**, 8906, 31 Kanunuevvel 1921, s. 3.

³⁴⁵ **İkdam**, 8908, 2 Kanunusani 1922, s. 1.

Her iki taraf nezdinde tahkikat yapmak hususundaki programına tevfikân, Adana Ermeni Piskoposu Keklikyan'ı ziyaret ettiğini, yaşlı ve zeki nazarlara malik bir zat olduğunu ifadeyle, Ermeni ve Milli bir Ermeni yurdu ve Ermenilerin muhacereti hususunda tahsilat almak istediğini, ancak bütün suallerine kısa ve basit olarak "Güç efendim, güç!" cevabını verdiğini belirtmiştir. Devamla, bir sualine karşılık;

-“Kafkasya’da bir Ermeni milli yurdu tesisi kabil midir, yoksa bunun Klikya’da tesisi mi daha münasiptir?”

-“Güç efendim, güç!”

-“Sarih olarak yegâne işittiğim cümle şu olmuştur: ‘Rus vatandaşı olmaktan ise, Türk tebaası olarak yaşamayı tercih ederim’ Ayrılacağım anda Piskopos Keklikyan bana şu sözleri söylemiştir: ‘Avrupa’daki Ermeni murahhaslarımıza, milletimize itidal, basiret ve ihtiyat nasihatları vermelerini tavsiye ediniz. Ta ki, sakin bir halde tekrar yaşamaya devam edebilelim.’”³⁴⁶ cevabını vermiştir.

“Adana bomba deposu mudur?”

Bu başlıklı haberde özetle; Mersin’de bir Ermeni evinde oturan Türk ailesi, çamaşır yıkarken ocağın ateşinin tesiriyle müteaddid bombalar infilâk ettiğini, ... Yeni Adana Gazetesi’nden nakledildiğine göre de, Adana’da Yunan tebaasından Yanko’nun fabrikasında zabıta tarafından yüzlerce bomba ve bomba kalıpları bulunduğunu, bu fabrikanın bir bomba imalâthanesi gibi olduğunu, Mersin’de Keşişyan ve Zelveyan’ın fabrikasının da işgal esnasında bu gibi bombalar imal ettiğini bildirmektedirler.³⁴⁷

³⁴⁶ **İkdam**, 9026, 2 Mayıs 1922, s. 3.

³⁴⁷ **İkdam**, 9231, 28 Teşrinisani 1922, s. 3.

D- ERMENİ PATRİKHANESİ'NİN FAALİYETLERİ

Ermeni Patrikhanesi, Milli mücadele döneminde Rumlar ile işbirliği yaparak faaliyetlerini sürdürmüştür. Ermeni Patrikhanesinin faaliyetleri ile ilgili basında çıkan haberlerden şunlardır:

“Ermeni Patrikliği ile ilgili 1279 tarihli Nizamnamenin bazı maddelerinin değiştirilmesi talep edilmiş ve kabul edilmiştir”³⁴⁸

Patrikhane, Ermeni mebuslarının Ermeni milleti adına söz söylemeye salahiyeti olmadığını, kendi şahsi fikirlerini izhar etmekte bulduklarını bildiren bir beyanname neşretmiştir. İkdam, bu beyannameyi mantıksız bulduğunu yazmaktadır.³⁴⁹

İttihat hükümeti tarafından sürülen Ermeni Patriki Zaven Efendi, İngilizlerin yardımı ile İstanbul'a avdet eylemişti. Büyük bir merasim ve kalabalıkla karşılanmıştır.³⁵⁰ Journal Doryan'ın haberine göre; Patrik Zaven Efendinin daveti ile 3 Ermeni Meclisi Azası, Patrikhane'de gizli toplantı yapmış ve Anadolu'da katliam vuku bulduğunu, Kafkas Ermenistan'ından gelen telgraflar okunarak, Ermenistan hududunun tehdit altında olduğunu, Ermenilerin vatanlarını müdafaaya ve Ermenistan'a azimete hazır olduklarını bahisle, asayişsizliğe nihayet vermek için Sulh Konferansı'na bir telgrafname göndererek, mütareke mucibince, Vilâyet-i Şarkîye'nin işgalini talep etmeyi kararlaştırmışlardır.³⁵¹

Ermeni Patrik Vekilinin, İkdam muharriri ile mülakatı özetle şöyledir:

“Soru- Ermenilerle Türkler geçinebilir mi?”

Cevap- Biraz güç, iki unsurun birbirine karşı kuyruk acısı var.

³⁴⁸ İkdam, 7822, 21 Teşrinisani 1918, s. 2.

³⁴⁹ İkdam, 7838, 7 Kanunuevvel 1918, s. 2.

³⁵⁰ İkdam, 7914, 21 Şubat 1919, s. 2; 7917, 24 Şubat 1919, s. 2.

³⁵¹ İkdam, 8090, 18 Ağustos 1919, s. 2.

Soru- Vilayet-i Şarkiye'den malumat alıyor musunuz? Ermeniler silahlanıp, Van ve havalesine saldırıya başlamışlar, haberiniz var mı?

Cevap- Evet, bunun aksini söyleyeceğim. Kürtler silahlanıp, Ermenileri huduttan içeri bırakmıyorlar... Oralara birçok Kürt ve Türk yerleştirerek, İslâm nüfusu çoğaltılmak isteniyor.

Soru- Pekâlâ, Antranik ve askerlerinin yaptığı tecavüzlere maruz kalan, Rus istilasında buralardan muhaceret eden İslam ahalinin, asıl yerlerine avdet etmek isteyenler olmadığından emin misiniz?

Cevap- Ermenilerin Erivan civarında 40 – 50 bin kadar Ermeni askeri vardır. Hududu tecavüz etmek isteyenler bunlar değildir. Kürtler, avdet etmek isteyen Ermenilere mani oluyorlar. Oralara yerleştirilmek istenilen Kürtler de İran taraflarından toplanıyorlar. 1915'ten evvel Vilayet-i Sitte'de 1.300.000 Ermeni vardı. Bunların 400.000'i Rusya'ya geçtiler. 50.000 burada açlıktan telef oldu. Amerika ve Rusya'da kalanlar şimdi yerlerine gelmek istiyorlar. Hudutta Kürt ve Türkler olmasaydı bunlar şimdiye kadar yerleşmiş olurlardı.

Soru- Bir Ermenistan hükümeti teşkili arzu edilen Vilayet-i Şarkiye'de Ermeniler nüfus itibariyle çoğunlukta mıdırlar?

Cevap- Tabii şimdi ekseriyetimiz yoktur. Fakat 10 sene evvelinden başlayarak, buralara Selanik'ten ve diğer taraflardan birçok Türk muhacirler yerleştirildi. Temin-i ekseriyet için. Bunlar yerlerine iade ve Kafkasya'daki 2 milyon Ermeni de buralara nakl edilse göreceksiniz ki ekseriyet-i nüfus meselesi mevzubahs değildir. Çünkü Bulgaristan'da, Rumeli'de Türkler ekseriyeti teşkil ettikleri halde, Bulgarlara yine muhtariyet verildi. Şu esas kabul ediliyorsa, ekseriyetin hiç önemi yoktur. Ermeniler 4000 seneden beri orada yaşıyorlar.

Soru- Teşkiline uğraşılan Ermeni hükümetinin şekli idaresi ve Amerikan mandası hakkındaki malumatınız nedir?

Cevap- Zannedirim Ermenistan idaresi Cumhuriyet şeklinde olacak. Hükümetin şeklini Paris'te Bogos Nubar Paşa riyasetindeki heyet tayin edecek. Amerikan mandasını arzu edenler var. Fakat bunun kabul edilip edilmediğine dair bilgi yoktur.

Soru- Bazı İslam çocuklarının hususiyle Kayseri'den gelen 220 çocuğun kiliseye getirilerek, Ermeni olduklarını söylemeleri için dövüldüklerini gazeteler yazıyor. Doğru mu?

Cevap- Bunlar hakikate uygun değildir. Kayseri'den son defa 200'den fazla yetim Beyoğlu Ermeni Kilisesine getirildi. Bunlar için İngilizler ile Amerikalılar huzurunda tahkikat yapıldı. Ermeni olduklarını söylediler. Bunların içinde milliyeti meçhul olanlar bi-terafhaneye götürüldü.

Soru- Bu çocukların kilise yerine bi-terafhaneye götürülmeleri daha uygun değil miydi?

Cevap- Kilisede İngiliz ve Amerikalılar da vardı. Bunlar da Türkçe biliyorlardı. Orası da bi-terafhane oldu. Yetimler söyledikleri tarafa teslim edildi. Bizim evlatlarımızın yarısı ufaktan alınıp, Türkleştirilmiştir. Bu yüzden elimize geçecek değildir. Polis şimdiye kadar bir Ermeni çocuğunu bize teslim etmedi. Hep bizim bulduklarımızdır.

Soru- Ahval-i Umumiye hakkında fikriniz nedir? Sükûn yakında mıdır?

Cevap- Bunu ancak büyük diplomatlar keşfeder. Wilson Prensiplerinin umumi surette revaç bulacağını pek zannetmiyorum. Bu prensipler yeni bir harpten sonra tatbik edilebilecektir. İşte o zaman insanlar daha ziyade tekamül etmiş olurlar.³⁵²

Ermeni Patrik Vekili'nin yetim çocuklar ve polisin kendilerine hiç çocuk teslim etmediği hakkındaki beyanı üzerine, Polis Müdüriyeti; Patrikhaneye, Ermeni

Katolik kilisesine ve Ermeni Muhacirin Komisyonuna 111 çocuk teslim ettiğini ve vazifesini yaptığını, teslim makbuzlarının da elinde olduğunu söylemiştir.³⁵³

Ermeni Patrikhanesinin Sadrazam Ferit Paşaya verdiği tahrir ve talepleri şunlardır:

1. Emval-i metruke hakkındaki Meclis-i Mebusan'da bulunan kanunun tatbiki,
2. Vaktiyle vuku bulan su'i muamelatı men için, sabık patrikhane tarafından alım-satım ilm-i haberlerinin tevdi,
3. Harpte vefat eden askerlerin etfali için tahsil edilen vergiden Ermeni eytamına da bir hisse tevdi,
4. Tehcir olup, memleketlerine avdet eden Ermenilerin korunması,
5. Polis Müdüriyetinin işgal ettiği Sanasaryan Hanının derhal Ermeni milletine iadesi,
6. Emlakı İslam Muhacirleri tarafından işgal edilmekte olup, memleketlerine avdet eden, Ermeni mutasarrıflarının mülklerinin iadesi veya tazminatı nakdiye itası.

Sadrazam Ferit Paşa bu istekleri doğru bulduğunu, bir kısmının zaten halledildiğini, isteklerle yakından ilgileneceğini söylemiştir.³⁵⁴

İkdam'ın "Rumlar ve Ermeniler" başlıklı haberinde, Patrik Zaven Efendinin Pontus gazetesiyle yaptığı mülakatla şöyle yazılmıştır:

"İntihap hususunda Müslümanlarla asla teşrik-i mesai edemeyiz. Verilen vaatlere inanmayız.

³⁵³

İkdam, 8022, 9 Haziran 1919, s.1.

³⁵⁴

İkdam, 8121, 21 Eylül 1919, s.2; 8025, 12 Haziran 1919, s.1.

-Karadeniz meselesi hakkında istikbali pek hayırlı görüyoruz. Ermeniler, Karadeniz Rumları ile birlikte hakkımızın yerine getirilmesini talepten hâli kalmayacağız. Her iki milletin kesb-i melâbet eden bu siyasi tesanüdü sayesinde emellerimizi gerçekleştirebileceğiz.

-Başka bir teşebbüste bulunmuyoruz. Murahhas olarak iare ettiğimiz Venizelos'un dirayet ve fazaletine büyük bir itimadımız vardır.

-Anadolu ahvali hakkında ise, vaziyet-i hazıra ve vasıta-yı nakliyenin fıkdanı sebebiyle alınan malumat pek azdır. Alınan haberlerde Ermenilerin sui muameleye uğradıklarını ve silah altına davet edildiklerini müş'irdir"³⁵⁵

Sonra Patrik Zaven Efendi, Ermeni Patrikhanesinin takip edeceği hatt-ı harekâtın, Rum Patrikhanesinin takip edeceği hareketle muvafık olacağını söylemiştir.

Patrik Zaven Efendinin, Neologos Gazetesi'nde Anadolu'da Ermenilerin kötü muameleye maruz kaldıkları ve göçe zorlandıkları hakkında çıkan beyanı ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevap, İkdâm gazetesinde "Anadolu'da Anâsır-ı Gayr-ı Müslime ve Türkler" başlığı ile yayınlanmıştır. Bu haberin özeti şöyledir:

"...Birçok Ermeni ailelerinin, Harekât-ı Milliye'nin faaliyetinden dolayı Erzincan, Erzurum, Samsun, İzmit ve Adapazarı gibi Anadolu havalisinden muhaceret etmekte olduğunu dermiyan ile, milletin sırf hukuk-ı milliyesini müdafaa için yapılan faaliyetleri, vahdeti bozmak için, Ermeni ya da gayrimüslim unsurların aleyhdarlığı ile şaibedâr etmek istiyor. Bunun için hakikati açıklamak lazımdır.

1) Evvela, Erzincan ve Erzurum'dan hiçbir Ermeni ailesi hicreti yoktur.

2) İzmit, Adapazarı, Samsun ve havalisinde olduğu gibi bi'l cümle Anadolu'da asayiş her zamankinden daha bariz ve şayan-ı teşekkür bir derecededir. Hatta

³⁵⁵

İkdâm, 8151, 21 Teşrinievvel 1919, s. 4.

Haymana vs. mahaller ruhânî reisleri ve Amasya, Tokat vs. livalar ahali-yi Hristiyâniyesi'nin Harekât-ı Milliye'nin tamamen müevvici buldukları telgrafla Dahiliye Nezareti'ne ve ecnebi mümessillerine bildirilmiştir.

3) Hilâf-ı hakikat olarak, Anadolu Harekât-ı Milliyesini Bolşevizm diye ilan eden, bu memleketi daima ittihatçı harekâtıyla müşevverş-i mütemadî içinde görmek ve göstermek isteyen Ferit Paşa kabinesinin beyanından ürkerek, birkaç zengin aile, mütarekeden beri emniyet açısından uygun buldukları mahallere gitmişlerdir” dedikten sonra, bunun sebebinin Adana ve havalisinde Ermenistan'da ekseriyeti sağlamak için, Ermeni komitelerinin ve bizzat Patrikhane'nin teşvikatına kapılan aileler olduklarını belirtmiştir.³⁵⁶

Daha sonra propaganda amacıyla Avrupa'ya giden Patrik Zaven Efendi, dönüşünde şu beyanatı vermiştir: “Ermenistan'ın hudut meselesinde Reiscumhur Wilson'un kararına intizar ediyoruz” diyerek, Paris'teki heyet-i milliye murahhaslarının uyuşma içinde olduklarını ve milli davanın kudsiyetinin bunu icap ettiğini ilave etmiştir.³⁵⁷

Londra Konferansı'nın açılması münasebetiyle, Ermeni Patrikhanesi, Kentebouri Başpiskoposu'na, milletin duçar olduğu vaziyet-i vehimeye son vermek için, konferansta tavassutta bulunması ricasını havi bir telgraf çekmeyi kararlaştırır.³⁵⁸

“İzmir'deki Yunan Teşkilâtı ve Ermeniler”

Bu başlıklı ve Ankara, 12 (Anadolu Ajansı) kaynaklı haberde özetle; İzmir'in Yunan ordusunca tahliyesi ihtimali meselesi üzerine, İzmir'de “Asya-yı Sugra Teşkilâtı Umumiyesi” isimli bir Rum cemiyeti tesis olduğu, bu teşkilâta en birinci rolü metropolitlerin oynadığı, bu cemiyetin nizamnamesinin de, Asya-yı Sugra'nın Yunan ordusunca tahliyesi takdirinde, Hristiyan ahalinin yapacağı silahlı

³⁵⁶ **İkdam**, 8152, 22 Teşrinievvel 1919, s. 1.

³⁵⁷ **İkdam**, 8376, 8 Haziran 1920, s. 1.

³⁵⁸ **İkdam**, 8592, 11 Şubat 1921, s. 2; 8597, 16 Şubat 1921, s. 3.

müdafa tertibatına ait olduğu ve bu nizamnameyi muallimler mekteplerde, papazlar kiliselerde, aile reisleri evlerinde telkin ve izah etmekle mükellef oldukları, nizamnamenin askeri ve siyasî iki faaliyeti içerdiği ifadeyle, İzmir'deki Rum teşkilâtının Ermenileri de faaliyetlerine dahil etmeye çalıştıklarını, bu suretle Ermenileri yeni yeni felakete sürüklemek istediklerini, ancak ileriye gören bazı Ermenilerin bunu hoş görmediklerini, akl-ı selim ile hareket ederek, Yunanlılara fesat alâtı olmamayı, kendi menfaatleri icabından addetmektedirler, denilmektedir.³⁵⁹

İkdam'ın "Her Sazdan Bir Ses" başlıklı haberinde: Dersaadet Ortodoks, Katolik ve Protestan Patrikleri imzasıyla 15 Mayıs 1922'de Ermeni Matbuatına varit olan tebliğde, "Türkiye Ermenileri talep ve iddialarını takip ve müdafa eylemek salâhiyetini yalnız, Türkiye Ermenileri Milli Heyet-i Murahhasına (Bogos Nubar Heyetine) tevdi ettiğini ilan eder" denmektedir.³⁶⁰

Ermeni Patriği, Eskişehir, Kütahya ve Uşak Ermenileri hakkında, İzmir Ermeni Murahhaslığından malumat talep etmiştir. Ermenilerin kısm-ı âzamı İzmir'e iltica etmiş olduğundan, bu malumatın istendiği, Akşam gazetesinde yazılıyor.³⁶¹ Türklerin başarı kazanması ile ilgili olarak, "Ermenilere Patrikhane'nin Sükûn Tavsiyesi" başlıklı haber, Ermenilerin endişelerini dile getirmektedir.³⁶²

Patrik Zaven Efendi, İstanbul'da T.B.M.M. Hükümetinin tesisinin Türklerin olduğu kadar, diğer milletleri de memnun ettiğini söylemektedir.³⁶³ Patrik Zaven Efendi milletin menfaati icap ettirdiği takdirde istifa edeceğini ve meclisin vereceği karara göre hareket edeceğini söylemiştir.³⁶⁴ Patrik Zaven Efendi istifasını Ruhanî Meclise vermiştir.³⁶⁵ Daha sonra basında Zaven Efendinin İstanbul'dan kaçtığı haberi

³⁵⁹ **İkdam**, 9008, 14 Nisan 1922, s. 1.

³⁶⁰ **İkdam**, 9043, 19 Mayıs 1922, s.2.

³⁶¹ **Akşam**, 1419, 5 Eylül 1922, s. 4.

³⁶² **İkdam**, 9177, 5 Teşrinievvel 1922, s. 3.

³⁶³ **İkdam**, 9212, 9 Teşrinisani 1922, s. 2; **Akşam**, 1484, 9 Teşrinisani 1922, s. 1; 1505, 1 Kanunuevvel 1922, s. 1.

³⁶⁴ **Akşam**, 1512, 8 Kanunuevvel 1922, s. 2; 1513, 9 Kanunuevvel 1922, s. 2; 1514, 10 Kanunuevvel 1922, s. 1 – 2.

³⁶⁵ **İkdam**, 9243, 10 Kanunuevvel 1922, s. 3.

verilmektedir.³⁶⁶ Patrik Zaven Efendinin istifasından sonra Patrik Kaymakamı olarak Arslaniyan Efendinin kaymakamlığa seçildiği gazetelerde yayınlamaktadır.³⁶⁷

Ermeni Patrik Vekili Arslaniyan Efendi 1923 yılında Journal Doryan'a verdiği beyanatında, "Ermeniler, Türkiye'ye en kati bir sadakat göstermişlerdir. Türklerle Ermeniler arasında su'i tefekkür mevcut olduğunu inkar etmiyorum. Fakat bunların milli bir mahiyeti yoktur" denmektedir.³⁶⁸

E- ERMENİ TEHCİRİ ÜZERİNE BASINDA ÇIKAN HABERLER

Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeni tehciriyle ilgili haberler basında önemli bir yer tutmuştur. Bu haberler, İttihatçıları hedef alıyor, Ermeni ve Rum tehcirinin mesullerinin cezalandırılmasını, bu tehcirlerle ilgili tahkikat meselelerini ve yargılama safhasını içermektedir.

İngilizler başta olmak üzere galip devletler hükümete, tehcir suçlularının yakalanıp cezalandırılması hususunda baskı yapıyorlardı. Bu arada İngiltere'deki Ermeni severler de suç işleyenlerin tespit edilmesini, Müslüman, Ermeni, İngiliz, Amerikalılardan oluşan bir komisyon teşkilini ve bu komisyonun bir mahkeme gibi çalışmasını talep ediyorlardı.

Bu sırada 2 Kasım 1918 gecesi Talat, Enver, Cemal Paşalar ile İttihat ve Terakki'nin önemli kişileri yurtdışına kaçmışlardı.

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ındaki Ermeni mebusları da tahrir vererek, sefer zamanında hükümet emirlerine karşı gelenler hakkındaki muvakkat karar ile aher mahallere nakledilen eşhasın emval ve emlaki hakkındaki kararnamenin reddedilmesini talep etmişler, Ermenilere kötü muamelede bulunanlarla, mezalim

³⁶⁶ **İkdam**, 9246, 13 Kanunuevvel 1922, s. 1; 9252, 19 Kanunuevvel 1922, s. 2; **Akşam**, 1518, 14 Kanunuevvel 1922, s. 1.

³⁶⁷ **İkdam**, 9254, 21 Kanunuevvel 1922, s. 3; **Akşam**, 1527, 23 Kanunuevvel 1922, s. 2.

³⁶⁸ **İkdam**, 9471, 1 Ağustos 1923, s.2; 9480, 10 Ağustos 1923, s.2.

faillerinin cezalandırılmasını, bu ahvalden zarar görenlerin servet ve mukaddesatlarının ne suretle tazmin ve adaletin ne suretle yerine getireleceğini soruyorlardı. Dahiliye Nazırı Fethi Bey de mezalim yapanların tedricen cezalandırılacağını ve mazlumlara hükümetin elinden geleni yapacağını beyan etmiştir.³⁶⁹

Dîvânîye³⁷⁰ Mebusu Fuat Bey'in Mecliste verdiği taktir, kabul olunmuş ve Meclisin 5. Şubesi sorgulama ile görevlendirilmişti. İlk sorgulama 9 Kasım 1918'de yapılmış, Said Halim Paşa ve eski kabine azaları sırayla ifade vermişlerdir. Sorgulamalarla ilgili haberler ve sorgulama tutanakları basına da yansımıştı.

Padişahın Meclis-i Mebusan'ı feshetmesi üzerine, 5.Şube tarafından sürdürülen tahkikat da sonuçsuz kalmıştır.

Bu sorgulamalardaki ifadeler tehcir kararının nasıl ve hangi şartlar altında alındığını belirtmekteydi.³⁷¹

İzzet Paşa Kabinesinin 8 Kasım 1918'de istifası ile Tefvîk Paşa yeni hükümeti kurdu. Bu arada, İttihatçıların yaptıkları iddia olunan katliamlarla ilgili belgeler aranıyor, fakat hiçbir evrak bulunamıyordu.

Dahiliye Nazırı Fethi Bey, Meclis-i Mebusan'da, Ermeni olaylarını tahkik için, hususi bir komisyon teşkil olunduğunu bildiriyordu. Bu komisyon Bitlis eski Valisi Ohrili Mazhar Beyin başkanlığında, Mülkiye Müfettişlerinden Emir ve Hüsnü Beyler, Temyiz Mahkemesi azası Avramaki, İstinaf Mahkemesi azası Artin, Adliye Nezareti'nden Haralambos Efendilerden teşkil ediyordu. Bu komisyon Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinde tahsis olunan bir dairede toplanacak ve Ermeni şikayetlerini tetkik ile evrakını ilgili mercilere sevk edecektir.³⁷²

³⁶⁹ KARACAKAYA, a. g. e., s. 228 – 230.

³⁷⁰ Dîvânîye: Osmanlı İmparatorluğu devrinde Bağdat eyaletine bağlı bir sancak merkezidir. Bkz.: Türk Ansiklopedisi, C. XIII, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 362 – 363.

³⁷¹ KARACAKAYA, a. g. e., s. 230 – 233.

³⁷² İbrahim Ethem ATNUR, "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi", Erzurum, 1991, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; KARACAKAYA, a. g. e., s. 234 – 235; Akın ÇELİK, "Mondros Mütarekesi Sonrasında İstanbul Basınında Tehcir Davaları", İstanbul, 2003,

Daha sonra yapıldığı iddia edilen mezalimi, mahallinde incelemek üzere, tahkik heyetleri kuruldu. Bunlar, seçilen bölgelerde tahkikat yapacaklardı.

Suçluların cezalandırılması için İtilaf Devletleri'nin de baskısıyla Dîvân-ı Harb'i Örfiler teşkil edildi. Bunların içinde en önemlisi İstanbul Dîvân-ı Harbi Örfiye'sidir. Bu Divan-ı Harp'te görülen davalar sırasıyla Yozgat, Trabzon, İzmit (Derbent, Bahçecik, Karamürsel), Büyükdere, Musul, Elazığ tehciri davalarıdır. Dîvân-ı Harbi Örfi'nin bulunmadığı yerlerde, suçlular Adliye Mahkemelerinde yargılanacaklardı.

Tutuklanan İttihatçılar 27 Nisan 1919'dan itibaren yargılanmaya başladı. Bir kısmı da gıyabında yargılanmıştır.

Bu mahkemelerin teşkilinden sonra suçlu olduğu iddia edilen kimseler tutuklanarak yargılanmaları yapılmış, bazıları beraat ederken suçlu görülenlerin cezaları infaz edilmiştir.³⁷³

Tehcir ve katliam olayları ile ilgili basında çıkan haberlerden bazıları şunlardır:

“Nefy edilen Ermenilerin memleketlerine iadesi kararı”

Bu haberde, Ermenice Jamanak, Hayrenik, Pozantiyon Gazeteleri, Hükümetin harp sebebiyle zorunlu olarak aldığı tehcir kararının kaldırılarak, Ermenilerin memleketlerine iadesini memnuniyetle ve sevinçle karşıladıklarını, Hükümetin Gayrimüslim unsurun hukuk-ı maliye ve mezhebiyesine riayet etmekle beraber, onlara birtakım salâhiyetler dahi verdiğini beyanla, Hükümetin bu kararının Ermenilerin vatanlarına karşı asırlık sadakatlerinin açık bir delili olduğunu, Ermenilerin minnettar kalacağını, kalplerinin sevinçle dolacağını ifade ile, bu kararı

Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

³⁷³ KARACAKAYA, a. g. e., s. 236 – 246.

alkışlayarak, milletdaşlarını tebrik etmekte ve onların hissiyat-ı sadakâtlerini tercüman olduklarını yazmaktadırlar.³⁷⁴

“Memleketlerine iade olunacaklar için”

Bu haberde; memleketlerine iadelerine karar verilen Rum ve Ermenilerin iade ve iskânları hususunda kullanılmak üzere, Meclis-i Mebusan’dan Hükümetçe 2.000.000 liralık tahsisat talep olunması kararlaştırılmıştır, denilmektedir.³⁷⁵

“Tebdil-i din edenler hakkında”

Bu haberde; Taşrada bazı yerlerde Rum ve Ermenilerin tehciri esnasında, bunlardan birtakımının korku ile din ve nâm değiştirdiklerinin malûm olduğu, Kanunî Esâsî ile mahfuz olan vicdan hürriyetine, Hükümetin müdahalesinin asla caiz olamayacağı ve arzuları hilafına olarak korku ile din değiştirme hadiselerinin hiçbir resmi muameleye esas teşkil edemeyeceği cihetle, bu gibi kimselerin “dîn-i aslîlerine dönebilecekleri kendilerine tebliğ ve ilâm ile beraber bu gibi hallere de meydan bırakılmaması lüzumu, Dahiliye Nezareti tarafından Vilayetlere ve müstakil livalara ta’minen tebliğ olmuştur” denilmektedir.³⁷⁶

“Yıkılan Ermeni Evleri”

Bu yazıda; tehcir edilmiş Ermenilere ait, Karamürsel’de yıkılıp, enkazı satılmakta olan evler hakkında Hükümetin tedbir aldığı ve takibata başladığı ifade edilmektedir.³⁷⁷

“Ermeni Meselesi Hakkında”

Bu yazıda; Esbak Konya Valisi Celâl Bey’in beyânatı şöyledir:

³⁷⁴ **İkdam**, 7719, 7 Ağustos 1918, s. 2.

³⁷⁵ **İkdam**, 7734, 22 Ağustos 1918, s. 2.

³⁷⁶ **İkdam**, 7792, 22 Teşrinievvel 1918, s. 2.

³⁷⁷ **İkdam**, 7792, 27 Teşrinievvel 1918, s. 2.

“Bize gelen resmi talimat tehcire ait idi. Tehcir ise zaten imha demek değildi. Lazımgelen yapıldı. Memleket siyaseten ve iktisaden zarar gördü. Ermenilerin benim hakkımdaki hissiyatını bilirim. Fakat bu meselede bütün Türklüğün ve İslâmlığın mes’ul tutulmamasını arzu ederim. Eğer ben Ermenilere bir hizmette bulundumsa, bilinmelidir ki; ben bir Türk’üm, Faik Ali Bey de Türk’tür. Diyarbakir valisi Dr. Reşid’in katlettirmiş olduğu iki kaymakam da Türk’tür. Bunlardan birini tanırım. Pek kıymetli bir genç idi. Ermeni kestirmemek için kendi nefislerini feda etmişlerdir. Bundan daha büyük bir fazilet olur mu? Herkes kendi fiilinden dolayı mes’ul tutulmalıdır. Eğer siyasî suçlular varsa, bunlar için muhakemeler vardır. Bunları orada muhakeme ediniz. Şiddetinizi bütün millete teşmile hakkınız yoktur. Benim bildiklerimden Erzurumlular vardı ki, ben onları belki benim kadar vatanperver addederim. Meselâ Erzurum Murahhasası Piskopos Semyad Efendi’yi tanırım. Bu zatın suret-i katlini hatırladıkça tüylerim ürperir. Ermeni milletinin yanlış düşüncelere sevk olunmasını ve fena günlerde kendilerine dostluk gösterenleri birtakım hain ve cinayetlerden tefrik etmesini arzu ederim. Benim bugün hiçbir memuriyetim yoktur. Fakat vicdanım müsterihtir. Vatana bu hizmette bulunmuş olduğum ve hiçbir Ermeni’nin katline meydan vermediğim için alnım açık olarak mahkeme-i âlem huzuruna çıkabilirim.”³⁷⁸

“Sivas Valisi ve Ermenilerin Tagribi”

Bu haberde; Sivas Valisi Sâbit Bey’in Elazığ’da sabık hükümetin emriyle Ermeni katli-i umumisini tertip eylediği, Ermeni gazetelerinden naklen, Sabah Gazetesi’nde 27 Teşrinievvel 334 tarihli nüshasında görülen bir fikradan bahisle, Sabit Bey’in Ermeni vekayiiindeki hüsn-i hal ve harekâtı hakkındaki kanaatle, Sivas’a tayin edildiği ve Elazığ’da iken, Erzurum’a değiştirilmesi sırasında, Amerika Konsolosu’nun, kendisinin Hıristiyanlara olan hüsn-i muamelesinden dolayı, Elazığ’da bırakılması için Amerika Sefareti’ne gönderdiği 25 Şubat 1917 tarihli telgrafi neşredilmektedir.³⁷⁹

³⁷⁸

İkdam, 7820, 19 Teşrinisani 1918, s. 2.

³⁷⁹

İkdam, 7799, 29 Teşrinievvel 1918, s. 2.

“Ermeni Meselesi Komisyonu”³⁸⁰

“Sabık Mevkuf Bir Vali Doktor Reşit Bey’in Bir Müracaatı”

Bu haberde; sabık Ankara ile Diyarbakır valisi olan ve Ermenilere yaptığı zulümlerden dolayı tutuklu bulunan Reşit Bey’in gayr-ı kanuni ve tevkif müzekkeresi çıkarılmadan mevkuf olduğunu ve tahliyesini talep ettiğini beyanla, alınan cevapta kendisinin Dahiliye Nezareti’nden verilen müzekkere üzerine tevkif edildiği ve şimdilik Adliyece hakkında hiçbir muamele cereyan etmeyeceği yazılmaktadır.³⁸¹

“Neologos Diyor ki”

Neologos’un istihbaratına göre; tehcir edilmiş Rum ve Ermenilerin memleketlerine iadesi hususunda Bâb-ı Âlî’nin gösterdiği rehavet İngiltere ve müttefiklerini pek gücendirmiş. İngiliz Hükümeti beş yıldır devam eden siyasetten dolayı tazminat istemeye karar vermiş, Berlin Kongresi’nde oynanmış olan komedilerin tekrarlanmaması için, Türklerin vaatlerine artık kulak asmayacak ve Sulh Konferansı’nda Türkiye’nin mukadderatına gayr-ı kabil-i istinaf olarak karar verecekmiş, denilmektedir.³⁸²

“Trabzon Fecâyi’inin Müsebbibleri”

Bu haberde; Trabzon Valisi Azmi bey’in delâletiyle Ermenilere işkence yapan, mallarını yağma ve birçoklarını katledip, İstanbul’da serbestçe gezenlerden Mustafa, Gümrük Müdürü Mehmet Ali, tüccar Niyazi Beyler, katl esnasında firar edip, İstanbul’a gelen otuz kadar kadın ve kızların baba ve analarının katilleri oldukları iddia ve ispatı üzerine, sorguya çekilip, tevkif edildikleri yazılmaktadır.³⁸³

“Maksadımızı İzâh Edelim”

³⁸⁰ **İkdam**, 7825, 24 Teşrinisani 1918, s. 2.

³⁸¹ **İkdam**, 7830, 29 Teşrinisani 1918, s. 2.

³⁸² **İkdam**, 7832, 1 Kanunuevvel 1918, s. 2.

³⁸³ **İkdam**, 7870, 8 Kanunusani 1919, s. 2.

Bu haberde özetle; Ermeni Jamanak Gazetesi'nin bir makalesinde, tehcirle ilgili olarak, Türk matbuatının ağız değiştirdiği, bu kabahati dört beş kişiye hasredip, nihayet bu ahvalin sebebi, Ermenilerin Türklerle, Kürtler hakkındaki mezâlimi olduğunu yazması üzerine, İkdam özetle şu neşriyatta bulunmaktadır: "Meselenin ehemmiyeti cihetiyle, Maksudımızı izah edeceğiz. Bittabi biz kendi hesabımıza söz söyleyeceğiz" diyerek şu maddeler sıralanır:

1. Rum ve Ermeni unsurları hakkında, kimler tehcir ve taktil muamelesi yapmışsa, faillere en şiddetli ceza uygulanmalıdır.

2. Valilerin dışında, mutasarrıflardan, kaymakamlardan, Nahiye Müdürleri'nden ve memurlardan bu olaylara iştirak etmiş olanlar da mes'uliyet altına alınsın.

3. Tehcir ve taktil olunan eşhasın, satılan emvalinin bedelleri sahiplerine ödensin.

4. Türk, Kürt, Ermeni, Rum unsurların muhtaç olanları, yetimleri istisnasız Osmanlı Milleti tarafından îaşe ve terbiye olunmalıdır.

5. Tehcirden dönen eşhasa her türlü kolaylık ve yardım yapılıp, iskân ve maişetleri temin edilmelidir.

6. Ermeniler tarafından Türk ve Kürtler hakkında yapılan vahşetlerin mes'ulü İttihat ve Terakki Hükümeti'dir.

Bir tarafta tecavüz olmuşsa, onun failleri cezalandırılmalı idi. Yoksa bu vahşetlerden dolayı, başka masum insanlara musallat olmak adalete, kanuna, şeriat-ı İşlâmiye'ye mugayirdir. Bütün unsurlar hürriyet, adalet, musavat esaslarında aynı derecede hissedar olmalıdır. Temsil-i nisbî tatbik edilmeli, bütün unsurların hukukî inkişâfiyesi temin edilmelidir, diyerek, "Amma Bidâyet-i Harpten beri irtikâb edilen facialar, Türk Milleti'nin alnına sürülmüş bir leke ve Türkiye için ebedî bir haksızlık olduğu bahsine gelince; asla nüzül [aşağılık, bayağılık] kabul etmeyen itikadımız

mucibince, bu facialardan Türk Milleti asla mes'ul değildir. Bundan dolayı alına bir leke sürülmüş değildir. Türkiye için ortada ebedi kalacak bir haksızlık yoktur. Ermeni Milleti'ne de o yolda fikirler ilka [telkin] etmek, hakikat ve hakkâniyete kat'iyen mugayirdir” diyerek, ancak Türkler, Ermeni ve Rumlara dînî taassup veya gasp gibi bir sebeple hücum edip, adam öldürmüş, ırza tecavüz etmiş, mal gasp eylemiş olsalardı, hakikaten mes'ul ve mel'un olurlardı. Biz bugüne kadar hiçbir yerden böyle bir haber almadık. İtilâf Kuvvetleri'nce de aynı beyanda bulunulduğu ifadeyle, “Bilâkis Türkler, Rumlarm, Ermenilerin tehcirinden dolayı şehirlerimizde, köylerimizde şenlik kalmadı. ... Bu vatandaşlarımız bir an evvel gelse diyorlar” dedikten sonra, Türklerin 50 asırlık parlak bir tarihe malik olduklarını, tarihlerinin hiçbir devrinde alınlarına leke sürmüş, sürdürmüş olmadıklarını, Jamanak muharririnin, bir Türk'ün saf çehresini karşısına alacak olursa, Türklere böyle bir leke isnat edişine nedâmet getireceğini, bu türlü isnatlara başka yoldan cevap vermekten sarf-ı nazarla, şurasını söylemekle iktifa ederiz” diyerek, bütün Osmanlı halkının umumi menfaatte birleşmesi, politikanın ihtisas değil, tefekkür üzerine yürümesi, ihtilâfata son verip, meşru hukuk dairesinde kardeşçe yaşamayı idrak etmek gereğini vurgulamaktadır.

Jamanak Gazetesi'nin Arşak Paşa Çetesi Vak'ası hakkındaki beyanına ise, İkdâm, bu olayın “Teessüf olunur ki, ne hikâye, ne roman, ne de efsanedir? Birtakım fecâin gayet açık, safsatadan külliye âzâde temasından ibarettir” ifadesiyle cevap vermiştir.³⁸⁴

“Tehcir ve Taktıl İşleri, İzmit'teki Netice-i Tahkikat”

Bu yazıda; İzmit'e giden Tahkikat Heyyeti'nin raporundan özetle: İzmit'te Jandarma Mülâzimi'nin 500 asker ve mahiyetindeki başıbozuklarla ahaliyi darp, tehditle 415 lira aldığı, Jandarma Kumandanı'nın sığırları gasp ettiği, Bahçecik Nahiye Müdürü'nün emanet edilen eşyayı suiistimal ettiği, İzmit Mutasarrıfı Fuat ile Emval-i Metruke Komisyonu Reisi Nüzhet Paşa'nın birçok eşyayı hanelerine alarak

³⁸⁴

İkdâm, 7881, 19 Kanunusani 1919, s. 1.

ve çaldırarak vazifelerini suiistimal ettikleri, hapishane müdürünün maiyetiyle, pek çok kimseleri darp ve işkence ederek, para aldığı gibi, birkaç kişiyi rüşvetle hapisten salıverdiği bildirilmektedir.³⁸⁵

“Bir İngiliz’in Teklifi”

Bu haberde; İstanbul’da yayınlanan İngilizce Obserur Gazetesi’nin Ermeni mezalimi tehcir ve taktil vukuatının tahkik ve muhakemesi meselesine ait bir makalesinden özetle şu hususlar nakledilmektedir: 8 Azadan oluşan bir tahkikat heyeti, hapis, tevkif, muhakeme ve idam da dahil olmak üzere her türlü cezaları hüküm ve tayin etmek hususunda tam yetkili olarak, vukuat mahallerine gönderilmelidir. Bu heyetin hakimleri yalnız Amerika Muhakeme-i Âlîyesi’nden kâbil-i temyiz olmalı, heyet 2 Türk, 2 Ermeni, 2 İngiliz ve 2 Amerikalı hakimden oluşmalı, İngiliz ve Amerikalı hakimler, hakimlikten yetişmiş ve meslekte temyiz etmiş zevattan seçilmeli, idam cezaları İngiliz ve Amerikalı hakimlerin oybirliği ile meşru olmalıdır, diyerek, böyle bir mahkemenin hem İttihat ve Terakki’nin mezalimini, hem Ermenilerin yaptıkları cinayetleri kolayca açığa çıkaracağını ve tarafsız muhakeme etmek için en iyi bir vasıta olacağını belirttikten sonra, bu teklifinin bazı Ermeni topluluklarında ne fırtınalar kopardığını, “Biz Ermenileri na-hakk yere itham ediyormuşuz, merhamet ve adalet hislerinden bi-nasip imişiz, yalnız Türk dostlarımıza yaranmaya çalışıyormuşuz. Daha neler neler söylenmedi. Tanımadığım Ermeni kızları sokakta yaklaşıyor, Ermeniler aleyhine yazan İngiliz siz misiniz, diye sordular. Çünkü Ermeni gazeteleri benim teklifimi tahrif ederek yazmışlar ve hakikati izah için verdiğim cevabı bile gazetecilik usulüne muhalif olarak, neşirden imtina eylemişlerdi. Nice müşkilat ile cevabımızı bu gazetelere derc ettirmeye muvaffak olmuştuk” diyerek, daha sonra gazetelerini neşredecekleri sırada, 3 Ermeni’nin gelip, Ermeni olan mes’ul müdürünün kendileri ile çalışmamasını tembih ettiklerini ifadeyle, bu yapılanların ne amaçla olursa olsun, yapanların davâ ve delillerinin zaafına delâlet edeceğini, “hakkından fazla aramak ve yolundan

³⁸⁵

İkdam, 7882, 20 Kanunusani 1919, s. 2.

alıkoymaya çalışanları, tedhiş ve tahvif [korkutmak] etmek bu harp esnasında ve daha evvelce mezalime duçar olan Ermenilerin davalarına da muzırr olacağını Taşnaksutyon'daki dostlarımız takdir etmelidir” denilmektedir.³⁸⁶

“En büyük mahkeme”

Bu makalede özetle şu hususlara dikkat çekilir: Bu mahkemenin eskiden farklı olarak, aleni yapıldığı ve suçlu avukatlarının da her celseye katılarak müdafaa vazifelerini ifa ettikleri belirtildikten sonra, iddia makamının mühim bir ifadesine dikkat çekilerek, asırlardan beri Osmanlı saltanatının himayesinde refah ve saadete nail olan anasır-ı Gayrimüslimenin arasında ara sıra çıkan gayr-ı muvafık harekât idare-yi hükümetteki hatalardan ziyade, âmâl-i hariciyenin tesir etmesindedir. “Gayrimüslimlerin idaresinde hatalar vuku bulmamış değildir. Fakat bu anasırın sabırsızlık göstermesinde en büyük âmil ve müesser ecnebi tesiridir” denmektedir. Sonra İkdâm'ın görüşü belirtilerek, bu mahkemenin bütün unsurlar arasında uyuşmayı, anlayışı ziyadeleştirmesini, bütün davaların Dîvân-ı Harp'te tafsil olunmasını, hiçbir hakikatin gizli kalmamasını, suçluların cezalandırılmasını, bunun neticesinde anasır arasında rekabet ve husumet değil, dostluk, sadakat hüküm sürmesini ifadeyle, Ermenilerin, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasından önce Yedikule, Kazlıçeşme'de yapı ameleliği yapan, az miktarda ve ahır şeklinde odalarda sakin olduklarını, bugün ise İstanbul ve civarındaki nüfuslarının % 10'dan az ise de, servetlerinin, umumi miktarın % 20'sine yaklaştığı, bunun da küçümsenmemesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca Müdde-i Umumi makamının işaret eylediği tesirât-ı hariciye rüzgârlarının intişar ettiği odaların Petersburg ve Moskova sahaları olduğunu ve bu tesirâtın itilafyun desteği çekildiği cihetle, akamete mahkum olmasının temenni edildiği beyanla, mahkemeye dışarıdan tesir edilmemesine dikkat çekilmektedir.³⁸⁷

³⁸⁶

İkdâm, 7884, 22 Kanunusani 1919, s. 2.

³⁸⁷

İkdâm, 7900, 3 Şubat 1919, s. 1.

“Anasır-ı Gayrimüslimenin Tehcir ve Taktili Faillerinin Dîvân-ı Harp’te ilk Mahkemesi”

Yozgat Tehciri Dâvâsı’nın yayınlandığı bu haber özetle şöyledir: Öncelikle mahkemeden uzunca bahsedildikten sonra, dava vekillerinden Leon Efendi söz alarak, kendi akraba ve taallükâtından Keller karyesinde 115 kişinin katledildiğini ve Maznun Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Efendi’nin iyi bir memuriyet elde edebilmek için, tehcir ve taktil hakkında aldığı emirleri tamamıyla tatbik edeceğini, umumi merkeze vaat eylediğini ve buna mukabil, o esnada aynı emri telâkki eden Yozgat Mutasarrıfı Cemal Bey’in verilen emri desteklemediği, Yozgat Ermenilerinin siyasetle iştilal etmediklerini cevaben bildirmesi üzerine azledilerek, yerine Kemal Efendi’nin tayin kılındığını beyandan sonra, Kemal Efendi’nin birtakım Ermenilerin ellerini, kollarını bağlayarak, arabalara bindirip ve evvelce ihzâr eylediği çetelere baltalar, bıçaklar ile boğazlattığı, bununla da kanaat etmeyip, ellerini, ayaklarını parça parça kestirerek, gözlerini oyduğunu beyanla, bu vadede birçok izahattan sonra, Leon Efendi akrabasından maktul 115 kişinin yağma edilen mücevherat ve emvali için 1,5 milyon lira tazminat talep eylediği ifadeyle, Leon Efendi’nin şahit olarak mahkemeye iştiraki ve beyanının kabul edildiği belirtilmiştir. Sonra suçlu Kemal Efendi söz alarak, görülen dâvânın mahkemenin salahiyeti haricinde olduğunu beyan ve vekillerinin de bu iddiayı teyid eylediği, Hakimler Heyeti’nin ise bu davanın, mahkemenin salahiyeti dahilinde olduğu kararını vererek, davanın başka güne talik edildiği haberi yer almaktadır.³⁸⁸

“Tehcir edilenlerin iskânı”³⁸⁹

“Artin Efendi’nin İstifası”

Bu haberde, Dîvân-ı Harp müstantikliğine [sorgu hakimliğine] tayin olunan Halep sabık meb’usu Artin Efendi’nin İttihat ve Terakki Fırkası’nın seçtiği meb’uslardan olduğu ve o senelerde mezâlime karşı sükût eylediği ve Meclis’te

³⁸⁸ **İkdam**, 7899, 6 Şubat 1919, s. 1, 2.

³⁸⁹ **İkdam**, 7924, 3 Mart 1919, s. 2.

birlikte oturduğu arkadaşlarını sorgulamasının doğru olamayacağı hakkında haberler, Ermenice gazetelerde neşredilince vazifesinden istifa ettiyse de, kabul olunmadığı bildirilmiştir.³⁹⁰

“Muhtediyeler Hakkında”

Bu haberde, tehcir esnasında ihtidâ ve İslâmlarla izdivaç eden Rum ve Ermeni kadınlarının kendilerine teslimini talep eden Rum ve Ermeni Heyet-i İhtiyâriyelerinin talebi üzerine, davet olunan bazı kadınlar “dinlerinden ve kocalarından memnun olduklarını ve ısrar edilmemesini istediklerini beyanla, buna hiçbir surette razı olmayacaklarını söylemeleri üzerine, bu durumda, bu mesele hakkında ne suretle muamele edilmesi lazım geleceği Dahiliye Nezareti’nce, Adliye ve Mezâhip Nezareti’nden sorulmuştur” denilmektedir.³⁹¹

“Yozgat Tehciri Mahkemesi Hitam Buldu”

Bu haberde müdafaa vekillerinin, Jandarma Kumandanı Binbaşı Tevfik Bey’in ve Mutasarrıf Vekili Kemal Bey’in son savunmaları özetle şöyledir: Müdafaa Vekilleri tehcirin arzuya tabi bir şey olmadığını, askerî sebepler dolayısıyla yapıldığından ellerin bağlanabileceğini, çünkü bunlardan gücü yetenlerin kaçarak, dağlarda eşkıyalık yaptıklarını kendilerinin söylediğini, esasen Tevfik Bey’in bu tehcirin heyet-i umumiyesinin icrasına muhalif olduğunu, bundan dolayı aleyhinde bulunduğu bir şeyi yapamayacağı, Kelle mevkisinde hiç bulunmadığını beyanla, Tevfik Bey’in Fırka Kumandanı ve Mutasarrıfın emrinde bulunduğu, kendisinden daha büyük amirleri varken, onun bu işlerden mes’ul addedilemeyeceği için beraati talep edilmiştir. Kemal Bey’in son sözleri ise; Ermeni Komiteleri’nin nasıl çalıştıkları, neler yaptıkları, Türklere nasıl saldırdıklarının malum olduğu, bu cinayetlerin muhakemesi görülmedikçe insaniyet vicdanının ve İslâm’ın tenvîr edilemeyeceğini, Müslümanların yüreğinin sızladığı ifadeyle “Makam-ı Âlinizin kararıyla kurbanlar verilmesi için, millet menfaatine ait bir siyaset takip edilecek ise,

³⁹⁰ **İkdam**, 7935, 14 Mart 1919, s. 1.

³⁹¹ **İkdam**, 7953, 1 Nisan 1919, s. 1.

bendeniz vatanım için canımı feda ederim. Lakin efrad-ı ailesiyle sefil kalmış bir şahıs asılıyor değil mi?” diyerek, şahitlerin yalan söylediğini, bi'l-fiil katl-i nüfus icra etmediğini, ordunun önünde ve arkasında silahlarını bi-günah Müslümanlara çeviren Ermenileri tehcir ettiğini, bunu da aldığı emirle yaptığını ifadeyle, mahkemenin ellerini vicdanlarına koyarak karar vermelerini istemiştir. Mahkeme Heyeti, hüküm ve kararı bilahare gazetelerde ilan edilmek üzere celseyi kapatmıştır.³⁹²

“Kemal Bey Dün İdam Edildi”³⁹³

“Hakkımızdaki Neşriyat”

Bu haberde özetle; Amerika'nın İstanbul sefir-i sabıkı Morgantav'ın hatıratından bahisle, Morgantav'ın Ermenilerin zalimane surette tehcirini protesto ettiği sırada Talât Bey'in “Ermenilerin işine bu kadar alâkadar görünmenizin sebebini anlayamıyorum. Siz Musevî'siniz, onlar Hıristiyan'dırlar. Musevî'ler Türklerle pek iyi geçiniyorlar... Neden şikayet ediyorsunuz?” dediğini ve Morgantav'ın “bu sözlerin o zaman cârî olan zihniyeti gösterdiğini” söylüyor, dedikten sonra İkdâm, bu sözler üzerine şu yorumu yapmaktadır: “Hıristiyan'ın Hıristiyan'ı, Musevi'nin, Musevi'yi himaye etmesi pek tabii görülüyor, fakat adalet ve namusun himaye edilmesi garip addediliyor”³⁹⁴

“Tehcirden Avdet Edenler”³⁹⁵

“Kütahya Ermenileri”

Bu haberde özetle, “Kütahya'dan tehcir edilen Ermenilerden biri kaçıp, İstanbul'da Patrik Efendi'yi ziyaretle, tehcir hakkında izahat vermiştir. Buna göre, Milliciler Kütahya tehcirinden evvel silâh ve fişenk talep etmişler, Ermeniler talep olduğu kadar silâh ve mühimmatın mübâyaası için Ermenilerden 40.000 lira tedarik edip, Millicilere teslim etmişler. Sonra Ermeni ticarethanelerini tekâlif-i

³⁹² **İkdâm**, 7960, 8 Nisan 1919, s. 1.

³⁹³ **İkdâm**, 7963, 11 Nisan 1919, s. 1.

³⁹⁴ **İkdâm**, 7914, 21 Şubat 1919, s. 1.

³⁹⁵ **İkdâm**, 7963, 11 Nisan 1919, s. 1.

askeriye bahanesiyle soymuşlar ve 600 kadar Ermeni toplayıp, yola çıkarmışlar. Bunlar Ankara'dan Haymana ve Sivrihisar'a sevk edilmişlerdir. Eskişehir'den – Sivrihisar'a 60 kadar Ermeni gönderilmiştir. Konya ve Afyonkarahisar'ı Ermenilerinden henüz malumat yoktur” denilmektedir.³⁹⁶

“Türk Fazileti”

Bu haberde özetle, Cagadamard Gazetesi'nin aldığı haberlere göre özetle, “Ordu Ermenilerini tehcir için mahale, Topal Osman tarafından bir binbaşı gönderilmiş ise de, Türk eşraf-ı mahalliyesi tehcire muvafakat etmemişlerdir” denmektedir.³⁹⁷

F- ERMENİ MEZALİMİ

Batılı devletlerin desteği ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde bağımsız bir Ermenistan kurmak isteyen Ermeniler, amaçlarını gerçekleştirmek için, Türkler aleyhine uydurma tecavüz, katliam olayları yaymışlar, sabotajlar yapmak, masum kişileri öldürmek, yakmak, yağmalamak ve suçu Türklerin üzerine atmak gibi taktiklerde bulunmuşlardır. Bu konu ile ilgili, Ermeni mezalimi hakkında basında çıkan haberlerden bazıları şunlardır:

“İstirdad Edilen Vatan Aksamında”

Bu yazıda geri alınan İslam mahallerinde Ermenilerin yaptıkları zulüm özetle şöyle anlatılmıştır: Erzincan'dan geri dönen bir muhabirin ifadesine göre:

“İslam mahalle ve hanelerini Ermenilerin taarruzundan korumak için, Rus topçuları hazır tutuluyor. Kelkit'den bir muhabirin yazdığına göre Ermeniler, Erzincan'da Müslümanlara zulüm etmeye başladıklarından, Moskof ordusundaki Tatar zabıtlar ve neferler Ermeniler aleyhine mücadeleye başlamışlardır. Bazı köylerden Rusların

³⁹⁶ **İkdam**, 8466, 1 Teşrinievvel 1920, s. 3.

³⁹⁷ **İkdam**, 8448, 8 Eylül 1920, s. 2.

çekilmesi ile hemen Ermeni taburları türemiş ve bunlardan bazıları bu yerlerin kendilerine ayrıldığını, birtakımı ise Ruslar gibi akıbet çekileceklerini söyleyerek, ehl-i İslam'dan intikam almaya başladıklarını söylemişlerdir. İşgalden evvel tebdil-i kıyafetle Erzincan'a giren muhabirin ifadesine göre, Ermenilerin devam eden ve zincirleme süren mezalim ve cinayetine karşı bizâr kalan Müslümanlar, Rus kumandanına müracaatla "Siz gitmeden bizi İslamlara teslim ediniz. Yoksa bizi siz öldürmüş olursunuz demişlerdir. Namusa tecavüz vekâyı olağandır. Rus kumandanıyla olan ve 14 maddeyi içeren muhaberata göre; insan kaçırmak ve parçalamak, kurşuna dizmek, hırsızlık, hatta Gayrimüslimlere bile tecavüz, soygun, bu alçakların vukuatı yevmiyesini teşkil eder. Erzincan civarındaki camiler ve mescitler de tahrip edilmiştir. Mamahatun'dan firar ederken, kasaba ve civar köylerden celp ettikleri 300 İslam süngü ve kurşun ile şehit edilmiştir. Bunların ekserisinin fotoğrafları alınmıştır. Ayrıca yağma ettikleri yerleri terk ederken yakmayı da alışkanlık edinmişlerdir, diyerek, İkdâm'da devamla "Bu hülasamızı bundan ileriye götüremeyeceğiz. Çünkü teessürünüzü mucip oluyor" dedikten sonra Ermenileri, bundan evvel masum göstermek için İtilâf-ı ricâl ve matbuatının pek çok çalışıp, kendilerince muteber ve vesikalara dayalı birtakım kitaplar, risaleler, istatistikler neşrettiklerini ifadeyle, acaba aynı erkân ve gazeteler, bugün o diyarlarda irtikap edilen kötülük ve ahlaksızlıkları nasıl telâkki ve muhakeme edeceklerdir? diye sormaktadır. Sonra, Moskof asâkirinin çaresiz ve hiçbir şey elde edemeden bölgeden çekilirken, diğer taraftan teşkil eden Ermeni taburları ve korkunç çetelerin hiçbir insanî düşünce ve insâniyetle bağdaşmayarak, önlerine geleni tahrip etmeleri sonucu bu keşmekeş arasında ne insâniyet ne de mal kalıyor. Öğrenmiş olduğumuz bu müessif vekâyî, beşeriyetin yüzünü kızartacak hadisâtıdır. Bu kadar kötülüklerin insanlarca yapılmasına aklımız ermez, hayal ve hülyamız yetişmezdi. O mübarek vatan aksamında, bugün birçok köyler harap olmuştur. Bu uğursuz, kötü ve zehirli kara çetelerin ele geçirdikleri yerlerde yalnız insanlar değil, hayvânat ve nebâtat da bile hayattan eser kalmamıştır. "Alınan fotoğraflar, tutulan zabıtlar, hele Rus ordusu ile vuku bulan muhaberatin zabıtnameleri,

itirâfâtı, Ermenilerin aleyhinde pek esaslı vesâik-i mes'uliyet teşkil eder” diyerek, Türk ordusunun bu bölgeleri kurtarmasından dolayı, Allah’a hamd ve şükür edip, oradaki vatandaşlarımızı bir soykırımdan kurtardığı, insaniyet, adalet ve hukuk-ı tabiiyenin gösterdiği şeyleri yaptıklarından dolayı onurlu, şanlı askerimize “ne kadar müteşekkir olsak yeridir” diyerek, kurtarılan vilayetleri daha fazla sevmek, bizim için bir mecburiyet-i hissiyedir” denilmektedir.³⁹⁸

“Erzurum’da Ermenilerin yaptıkları mezalim”

Bu haberde özetle, General Odlişe Lidze’nin Erzurum’u terkinden sonra kıtalarımız yetişinceye kadar Ermeniler, Erzurum’da birçok mezalim irtikâp etmişlerdir... Şimdiye kadar Erzurum’da yüzlerce İslam cesedi defnedilmiştir. Bunlar kâmilen erkektir. Cesetler üzerinde balta, süngü ve mermi yaraları vardır. Bazı cesetlerin ciğerleri çıkarılmış, gözlerine sivri kazıklar sokulmuştur... Ermeniler Hendek Köprü köyüne kadar meskun ahali-yi İslâmiyeyi katl eylemişlerdir... Hasankale ahali-i Müslimesinden erkek ve kadın olmak üzere 100, Köpri köyünde 85, civarında 200, cem’an 385 kişi Ermenilerin süngü ve kurşunlarıyla ağır surette yaralı olup, tedavi edilmektedir.³⁹⁹

“Ermeni Mezâlimi Hakkında Vesaik”

Bu haberde; Rus Müfettişi Haraşniko’nun raporu şöyledir:

“Ermeniler; Erzincan, Bayburt, Ardasılı, Gümüşhane, Polathane, Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis havalisinde Türklere karşı yaptıkları katliamı güya Türklerin Ermenilere karşı oldukları mezalime, mukabele-i bi’l-misl olarak göstermek istedikleri malumdur... Yapılan tahkikattan bu ahvalin çete hârekâtı olmayıp, mütefekkirlerinin de iştirak ettiği, bir katliam olduğu anlaşılmıştır. Bu katliam, evvelce tanzim ve tertip edilen kuvvetlerle her tarafta sistematik bir tarzda cereyan etmiştir. Bu cümleden olarak, Ahılkelek mıntkasında Ermenilerin, İslamlara

³⁹⁸ **İkdam**, 7574, 12 Mart 1918, s.1.

³⁹⁹ **İkdam**, 7587, 25 Mart 1918, s.1.

yaptıkları zulüm ve kötülük Rus Müfettişi Haraşniko'nun el yazısıyla verdiği raporda, vekâyı şu suretle aynen tespit ve takyîd ediyor. Rus Müfettişi Haraşniko'nun raporu: 1917 senesi Teşrinisanisinden itibaren 1918 Mayıs'ına kadar Ermenilerin Ahılkelek Sancağında yerli ve muftî ahali-yi İslamiye'ye karşı tatbik eyledikleri hasmane muamelatı izah edeceğim... Akbabalı, silahsız 8 Müslüman ot satın almak için Bogdanofka kariyesine gelince, bunu haber alan Ermeniler, Müslümanların etrafını ihata ederek, hançerlerle üzerlerine saldırdılar ve katlederek gözlerini oydular, dillerini kestiler, bilahare cesetlere envaı hakaret yaptıktan sonra, diğer 4 cesedi yaktılar... 1918 senesi Kanunusanisinde Ermeniler İslam köylerine taarruz etmeye başladılar... Bu köylerin zahire, hayvan, bilumum eşyasını götürdüler. Köy ahalisinin bir kısmını derhal orada katlederek, diğerlerine esir sıfatıyla Ahılkelek'e götürdüler. Su ve ekmekten başka bir şey vermediler. Binaenaleyh açlık ve pislikten esirler arasında tifo zuhur etti. Doktorlar, esirlerin temiz tutulması ve iaşesi hususunda müracaat etmişlerse de, Ermeniler dikkate almadıklarından, Müslümanlar kırıldı. Kimse yardım edemedi. Çünkü Ermeniler bırakmıyorlardı. 31 Mayıs 1918'de Türk Ordusu, Kozrah'ı işgal ettiğinde, bilumum Ermeniler firar etmeye başlayıp ve esirlerin bulunduğu binayı tahrip ettiler. İslamlar tam altında kaldı. Cesetlerin bir kısmını da çukurlara atarak, kireç döktüler, bilahare petrol ile yaktılar. İşte 20. asırda medeni Ermeni milleti neler icat ediyor” denilmektedir.⁴⁰⁰

“İki Mühim Vesika: Kafkasya'da İslamlara yapılan mezalim - Ermeni Kolordusu Kumandanı ne diyor? Ermeniler kabahati kime atfediyorlar!; Sergerde Antranik – Ermeni Çetelerinin Fecayiini İtiraf - Ermeni komisyonunun Osmanlı komisyonuna tezkiresi...”

Bu haber özetle şöyledir: Batum'daki sulh muahedesinin tatbiki için, Gümrü'de Ermeni ve Türk komisyonları teşkil etmişti. Bu komisyonların ve Nazarbekof'un birbirlerine gönderdiği raporlardan İkdam, şu hususlara dikkat

⁴⁰⁰ **İkdam**, 7863, 1 Kanunusani 1919, s.2; “Ermeni Mezâlîmi Hakkında Vesâik-i Mühime”, **Sebilü'r Reşât**, C. 15, No. 385, 2 Kanunuevvel 1334 (1918), s. 377.

çekmektedir: “Ermeni Kolordusu Kumandanı Nazarbekof, İslamlara yapılan mezalimi, Antranik’e atfediyor ve bu işten sıyrılmak istiyor. Hakikatte ise Erivan, Nahçıvan ve ta Beyazıt’a kadar olan mıntıkadaki köylerde bulunan İslam ahalişi muntazam bir surette katl ve imha ediliyordu.” Meşhur Ermeni sergerdelerinden Antranik’in müfrezesiyle Nahçıvan havalisindeki İslamlara tatbik ettiği katliamdan bizar kalan ve bunu Gümrü’deki Müstakil Ermeni Komisyonu Riyaseti’ne bildiren Nazarbekof, 27 Haziran 1918 tarihli raporunda, Antranik’in Nahçıvan havalisinde Haziran 1918’de pek çok fecâyî ve mezâlîm yapmakta olduğunu, aldığı malumata göre, emirlerine itaat etmediğinden, müfrezesiyle, komutasındaki kolordudan tard edildiğini, hudut ve demiryolu mıntikasında bazı köylerde Ermeni ve Türk çetelerin mutî ahaliye zulüm ettiğini, bu çeteleri dağıtamadığını, Erivan Hükümeti’nin ve kendisinin bunun için bütün çarelere başvurduğunu, Türk Kolordusu Komutanı Kâzım Karabekir’den yardım isteğini ifadeyle, bu olayların Komisyonunda halledilmesini ve bu gibi vukuatın bir daha olmayacağına emin olunmasını belirtmiştir. Bu rapor mezâlîmin derecesi hakkında bir fikir vermektedir, denilmektedir.

1 Temmuz 1334 Tarihli Ermeni Komisyonu’nun Osmanlı Komisyonu’na verdiği raporda ise:

“Akd edilen sulh sağlam olmalı. I. İhtilalden sonra Hükümetin tesir-i nüfuzu azaldığından dolayı, Hükümeti bir milleti, diğer millete teşvik ettiğinden Kafkas dahilindeki Ermeni ve İslamlar arasında ayrılık başladı. Bakü, Gence, Erivan taarruzlarından zarar gören Ermeni ahali, hükümetten yardım görmediği için kendilerini muhafazaya mecbur oldular. Bu kavganın son safhasında Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu ile yalnız muharebede kaldı. Bir taraftan İslamlar, kendi dindaşlarına yardım için ve Ermenilerin kuvvetlenmesinden korkarak, demiryollarını, telgraf hatlarını tahrip ettiler, yolları kestiler, Ermeni köylerine, asker kıt’alarına taarruz ettiler. Diğer taraftan Ermeniler, bu kuvvetli düşmanla muharebelerinde ümitsiz kaldıklarından çok fena tecavüzler yapmaya başladılar.

Akd edilen sulh bu kanlı mücâdelâtı kaldırmalı. Ermeniler anladılar ki, refah ve saadetleri başka milletlerin teşvîkatında değil, eski komşularıyla iyi münâsebatta bulunmalarındadır. Ermeni ve İslam ahalinin istirahatı düşünölmeli ve temin edilmelidir. Muhacirler yerlerine iade edilmeli, itaatsizler cezalandırılmı, hududun her iki tarafında huzurun ve istirahatın teminini, Ermeni Komisyonu vazife addeder. Ermeni Cumhuriyetine geçen Erivan'da ahali şimdi üç misli oldu. Erzaksızlık, ithalatın olmaması, en münbit arazinin Osmanlı Hükümetine geçmesi dolayısıyla vehim ve korkunç bir tehlike tehdit ediyor. Ermeni Komisyonu, Osmanlı Hükümetinin dostluğuna inanarak ve Osmanlı Ordusu Başkumandanı'nın "...ve Ermeni Hükümetini Türkiye teşkil etti ve tabii muhafaza edecektir" tarzındaki büyük vaadini hatırlayarak, Ermeni milletinin ölümünü istediğini tasavvur bile etmiyorum. Ermeni Komisyonu Reisi Zanofov, Keşişiyef, Vekilof, Tomaşaf, Lospates" İkdâm Gazetesi, rapor hakkında, "İslamlarla Ermeniler arasındaki ayrılığın sebep ve amillerini açıklıyor" denmektedir.⁴⁰¹

"Kanlı sahneler: Tehcir ve Tekâtül İşleri Hakkında"

Bu haberde özetle:

"Şehrimizde bir müddetten beri Obusruravf Kostantinapol isminde haftalık İngilizce bir mecmua neşrediliyor. Son yayınlanan 4 no.lu nüshasında Ermenilerin mezalimine dair gördüğümüz malumatı ehemmiyetine binaen, hülasaten iktibas ediyoruz. Ermenilerin Van'da yaptıkları zulümler hepsinden şiddetli olmuştur. Hükümetin Ermeniler aleyhine henüz bir sui muameleye başlamamış olduğu bir zamanda orada 25.000 Müslüman mahalli Ermeniler tarafından katliama duçar olduklarını haber aldık. Bunun sebebi Taşnaksütyun Komitesi'nin Van'da müstakil bir Ermenistan'a karar vermiş olmasıydı. İttihat ve Terakki Hükümeti Van mezaliminin intikamını almak için bu vukuatla hiç alakası olmayan Türkiye'nin

⁴⁰¹

İkdâm, 7873, 11 Kanunusani 1919, s.2.

diğer mahallerinde sakin Ermeniler aleyhine bir mukabele-yi bi'l-misl usulü tatbik etmişlerdir ki, bu siyaset hem cinayetskârane hem gafilâne idi. İkinci hadise Sivas Karahisar'da vuku bulmuştur. Kendi millettaşlarınca fena görülen iki Ermeni, siyasî komitelere mensup bazı Ermenilerin bir aydan beri silah ve mühimmat tedarik ederek, fesat bir hareket tasavvur ettiklerini, kendilerinin buna razı olmadıklarından, hain muamelesi yapıldığını beyan etmişlerdir. Bu ihbar üzerine, komiteciler, yakalanmamak için harekete geçip şehrin büyük bir kısmını ateşe vermişler, 2.000 kadar silahlı Ermeni de aileleri ile Berç denilen Eskihişar'ın içine çekilerek, müdafaaya hazırlanmışlardı. Berç, iki tabur askerle hücumu uğramış ise de, askerler içeri girememiş, 300 kadarı telef olmuştu. Ermeniler de erzakları tükendiğinden telef olmuşlardır. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermenilere mezalimine bu iki vak'a sebep olmuştur.” İkdam'da devamla, “Muharrir, bu mezalimi takbîh ve tel'in etmekle beraber, Ermeni ordusunun, Kafkas ordusunu bunalttığını beyanla, Ermeni meselesi ile İrlanda meselesi arasında mukayese yaparak, İngiliz Hükümeti, İrlandalıların tehcirini emretmiş olsaydı. Bütün İngiliz zabıtları bu emri icradan ise, istifayı tercih ederlerdi” dediğini yazmaktadır!⁴⁰²

“İslamların imhası yolunda”

Başlıklı haberde özetle, Rus ihtilalinin başlangıcından 27 Şubat 1918'de Osmanlı kıtaatının Erzurum'u istirdat ettikleri tarihe kadar, Ermenilerce Erzurum, Erzincan ve havalisindeki İslam ahaliye yapılan mezalimin genişliğini gösteren, Rusça aslı mahfuz olan ve Kaymakam Toverdohlebof'un el yazısıyla yazılmış bir vesikadan bahisle,

“... Eskiden beri Avrupa ve Rusya efkâr-ı umumiyesince malum olan, Türk-Ermeni husumeti bu harb-i umumideki tezahüratı mertebesinde hiçbir zaman tasavvur edilememiştir. Ermenilerin Türkleri eskiden beri görmek istemedikleri malumdur... Ermenilerin kendilerini daima mazlum, gazaba uğramış, terakkileri ve dinleri dolayısıyla pek ağır işkencelere duçar olan bir millet şeklinde görünmekte daima

⁴⁰²

İkdam, 7878, 16 Kanunusani 1919, s.2.

başarılı olmuşlardır. Ermenilerle temasları fazla olan Ruslar, bunları hasis, şaşırtıcı bir millet olarak tanırlar. Rus neferlerinden işittim: Ermeniler talihli bir millet, Türkler bunları biçerdiler, fakat iyi kesemediler, bir tane kalmayınca kadar kesmeliydiler! Rus kıtaatı arasındaki Ermeni efrâd her hususta daima en aşağı addolunmuştur. Ermeniler, daima perakende hizmeti ve cepheye gitmemeyi tercih etmişlerdir. Fakat Türklerin Erzurum’u istirdatına kadar geçen 2 ay zarfında Ermenilerden bizzat gördüğüm ve işittiğim ahval, bunlar hakkındaki her türlü fena tasavvurların fevkindedir.”

1916’da Erzurum’un Ruslarca işgali sırasında hiçbir Ermeninin şehre ve civarına yaklaştırılmadığı, ihtilalden sonra her türlü tedabirin lağv edildiği cihetle Ermenilerin, Erzurum ve havalisine saldırdıklarını katliam ve yağmaya giriştiklerini, 70 yaşında iki Türk’ü demir telden örülmüş kırbaçlarla çamurlu sokaklarda sürüklediklerine şahit olduğunu anlatmaktadır.⁴⁰³

“İslamların İmhası”

Bir önceki nüshanın devamı olan bu haberde özetle, diğer milletlere mensup kıtalar gelinceye kadar Türk köylerine pek çok vahşetler yapması tehlikesi zuhur eden, Ermenilerin ileri gelenleri böyle bir hal zuhur etmeyeceğini kuvvetle temin ediyorlar ve her türlü teşebbüste bulunacaklarını söylüyorlar, birtakım taleplerde bulunuyorlardı. Fakat bunların hepsinin hile ve tuzak olduğu anlaşılmalı, yağma ve katliamın çoğalmaya başlaması üzerine, Odişe Lidze Ermeni münevverlerine, yaptıkları cinayetlerin kendi milletlerinin namını kirletmekte olduklarını, henüz umumi sulh konferansının bu havalıyı Ermenilere bırakmasının kabul ve tasdik edilmediğini ve Ermenilerin kanuna riayetkâr, serbestiye layık bir millet olduklarını göstermeleri icap edeceğini pek acı bir lisanla ihtar ettiğini ifade etmiştir. Bundan bir

⁴⁰³

İkdam, 7881, 19 Kanunusani 1919, s.2.

müddet sonra Erzincan'da Ermenilerin Türkleri katliamı hadisesini Odişe Lidze'den şöyle işittim, diyerek, kıtal, doktor ve müteahhid tarafından, serkeşlik, eşkıya tarafından tertip edilmişti. Bunların isimlerini bilmediğim için zikredemiyorum. Her türlü müdafaadan mahrum, silahsız, 800'den fazla Türk itlâf edilmiştir. Büyük çukurlar açılmış ve biçare Türkler bu çukurların başına sevk olunup, hayvan gibi boğazlanmış ve bu çukurlara doldurulmuşlardır, denmektedir.⁴⁰⁴

“Mezalim ve Fecayi Levhaları”

Bu haberde, Rus Kaymakamı Toverdohlebof'un el yazısıyla yazılan, Ermenilerin mezalimine ait vesikadan bahisle ve özetle deniliyor ki:

“Erzincan katlinden sonra, mükemmel silahlarla mücehhez Ermeniler Erzurum'a rica'ata başladılar, eşkıya sürüsü yolları üstündeki İslam köylerine ahalisi ile mahvetmişler, yolda arabalarını kiraladıkları Kürtleri öldürmüşler, bunlara yardıma koşan Rus zabitlerini tehdit etmişler. Bu kıtal hayvanca vahşetle icra olunuyordu. Erzurum'da Rus Topçu Zabiti Mülâzım Medîvânî, şahit olduğu vak'ayı şöyle beyan ediyor: Bir Ermeni, arabacı Kürdü öldürmek için vurmuş, adam sırt üstü düşmüş, can çekişiyor, Ermeni elindeki sopayı, Kürd'ün ağzına sokmak istiyor, dişleri kilitlenip sokamayınca, Kürd'ün karnını tekmeleyerek öldürmüştür. Ilıca kasabasında firar edemeyen Türklerin kaffesi katl edilmiş, kör baltalarla enselerinden kesilmiş, birçok çocuk cenazeleri gördüğünü, bizzat Odişe Lidze söyledi. 26 Şubat'ta Ilıca'dan avdet eden Kaymakam Garyaznof, şahit olduğu olayları anlattı. Köylere giden yollarda azâları tahrip edilmiş, birçok cenazeler görmüş, her geçen Ermeni küfreder, tükürürmüş. Cami avlusunda iki arşın irtifaında her yaşta kadın, erkek, çocuk cenaze yığılmıştı. Kadın cenazelerinde cebren taarruz pek âyân idi. Birçok kadın ve kızın mahall-i tenasüllerine tüfenk fişengi sokulmuştu. Kaymakam Goryaznof, Ermeni kızlarından bir ikisini bu manzarayı görmeye ve marifetlerinden iftihar etmeye davet ettiğinde, manzarayı gören kızların gülmesine, nefretle hayret etmiş ve kadın bile olsalar en alçak ve

⁴⁰⁴

İkdam, 7882, 20 Kanunusani 1919, s. 1 - 2.

vahşi bir millet olduklarını söyleyip, onları azarlamıştır. 12 Şubat'ta Erzurum şimendifer istasyonunda Ermeniler, 10'dan fazla Müslüman ahaliyi kurşuna dizmiş, Türk pazarını yakmaya başlamış, 17 Şubat'ta Topçueli mıntkasında, Tepeköy'ün bütün ahalişi katledildiğini işittim. Aynı gün Erzurum'a gelen Antranik'e bu katliamın faillerinin meydana çıkarılmasını söyledim. Fakat icraat, vaat şeklinde kaldı. Hiç kabahatsiz bir Türk'ü öldüren Ermeni, Dîvân-ı Harp'te idam cezasına çarptırılınca, mevkuf, bir Türk için bir Ermeni asıldığı nerede görülmüştür, diye bağırmıştır. Osmanlı ordusu Ilıca'ya doğru yaklaşınca 25 – 26 Şubat'ta Türk ahalinin tevkifi arttı. 26 – 27. gecesini Ermeniler, katliam yapıp, firar eylediler. Katliam tesadüf olmayıp, tertiplenmişti. O gece 3.000 kişinin katli olduğunu Ermeniler iftiharla söylemişti. Katliamın önüne geçmek tamamen Ermeni ileri gelenlerinin elinde idi. Katliamda yalnız eşkıya değil, mütefekkir Ermeniler de medhâldardır. Benim alayında zabıtlar Rus, efrâd Ermeni idi. Bunlara karşı elimizde hiçbir kuvvet olmadığı halde, emirlerimizi daima infaz ettirebildik. Bu efrâd hiçbir zaman alenen cinâyâtâ teşebbüs edemedi. Alayın nakliyesinin bulunduğu kışlada, bir Rus zabiti nöbetçi, 40 silahsız Kürt seyis, etrafında yüzlerce topçu Ermeni neferâtı bulunduğu halde, hiçbir Müslüman'ın burnu kanamadı. Bütün Ermeni mütefekkirlerinin bilâ tefrik cinâyâtâ medhâldar olduklarını iddia etmek istemiyorum. Bu halin muvafık olmadığını, Ermenilerin tuttuğu yolun çıkmaz olduğunu itiraf eden Ermeni mütefekkirlerine rastladım. Hatta fiilen bu kıtala muhalefet eden bazı Ermeni mütefekkirleri de görülmüştür. Bunlar da ekalliyette kalıp, hain addolunmuşlardır. Bazıları cinâyât aleyhinde gibi görünmüş, fakat kıtala iştirak etmiş, bazıları sükûtu seçmiş, bazıları: Siz Russunuz, hiçbir zaman Ermeni milletininki mefkûresini anlayamazsınız! derlerdi. Vicdan azabı nedir bilmezler.” Türklerin katliamından dolayı olan tekdır ve serzenişlere bazı Ermenilerin cevabı şudur: “Türkler de Ermenileri imha için böyle hareket etmiyorlar mı? Yaptığımız intikamdan başka nedir? Vukuat-ı aleni, Ermeni Milletinin ve mütefekkirlerinin mefkûrelerini pek aşikâr surette gösterir. Hiç kimse olan vukuatı, olmamış bir hale koyamaz. Ermeniler rüzgâr ektiler, fakat rüzgâr

ekenin fırtına biçeceğini unuttular.”⁴⁰⁵ (Erzurum Dereboynu Mevâzî-yi Mevcut Kumandanı vekili ve II. Erzurum İstihkâm Topçu Alayı Kumandanı Esir-i Harp Kaymakamı Toverdohlebof, 16 Nisan 1918, Erzurum)

“Ermeni Mezalimi Şeni’ası”⁴⁰⁶

“Mezalim ve Fecayi: Kafkasya’da Rus Orduları Kumandanı General Odişe Lidze tarafından Osmanlı orduları kumandanlığına çekilen telsiz telgraf mühim bir vesika-yı tarihiyye olduğu için naklediyoruz.” Bu haber özetle şöyledir:

“Atideki şâyân-ı teessüf vukuat-ı Zat-ı Devletlerine kemâl-i teessüfle arz etmeyi vazifeden addederim. Müslümanların güya ihtilal çıkaracağı iftiraları ve uydurma haberler üzerine Erzincan’da 1918’de şehirdeki askeri kıta tarafından Müslüman hanelerine arama icrasına başlanmış, bu esnada bir nefer silahla yaralanmış, armaya karşı gelen Müslümanlara silah kullanılmış ve neticede birçok maktul ve yaralı vaki olmuş ise de, adetleri henüz tayin olunamamıştır. Miralay Murel’in işe müdahalesiyle çatışma son bulmuştur. Gerek ön ayak olanlar ve gerek asayiş-i ihlâl edenler, gerek Müslümanlar hakkında, fesadkârane haber yayanlar hakkında tarafımdan en kat’i ve şiddetli tedbir ittihaz eylediğini ve mücrimlerin en şedit cezaya duçar edileceklerini arz ile ihtirâmatnamemin kabulünü temenni ederim.” (Numara: 10132, Kanunusani 1918, Rus Başkumandanı: Odişe Lidze)

Bu haberin devamında; Rus İstihkâm zabiti olup, Erzincan’da tarafımızdan esir edilen Ermeni milletinden Mıgırdıç’ın el yazısıyla, Fransızca rapor tercümesinin, fecâyia ait kısmı özetle şudur: “Bir taraftan geriye çekilen Rus askerlerinin, Ermeniler tarafından taarruza uğraması, diğer taraftan Türklerin umumi bir kıyama hazırlandıkları rivayetinin devrânı, Miralay Murel’i Ruslara karşı tecavüz edecek bütün ahalinin tevkifi için emir vermeye mecbur etmişti. Bu dakikadan itibaren hiçbir emir verilmeksizin, katliam başladı. Katliama gönüllüler ile asâkir-i

⁴⁰⁵ **İkdam**, 21 Kanunusani 1919, s.2.

⁴⁰⁶ **Sebilü’r Reşât**, C. 15, No: 388, 23 Kanunusani 1335 (1919), s. 426 – 427; “Mühim Bir Müdafaa: Ermenilerin Müslümanlara Karşı İrtikâb Ettikleri Mezalim”, **Sebilü’r Reşât**, C. 16, No: 405-5, 10 Nisan 1335 (1919), s. 140 – 141.

muntazama da iştirak etmekte idi. Edilen nasihate rağmen katliam önlenememiştir. Erzincan ve civarında takriben 250 – 300 kişi katl olunmuştur. Bütün bildiklerim bundan ibarettir” denilmektedir.⁴⁰⁷

“İslâm Ahalinin Duçar Oldukları Mezâlim”

Bu haberde özetle, “Ermeniler tehcir münasebetiyle vukua gelen faciaları mübalağalarla ilan ederek, Garp memleketlerinde efkâr-ı umumiyei bir kat daha aleyhimize tahrik için pek çok gayretler sarf edildiği şu sıralarda zulm ve vahşetleri vesaikle herkese duyurmak, yalnız Türklüğü değil, aynı zamanda adalet-i insânîyeti de müdafaa içindir” denilmektedir.⁴⁰⁸

“Arşak Paşa Çetesi”

Bu haber özetle şöyledir:

“Mütarekenin ilanı, sulh müzakerelerinin başlaması sırasında ve Rus askerlerinin kumandanlarını tanımaksızın Bayburt’tan ayrılmaları üzerine, 17 Kanunusani 1331’de Arşak Paşa namlı çete reisi Bayburt’a gelmişti. Kendisi aslen Bayburt’un Varzâhân Kariyesi’nden olup, Birinci Dünya Harbi’nden 4 sene evvel Rusya’ya kaçıp, harbin sonunda topladığı çetesiyle hududu geçip, 3. Kolordu’ya taarruz etmiş, takip edilince tekrar Rusya’ya firarla, Rus ordusu gönüllü kıtaatı kumandanlığını üstlenmiştir. Bayburt’a geldiğinde, Ruslardan muhtemelen yardım istemiş, ayrıca yerli Ermeni ahaliden 317 kişilik, Rus silahları ile teçhiz edilmiş bir müfreze teşkil edip, bunların talim ve terbiyesine başlanmıştır. Ruslar tamamen çekilince, yegane hakim olan Arşak ve mahiyeti 489 kişiye ulaşmıştı. Bunlar gündüzleri talim, geceleri toplanıp, müşâverede bulunuyorlar, yapacakları katliamı gizlemek ve efkâr-ı İslamiyei tatmin için planlar yapıp uygulamışlardır. Arşak, 1 Şubat 1333’te ahaliyi bahanelerle toplamaya başlamış, bunları hapisane ittihaz edilen yerlere doldurtmuş, hapisaneye götürülen her şahsın kapı önünde üzeri

⁴⁰⁷

İkdam, 7889, 27 Kanunusani 1919, s.2.

⁴⁰⁸

İkdam, 7915, 22 Şubat 1919, s.1.

aranıp, kıymetli eşyası, parası gasp edilerek her türlü işkence ve mezalim ile hapishaneye sokuluyordu. Cebren evlere giriliyor, kıymetli eşyaları gasp ediliyor, bazı ahali kapıları önünde feci halde katl ediliyordu. 3 Şubat 1331’de topladıkları 14 kadın, 2 kız çocuğunu da ahşap bir otele doldurdular. Bu sırada Türk kıtaatı ileri harekâta başlamış, Köse köyü işgal ile Bayburt’a doğru yönelmişlerdi. Arşak Çetesi planlarını uygulayarak, topladığı ahalinin katline karar verildi. Ahali süngü, balta, demir parçaları ile feci şekilde ve vahşice öldürüldü. Bununla da yetinilmeyerek, yaralıları yok etmek için cenazeler yakıldı. Bunlardan Murat Çavuş, Şevki, Sarac Hafız, Sadık ölümler arasına saklanarak kurtulmuşlardır.” denildikten sonra, toplatılan ahalinin ve yaptıkları katliamın nasıl gerçekleştirildiği beyan edilmektedir.⁴⁰⁹

“Sivaslı Murat’ın Çetesi”

Bu haber özetle şöyledir:

“Rus İnkılâbı’ndan (1917) ve Rusların çekilmesinden sonra araziyi işgal etmek için, Ermeni gönüllüleri Sivaslı Murat’ın kumandasında Erzincan’da toplanmışlardı. Murat, Taşnak çetesinin emirlerini uyguluyordu. İhtilâl tertip ederek Karahisar’ı yakmış, Erzincan’a gelmeden, Ermeni mütefekkirlerinin vasıtayı icraiyeleleri olan Antranik, Torkom, Arşak’ın iştirakiyle, İslamların imhası planını tertip için, Erzurum’da yapılan toplantıya katılmış. Sonra Paris’e giderek, Türkleri müdafaa eden Pierre Loti’yi düelloya davet etmiş, Van ve Muş ihtilalinin tertip ve icrasında büyük bir vazife almıştır. Erzurum’daki toplantıda Torkom Erzurum’daki, Murat Erzincan’daki, Arşak Bayburt’taki İslamların imhasına memur edildiler... Ve Torkom, Kafkas Cemiyet-i İslamiyesi Erzurum Vekili Haydof’la 300’e yakın İslâm’ı Kars kapısı haricinde katletti ve Kars Kalesine Ermeni bayrağı çekildi. Bu sebeple, Erzurum’dan def edildi” diyerek, Ermeni çetelerinin umumi

⁴⁰⁹

İkdam, 7877, 15 Kanunusani 1919, s.2.

katliamından ve Rusların bunlara mani olmaya çalıştıklarından bahsedilmektedir.⁴¹⁰

“Ermeniler Gidiyor mu?”

Bu haber özetle şöyledir: Balıkesir’de yayınlanan ‘Ses’ gazetesine göre, Liva dahilindeki Ermeni vatandaşlarından bazıları mallarını, mülklerini satmaktadırlar. İşittiğimize göre, hüviyetleri, vaziyetleri, hatta niyetleri belli olan bir Ermeni Komitesi, bu Ermenileri maksatlı şekilde Van ve Adana taraflarına yerleşmeye teşvik ve zorlandığı ifade edilmektedir.⁴¹¹

“Hariciye Nezaretinin ihzar eylediği Vesâik-i Resmîye”

Bu haber özetle şöyledir:

Bab-ı Âli cânibinden Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya’nın şehrimizdeki Fevkalade Komiserleri’ne tevdi kılınan muhtırayla, bazı vesaik ve sonradan Hariciye Nazırı Reşit Paşa tarafından İngiliz Komiserliği’ne ve kumandanlara gönderilen tebliğnameler bu defa kitap olarak neşredilmiş, ekine de Memalik-i Osmaniye’de İslâm, Ermeni, Rumların nüfusu hakkında mukayeseli bir cetvel konulmuştur. Erzurum havalisinde Ermenileri, İslâmlara karşı yaptıkları mezalim ve fecâyia dair, Rus ümerasından Kaymakam Toverdo Halebof’un meşhudâtını [şahit olduğu şeyler] havi tanzim eylediği rapordan şayân-ı dikkat olmagla, Bâb-ı Âli’nin neşrettiği kitaptan bazı kısımların iktibasen neşridir” diyerek alıntılar vermektedir. Sonunda “Düvel-i İtilâfiye’nin de mukadderâtımızı tayinde bu rapor ve buna benzer ahvali nazar-ı dikkate almalarını ümit ederiz” denilmektedir.⁴¹²

“Ermenistan Ahvali, Taşnak Çeteleri”

⁴¹⁰ **İkdam**, 7887, 25 Kanunusani 1919, s.2; 7879, 17 Kanunusani 1919, s. 2; 7880, 18 Kanunusani 1919, s. 2.

⁴¹¹ **İkdam**, 7919, 26 Şubat 1919, s.2.

⁴¹² **İkdam**, 7961, 9 Nisan 1919, s.1.

Bu haber özetle şöyledir: “Taşnak çeteleri, Ermenistan Hükümeti’ni müşkül vaziyette duçar etmek için, Türklerin gözü önünde, teşkilât yapıp, Ermenistan’a hücum ediyorlar. Ermenistan Hariciye Komiseri Bekzadeyan, Moskova’ya müracaatla kuvve-yi imdâdiye istemiştir” denilmektedir.⁴¹³

“Milli Ermeni Ocağının Vaziyeti Hakkında Sarahat Yok”⁴¹⁴

“Taşnaklar da Yola Geldiler”

Bu haber özetle şöyledir: Veraçyan’ın Mustafa Kemal Paşa’ya mektubu: “Ermenistan Selâmet-i Milliye Komitesi Reisi Verçanyan’ın mektubunu Anadolu Gazeteleri neşrediyorlar. Bu mektupta deniliyor ki: Ermenistan Hükümeti’nin ilk işi âsâyîşi ve inzibatı muhafaza ve memleketin anasır-ı muhtelifesi arasında hüsn-i muameleyi idâme ve temin etmekten ibaret bulunmuştur. Ermeni Milleti hürriyet ve istiklalinin müdafaasını lâ-yezâl [bitimsiz, zevalsiz] bir azm ve iradeye maliktir. Bolşeviklerin tekrar bir yol ile Ermenistan’a duhulüne müsaade etmeyeceğiz. Ermeni Milleti komşularıyla, ez cümle Türk milletiyle mümkün olduğu kadar seriyen münâsebât-ı mevdunkârâne arzu-yu halisânesinde bulunuyor. Müşârünileyh’e bu hissiyatla meşbu [dolu] olarak, bu mektubun müstakbel münâsebât-ı haseneye [hayırlı iş, iyi hal] mukaddeme teşkil etmesini temenni eyleriz” denmektedir.⁴¹⁵

“Anadolu’da Taşnaklar Varmış”

Bu haberde özetle: Anadolu Ermenilerinde, Taşnak Fırkasına mensup Ermeniler mevcut olduğundan, haberdar olan Anadolu Hükümeti’nin, bunlara karşı tedabir ittihaz edilmesi hususunda bilumum vilayetlere talimat verdiği yazılmaktadır.⁴¹⁶

“Çarşı Soygunu”

⁴¹³ **İkdam**, 8576, 26 Kanunusani, 1921, s.2.

⁴¹⁴ **İkdam**, 8626, 19 Mart 1921, s.1.

⁴¹⁵ **İkdam**, 8651, 13 Nisan 1921, s. 3.

⁴¹⁶ **Akşam**, 1408, 25 Ağustos 1922, s. 3.

Bu haberde özetle: Polis müdüriyetinden yapılan tahkikata göre, bu çarşı soygununu Kafkas Ermenilerden mürekkep bir komitenin yaptığı tahakkuk etmektedir, dedikten sonra Ermenice gazetelerden Cagadamard'ın Türk gazetelerini protesto ederek bu soygunun Ermeni Komitesinin işi olmadığını yazdığı beyan edilmektedir.⁴¹⁷

⁴¹⁷ **Akşam**, 1531, 27 Kanunuevvel 1922, s.3; Daha geniş bilgi için bkz.: Mustafa BIYIKLI, "Türk Tarihinde Ermeniler – Ermeni İddiaları ve 'Ermeni Sorunu' Gerçeği Bibliyografyası", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, No: 131, Nisan 2001, s. 235 – 259.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MUSEVİLER VE SÜRYANİLER, LOZAN KONFERANSI'NDA AZINLIKLARIN FAALİYETLERİ VE ALINAN KARARLAR

A- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MUSEVİLERİN FAALİYETLERİ

Musevilerin özgürce ve güvence içinde barındıkları Osmanlı toprakları dışında gidecek ve bağlanacak başka ülkeleri bulunmuyordu. I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devletinin yenilgi ile çıkması ve Türk topraklarının İtilaf Devletleri ve onların koruması ve desteği altındaki Yunan askerlerince işgali, Türkleri ne denli derinden yaralamışsa, Museviler için de, yüzyıllardır çatısı altında özgürce yaşadıkları bir devletin yıkılması, ülkeden ülkeye kovulurken sığındıkları toprakların yitirilmesi anlamını taşımaktaydı.

Bu nedenle de Osmanlı Devletinin varlığını sürdürmesi, Musevilerin yaşamsal çıkarlarının gereği idi. Bu gerçek Osmanlı Hıristiyanlarının ve Osmanlı Devletinin sınırları içinde yaşayan Müslüman Arapların, devlet çözülüp dağılırken, Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmak için yarışırken, Musevilerin niçin devlete bağlı kalmış olduklarını yeterince açıklamaktadır.

Bundan dolayıdır ki, Balkan Savaşı gibi çok kritik dönemde Hariciye Nazırı yapılmasında bir sakınca görmediğimiz Ermeni Gabriyel Nuradokyan Efendinin Lozan barış görüşmelerinde bir Ermeni kurulu içinde karşımıza çıkmasına karşılık, Eski Hahambaşı Hayyim Nahum Efendi, Lozan'a giden heyetin içinde danışman olarak yer alacaktır. Ancak Mütareke yıllarında, sayıları az da olsa, bazı Musevi gençleri Rum ve Ermeniler ile birlikte davranmışlardır.

Mütareke döneminin başlangıcında, birçok Türk aydını İngiliz veya Amerikan mandasını kurtuluş yolu olarak görmekteydi. Azınlık olan Museviler, ilk günlerde kendilerini bir boşluk içinde bulmuş olmalarına rağmen kısa sürede toparlanarak, Türklerin yanında yer almakta gecikmemiştir. Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasına değin geçen süre boyunca Türk Devletinin bağımsızlığına kavuşmasına katkıları tek boyutlu olmamış, gerek birey olarak ve gerekse örgütsel düzeyde Museviler birer vatandaş olarak üzerlerine düşeni yapmışlardır.

Bu nedenle de, Ankara'da daha Büyük Taarruzdan önce ulusal ekonomi amaçlanarak yapılan bir girişim üzerine 23 Ocak 1923 günlü İngiliz Morning Post gazetesi, "Orta Doğu Ticari Sürprizi: Türk-Yahudi İşbirliği" başlıklı yazısında: "Yabancı şirketlerin Türkiye'den giderek çekilmelerini sağlamak düşüncesiyle, bir Türk Ticaret Birliğinin kurulmak üzere olduğuna inanmak için her çeşit neden vardır. Bu, bütün ülke çapında ticaret, banka ve sigortacılığın tüm kollarında çalışmayı amaçlayan millî bir tasarıdır. Kısaca buna, Dünya savaşı döneminde hükümetin desteğiyle gelişen ve ülkenin ticaretini elinde bulunduran Türk-Yahudi işbirliğinin yeniden örgütlenmesi olarak bakılabilir" demektedir.

Musevilerin çabaları ve katkıları yalnız bu gibi alanlarda olmayıp, direnişçi Türkleri Yunanlılara teslim etmemek için ölmeyi göze alanlar olduğu gibi; Yasef oğlu, 1314 doğumlu Salamon Baruh gibi düşmana karşı savaşanlarda vardır. Bu nedenledir ki, kaydı Bursa Askerlik Şubesinden Beyoğlu Askerlik Şubesine naklen gelen 174. Alay, 2.Tabur, 7.Bölük takım çavuşu Salamon Baruh, İstiklal madalyası sahibidir.⁴¹⁸

1. Paris Barış Konferansı ve Musevi İstekleri

⁴¹⁸ İkdam, 8337, 30 Nisan 1920, s.2; 8344, 7 Mayıs 1920, s.1; 8745, 19 Temmuz 1921, s.1; 8787, 2 Eylül 1921, s.2; Çetin YETKİN, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, İstanbul, Afa Yayınları, 1992, s. 175 – 177.

Museviler, 1918 yılı sonuna doğru ilk Musevi Heyet-i Vükelâsı ve Museviler Meclis-i Milli'si teşkil etmişti. Bu Meclisler, dünyanın değişik ülkelerine dağılmış Musevilerin temsilciliğini üstlenerek, Paris Barış Konferansı'ndan bazı taleplerde bulunmuşlardır. Bununla ilgili gazetelerde şu başlıklı haberlere yer verilmiştir:

“İlk Musevi Heyet-i Vükelâsı”⁴¹⁹

“Museviler Meclis-i Millisi”⁴²⁰

“Avusturya Teb'asından Museviler”⁴²¹

“Musevilerin istedikleri ve Heyetleri”

Bu başlıklı haberde, Cenubi Rusya'daki Musevilerin Millet Meclisi şu kararları almıştır:

1. Musevi Milleti müteahhit bir millet olduğundan, diğer milletler gibi cemiyet-i akvama iştirak eylemelidir.
2. Musevi milletin tarihi vatanı olan Filistin'de milli ve siyasi bir yurt teşkil eylemesi devletlerin kefil ve tekâfülü altında temin edilmelidir.
3. Musevilerin toplu yaşadıkları memleketlerin kaffesinde Musevi Cemaatinin muhteviyat-ı Milliyesi tasdik edilmelidir.
4. Her yerde Musevilerin eşitliği, milliye ve mezhebiyeleri hem devletlerin kanun-i esasiyeleriyle hem de devletlerin tekâfül-i umumiyesiyle temin edilmelidir.

⁴¹⁹ **İkdam**, 7819, 18 Teşrinisani 1918, s. 1.

⁴²⁰ **İkdam**, 7820, 19 Teşrinisani 1918, s. 2.

⁴²¹ **İkdam**, 7846, 15 Kanunuevvel 1918, s. 1.

5. Harp hali mecburiyetiyle zarar gören Musevi emvali tamirata tahsis edilecek olan umumi akçeden tazmin edilmelidir.
6. Bu isteklerin desteklenmesi için Musevi milletinin murahhasları sulh konferansına kabul edilmelidir.

Bu kararların tatbiki için teşkil eden 5 kişilik heyet, Paris'e gitmek için İstanbul'a gelmiş, buradaki Amerika ve İtilaf Komiserleri ile görüşmüşlerdir. Reislerinin diğer Musevi murahhasları ile teşriki mesai etmek için, Paris ve Londra'ya gidecekleri haber verilir.⁴²²

“Musevilerin Mutâlebâtı”

Bu haberde; Paris Onlar Meclisi'nin son içtımasında Cemahir-i Müttehide ve İngiltere Musevileri namına söz alan Siyonist murahhaslarından Sokolof ve Vayman, Filistin'de Musevi hükümetinin tesisindeki faydayı izah etmişlerdir. Sokolof demiştir ki: “Sulh konferansı bugün cihanı ırk ve tarih esasına göre yeniden teşkil etmeye çalışmaktadırlar. Tazyik altında bulunan Musevilerin bir millet olarak yaşamak için Filistin'e avdetlerine müsaade edilmesini cihan-ı medeniyet mümessillerinden temenni etmek zamanı gelmiştir.

Siyonist cemiyeti bu maksatla, harp esnasında Fransa, İngiltere, İtalya ve Cemahir-i Müttehide'ye müracaat etmiştir. 1918 senesi nihayetinde, Balfour'un Lord Ruçil'e gönderdiği mektupta, tazyikten ve kötü muameleden kaçan Musevilere, Filistin'in bir iltica yeri şekline dönüşmesine, muvafakat edilmişti”⁴²³ demiştir.

⁴²² **İkdam**, 7884, 22 Kanunisani 1919, s. 1.

⁴²³ **İkdam**, 7923, 2 Mart 1919, s.1.

“Musevi Komiteleri’nin İttihadı”

Bu başlıklı yazıda özetle, Amerika Musevi komiteleri ile Britanya Musevi komitelerinin teşriki mesai ederek, bütün Musevilerin hürriyet ve serbestisini temin için Paris’e hareket edecekleri beyan edilmiştir.⁴²⁴

6 Ocak 1919’da İngiltere’nin hazırladığı Paris Barış Konferansı ile ilgili gizli planda Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan, Ermenistan, Kafkasya’da Osmanlı Devletinin egemenliğine hiçbir şartla müsaade edilmemesi, Filistin’in ya A. B.D.’nin ya da İngiltere’nin denetimi altına girmesi, bu konuda mümkün olduğu ölçüde Arap halkın ve Siyonist örgütlerin isteklerine uyulması kararlaştırılmıştır.⁴²⁵

2. 1919 Seçimleri ve Museviler

Basında, 1919 Meclis-i Mebusan seçimleri ile ilgili olarak Musevilerin kararları ve faaliyetleri şu başlıklarla yayınlanmıştır:

“Musevi Cemaatinin Kararı”

Bu haberde, 1293 İntihap Kararnamesi ahkâmının, akalliyetlerin hukukuna kefil olmadığı sebebiyle, “Hükümet-i Osmaniye’nin bu 1293 kararnamesini ekalliyetlerin hukukunu temin için, Wilson prensipleri ahkâmı dairesinde değiştirmesini ve Musevi mebuslarının yalnız Musevi intihapçıları tarafından kemal-i istiklal ile intihap olunabilmeleri keyfiyetini teminat altına alması lazımdır” denilmiş ve intihabata katılmama kararı almışlardır.⁴²⁶

“İntihâbat Meselesi ve Musevi Cemaati’nin Kararı”

⁴²⁴ **İkdam**, 7930, 9 Mart 1919, s.2.

⁴²⁵ **MERAL, a. g. e.**, s. 197 – 198.

⁴²⁶ **İkdam**, 8087, 15 Ağustos 1919, s.1; Niyazi KARACA, “İstanbul Basınında 1919 Genel Seçimleri”, Erzurum, 1991, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bu başlıklı yazıda özetle, Musevi cemaatinin kararına göre, “Meclis-i Cismânî’nin intihabat konusunda, katılmama kararı alması hususunda kendilerinin böyle bir siyasi meselede salâhiyet ve vekâletleri yoktur”⁴²⁷ denilmiştir.

27 Ağustos 1919 tarihli İkdâm’da; Hahamhane Meclis-i Cismânî’si ve diğer Musevi cemaatleri Murahhaslarının toplantısında, Musevi isteklerinin tamamen kabul edilinceye kadar, seçimlere katılmayacaklarını beyan etmişlerdir.

Eylül 1919 tarihli İkdâm’da:

“Hahambaşı’nın beyanatında Musevilerin intihabata iştirak etmemesine, Cemaat-i Museviye’ce katiyen karar verilmiş olduğu anlaşıldığı ifadeyle, intihap kanununun tadili ve ıslahatının, bu seçimden evvel mümkün olamayacağı, bu cihetle Musevilerin intihabata iştiraki keyfiyetinin mahalle talik edildiği ve bunun için Musevi cemaatinin bu şarta mutaallik kararının, adem-i iştirak için, kati bir karar gibi telakki edildiği beyanla, Avram Galanti’nin İkdâm’a ve diğer gazetelere yazdığı yazılarında; cemaatlerin salâhiyet ve vazifelerini izahtan sonra, Türkiye’de intihap meselesi hakkında Yahudi milleti namına söz söyleyecek hiçbir heyetin mevcut olmadığını ve binaenaleyh bu mesele hakkında ittihaz olunan kararın Türkiye Yahudilerinin hakiki arzularını ifade etmediğini ve bu cihetle o kararın geçersiz olduğunun, böyle sudan bir kararı, milletin kararıdır diyerek Hükümet-i Seniye’ye arz ve tebliğ eden heyete, hem teessüf hem de onun bu hareketine hayret ettiğini beyandan sonra, İkdâm devamla, Avram Galanti’nin bu neşriyatının, Musevi muhitinden hiçbir itiraza mucib olmadığı için, onun iddialarının Museviler arasında pek kesir taraftarı olduğuna dalalet ettiğini, bu nedenle Cemaat-i Museviye İdaresinin seçime iştirak etmemek için verdiği kararda, bütün millet Museviyesi’nin efkâr ve âmâline tercüman olamadığını söyleyerek, bu kararın saik-i hakikisinin, fikir ve kanaatlerine göre, diğer Gayrimüslim cemaatlerinin

⁴²⁷

İkdâm, 8092, 20 Ağustos 1919, s.2.

izinden gitmekten ve seçim işlerinde onlarla müsavi görünmek hevesi ve arzusundan ibaret olduğu beyan edilmektedir.”⁴²⁸

Museviler, aralarında çıkan bu sürtüşmelere rağmen, Avram Galanti gibi akliselim sahibi ve vatanına bağlı kimselerin öncülüğü sayesinde 1919 seçimlerine katılmışlardır.⁴²⁹

3. Hahambaşı Hayim Nahum Efendi ve Faaliyetleri

1909–1920 arasında hahambaşılık görevinde bulunan ve bu görevinden sonra da Musevi toplumunun önde gelen isimlerinden olan Hayim Nahum Efendi, Türk ulusunun sıkıntılı günlerinde, öteki azınlık önderlerinin tersine, Türklerle bağlılığını sürdürmüş, bununla da kalmayarak ulusal dâvamıza hizmet etmiştir.

1872’de Manisa’da doğan Hayim Nahum Efendi, gençliğinde İbranice ve Arapça çalışmış, İzmir İdadisinde okuduktan sonra Paris’e giderek dini eğitim görüp haham olmuştur. 1906’da Evrensel Musevi Birliği tarafından Falaşalar’ın durumunu incelemek üzere Habeşistan’a gönderilmiş, İstanbul’a dönüşünde Hahambaşılıkta görevlendirilmiştir. II Meşrutiyet’in ilanından sonra görevden ayrılan Moşe Levi’nin yerine Hahambaşı seçildi. 1920’de Hahambaşılığı bıraktı, Paris’e giderek 1926’ya kadar orada kaldı. 1920–1926 arasında Avrupa basınında Türkiye’nin dâvasını savunan yazılar yazdı. Bu arada 1922’de Lozan Konferansı’nda Türk Delegasyonunun danışmanlığını yaptı.⁴³⁰

Hahambaşı Hayim Nahum Efendi, 23 Ekim 1918’de Osmanlı Hükümetince ateşkesi sağlamakla görevlendirilerek yurt dışına gönderildi. Bu görevi ile ilgili basında yer alan haberler şunlardır:

⁴²⁸ **İkdam**, 8099, 27 Ağustos 1919, s.2; 8105, 2 Eylül 1919, s.2; 8110, 10 Eylül 1919, s.3.

⁴²⁹ Daha geniş bilgi için bkz. **İkdam**, 8145, 15 Teşrinievvel 1919, s.1; 8158, 28 Teşrinievvel 1919, s.3; 8161, 31 Teşrinievvel 1919, s.3; GALANTİ, **a.g.e.**, s. 228; YETKİN, **a.g.e.**, s.216; MERAL, **a. g. e.**, s.186.

⁴³⁰ YETKİN, **a. g. e.**, s. 178 – 179.

“Hahambaşı mezuniyeti”

Bu haber özetle şöyledir: Hahambaşı, Hahamhane Meclisi Ruhanisi İshak Efendiyi vekil ederek tedavi için 6 hafta müddetle Avusturya ve Almanya kaplıcalarına azimetinden bahsedilmektedir.⁴³¹

“Hahambaşı Meselesi”

Bu başlıklı haberde özetle, Hahambaşı Nahum Efendi'nin Meclis-i Cismani'ye haber vermeksizin bir rivayete göre siyasi vazife ile Avrupa'ya azimet etmesi Musevi Cemaati arasında hoşnutsuzluğa mucip olmuştur. Şehrimizde Musevi menfaatini müdafaa gayesi ile neşr olunan Orur Gazetesi diyor ki: “Hahambaşı'nın hükümet tarafından itimada layık görülerek memlekete faideli bir vazife deruhte eylemesi, Musevi Ahalisi için bir şereftir. Fakat ...bu vazife muvaffakiyetsizlikle neticelenecek olursa, Musevi Cemaati'ne bundan bir zarar gelebilir.” Bu nedenle Nahum Efendi'nin Meclis-i Cismânî ile istişare etmeksizin bu vazifeyi kabul etmemesi gerektiği beyanla, “çünkü kendisi yalnız Musevi Cemaati'nin vekâletine haiz olduğundan,ondan başka hiç kimse kendisine bir vazife tevdi edemez.....” Bu vaziyete bir netice verilmesi için Hahamhane Meclisinde bir toplantı yapılması muhtemeldir denmektedir.⁴³²

“Hahambaşı Efendi'nin mühim beyanatı”

9 Mart 1919 günlü İkdâm gazetesinde yer alan beyanatında bu görevi ile ilgili olarak şöyle demiştir:

“Size vakayı tarihler ile nakletmek isterim. Teşrinievvel'in 23'ünde Sadrazam İzzet Paşa Hazretleri beni nezdine davetle demiştir ki: ‘Hükümet-i Osmaniye gayet buhranlı zamanlar geçiriyor. Mütareke imzalanmak üzere, demek oluyor ki Almanya ile kat'ı münasebat edeceğimiz günün arifesinde bulunuyoruz. İtilafçılarla olan münasebatınıza binaen size, Amerika ile siyasi münasebetimizin iadesi ve sefir Ölkus'un İstanbul'a avdet ettirilmesi vazifesini yarı resmi surette tevdi ediyorum.” Diyerek, devamla buna cevaben Hahambaşı, vazifesinin ağır olduğunu,

⁴³¹ **İkdâm**, 7658, 4 Haziran 1918, s. 2.

⁴³² **İkdâm**, 7811, 10 Teşrinisani 1918, s. 2.

Amerika'nın öldürme ve tehcir meselelerinden dolayı, Türkiye'nin aleyhinde olduğunu söylemesi üzerine Paşa cevaben “Bunu pekiyi biliyorum size söz veriyorum ve temin ediyorum ki bunların müsebbipleri nazır bile olsalar yine cezalandırılacaklardır, dediğini ve bu cevapla vazifeyi kabul ile Veliht ve Zatı Şahanenin huzuruna çıktım.....Seyahat gayet acele olduğundan Meclisi haberdar etmeye vakit kalmadı.” Sözlerine devam eden Nahum Efendi devlet hizmetindeki diğer bir girişimini de şöyle naklediyor: “...1915 senesinde Hükümet-i Osmaniye, bir İngiliz diplomatı ile görüşmek üzere Dedeagaç'a bir murahhas göndermişti. Bu keyfiyet benim İngiliz dostlarımdan aldığım telgraflar üzerine icra ettiğim teşebbüs ile vaki olmuştu... o sıralarda Sait Halim Paşa bir sulh-u münferit akd etmek istediğinden, Dedeagaç'a bir diplomat gönderdi. Ancak İngiliz şeraiti kabul edilecek şekilde görülmemiştir. Dostum 15 gün sonra yeni bir teklifte bulunmuş ise de, Sadrazam Paşa, bu teklifi bila-tetkik reddetmiş idi. Bu meseleden dolayı Almanya Sefareti tarafından İtilaf muhibbiliği ile itham olundum. Talat Paşa benden bu hususta izahat talep etti. Tahsil ve terbiyem ve mazim itibarıyla Fransa'ya bağlı olduğumu söyledim” dedikten sonra, Hahambaşı İstanbul gazetesine de bazı beyanatta bulunmuştur. “Musevilerin tehcir muamelesine duçar olup olmadıkları sualine; 10.000 kadar Musevi yurtlarından çıkarılmıştır. Bunların ekserisi Yafa'nın tahliyesi zamanında sıkıntılara, eziyete duçar olmuşlardır. Memalik-i Osmaniye'de 99 Musevi Cemaati mevcuttur...” diyerek sözlerine devamla, İttihat Hükümeti'nin Alyans Mekteplerini kapatmak istemesi üzerine, Enver Paşa'yı görerek istifa edip, bütün havraları kapatacağını söylemiş, bunun üzerine Enver Paşa mekteplerin kapatılmamasına ve tehcire son verilmesine dair emir vermeye mecbur olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Filistin meselesi ile ilgili bir suale de; “İsviçre gibi nahiyelere taksim edilerek, idare edilecek zannederim. Böylece milliyet esasatı korunacaktır. Türklerin kantonları olacağı gibi, Nasıriye'de Musevilerin, Halil el-Rahman'da Hıristiyanların birer kantonu olacaktır. Müstakil Musevi Hükümeti İttihat-ı Akvam Cemiyetinin himayesinde kurulacaktır. Mezkur cemiyetin fikri, bu merkezde zannediyorum”⁴³³ demiştir.

⁴³³

İkdam, 7930, 9 Mart 1919, s. 1; YETKİN, a. g. e., s. 181 – 182.

Hayim Nahum Efendinin barış için yaptığı bu girişim az sayıda bazı Musevilerce tepkiyle karşılanacaktı. Bir takım gösteriler yapıldı ve Nissim Ruso Efendi ve birkaç Musevi daha tutuklandı.⁴³⁴

Nissim Ruso, Rumeli’de Vilâyet-i Selâse’de genel müfettiş olan Hüseyin Hilmi Paşa’nın mahiyetindeydi, bu sırada Jön Türklerle ilişki kurdu, İttihat ve Terakki’ye girdi, İttihat ve Terakki iktidara geçince Maliye Nezaretinde görevlendirildi. Bir süre sonra Siyonizm yanlısı oldu. Filistin Osmanlı Devletinin egemenliğinde olduğu için, Siyonizm düşüncesine karşı çıkan Hahambaşı Hayim Nahum Efendi ile ters düşerek, Emanuel Karasu ve Osmanlı Musevi’si olmayan İsrail Auerbach’la birlikte hareket ederek Hahambaşı Hayim Nahum Efendi ile çatışmaya girdi. Gerçek amacı, İtilaf Devletlerine, Musevilerin de Rumlar ve Ermenilerin durumundan olduğu izlenimini vermektir. Bu grup, Musevilerin de Rumlar ve Ermeniler gibi Milli Mücadele karşısında yer almasını istiyor, ancak Musevi toplumu temsil eden Hayim Nahum Efendi, ona vekâlet eden İshak Ariel ve Hayim Nahum Efendi yerine Hahambaşı olan Hayim Becerano Efendi buna karşı çıkıyordu.⁴³⁵

Öte yandan, Mütareke yıllarında Amerika Birleşik Devletlerinin İstanbul’a gönderdiği tahkik heyeti, Osmanlı Devleti çatısı altında yer almış, değişik ulusların temsilcileriyle ayrı ayrı görüşerek etnik grupların hangi devletin mandasını yeğledikleri konusunda görüş saptamaktaydı. Hayim Nahum Efendi başkanlığındaki Musevi toplumu temsilcileri, sorulan suallere cevaben, “Türkiye’ye bir manda tatbiki hususunun kendilerini alakadar etmediğini ve fikir beyan edemeyeceklerini” arzuları hakkında ise “Türkiye’ye ne şekil verilirse verilsin Türkiye’de yaşayan Musevi’lerin temin ve muhafazasını” istemişlerdir. Filistin ve Siyonistler hakkında ise, “Türkiye Musevilerini alâkadar etmediği cihetle” bu babda konuşulmamıştır. Ayrıca Sulh Konferansı’ndan aynı temenniyatta bulunmuşlardır.⁴³⁶

⁴³⁴ **İkdam**, 7811, 10 Teşrinisani 1918, s. 2; 7864, 2 Kanunisani 1919, s.1; 7945, 24 Mart 1919, s.1.

⁴³⁵ **İkdam**, 7811, 10 Teşrinisani 1918, s.2; 7945, 24 Mart 1919, s.1; YETKİN, **a. g. e.**, s. 182 - 183.

⁴³⁶ **İkdam**, 8077, 5 Ağustos 1919, s. 1.

Hayim Nahum Efendi'nin 27 Eylül 1919'da yeniden Fransa'ya gittiğini ve Paris'te bulunduğu sırada Le Martin gazetesine verdiği ve gazetenin 10 Kasım 1919'da yayınlanan demecinde “Padişahın hüküm ve nüfuzu altında Türkiye yeniden refahını kazanarak doğuda bir düzen etmeni olabilir. Anadolu ve Türk halkı Mustafa Kemal'le beraberdir. Mustafa Kemal'den korkmaya gerek yoktur” yolunda açıklamada bulunduğu kaydedilmektedir. Hahambaşı'nın bu demeci 17–19 Kasım 1919 günlü İstanbul gazetelerinde geniş yankı uyandırmıştır.⁴³⁷

10 Aralık 1919'da Paris seyahatinden Türkiye'ye dönen Hayim Nahum Efendi'nin gelişi ile ilgili İkdâm Gazetesi'nin 12 Kanunuevvel 1919 tarihli nüshasında çıkan haberler özetle şöyledir:

“Hayim Nahum Efendi'nin hissiyatı Darülfünun gençlerinin beyân-ı şükrânı”

Darülfünun gençlerinden seçilen temsilciler, Türkler lehindeki davranışları ve beyanları için, Nahum Efendi'ye şükranlarını sunuyorlar, Nahum Efendi'de vatani bir vazife yapmaktan mutlu olduğunu, her ferdin vatani için çalışmasını söyler ve teşekkür eder, denilmektedir.⁴³⁸

Hayim Nahum Efendi'nin İkdâm muharriri ile mülâkatında; seyahati, temasları ve intibaları hakkında sorulan suallere açıkça cevap vermeyip, vatanın menfaati icabı daha bir müddet ketum davranması gerektiğini belirtir.⁴³⁹

Moniteur Gazetesi'nin, Amerika Heyet-i Murahhası ile görüşmesini ve Türkiye hakkındaki mütalaasını sorması üzerine; bu konuda fikir beyan etmeye salahiyyeti olmadığını söylemiştir.

Bosfaur gazetesine verdiği demecinde de; “Seyahatimden gayet memnunum, İtilâf Hükümetleri ricâl-i siyasilere ekserisi ile görüşüm. Bana karşı

⁴³⁷ **İkdâm**, 8126, 26 Eylül 1919, s.1; 8128, 28 Eylül 1919, s.2; 8163, 2 Teşrinisani 1919, s.4; 8175, 15 Teşrinisani 1919, s.1; 8177, 17 Teşrinisani 1919, s.1; 8187, 27 Teşrinisani 1919, s.1; 8189, 29 Teşrinisani 1919, s.1; YETKİN, **a. g. e.**, s. 185.

⁴³⁸ **İkdâm**, 8202, 12 Kanunuevvel 1919, s. 2.

⁴³⁹ **İkdâm**, 8202, 12 Kanunuevvel 1919, s. 2.

samimi karşılama yapıldı. Mösyö Venizelos hakikaten büyük bir adamdır.Paris matbuatı bilhassa Tan Gazetesi bana pek ziyade samimiyet gösterdiler”⁴⁴⁰ demektedir.

Ancak, bu faaliyetleri sebebiyle aleyhindeki gelişmeler sonucu Nisan ayında Hahambaşılıktan istifa etmiştir.⁴⁴¹

Hahambaşı Hayim Nahum, Avrupa ve Amerika’da Ankara Hükümeti için kamuoyu oluşturmak ve ilişkilerde bulunmak görevini üstlenmişti. Bu Husus gazetelerde şu başlıklarla geçmektedir.

• “Sabık Hahambaşı Amerika’ya gidiyor”

Journal Doryan Gazetesi’nin haberinde özetle, “... Beş aydan beri bulunduğu Paris’ten New York’a hareket etmiş. ... Kendisinin büyük dostlara malik olduğunu, New York’ta kendisinin her zaman kemâl-i hararetle takip ettiği iki davayı müdafaa edeceğini, bu davaların biri uzun müddet hizmetinde bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu davası, diğeri bütün dünyadaki Musevilerin davasıdır”⁴⁴² denilmektedir.

“Hayim Nahum Efendi’nin Mesaisi”

Bosfaor’un haberinde özetle, Sabık Hahambaşı Nahum Efendi’nin Türkiye lehinde propaganda yapmak üzere, Güney Amerika’ya vasıl olduğu bildirilmektedir.⁴⁴³

“Nâ-keslerin propagandası nasıl suya düşüyor.”

Bu haberde özetle, “Amerika’nın cenubunda bulunan sabık Hahambaşı Nahum Efendi’den Hahamhaneye gelen telgrafta; birtakım alçaklar tarafından Türkiye aleyhinde yapılan propagandaların Kuzey Amerika’da olduğu gibi, Güney

⁴⁴⁰ **İkdam**, 8202, 12 Kanunuevvel 1919, s.2.

⁴⁴¹ **İkdam**, 8234, 14 Kanunisani 1920, s.3; 8308, 1 Nisan 1920, s.2; 8309, 2 Nisan 1920, s. 2; 8311, 4 Nisan 1920, s.1; 8312, 5 Nisan 1920, s. 1; 8316, 9 Nisan 1920, s.2.

⁴⁴² **İkdam**, 8604, 23 Şubat 1921, s. 3.

⁴⁴³ **İkdam**, 8853, 7 Teşrinisani 1921, s. 3.

Amerika’da da suya düştüğü ve hatta halihazırda ahval-i siyasiyenin Türkiye lehine inkişaf etmekte olduğu bildirilmiştir”⁴⁴⁴

“Hayim Nahum Efendi Paris’te”⁴⁴⁵

“ Hayim Nahum Efendi geliyor, Ankara’ya gidecek”⁴⁴⁶

“Samimi ve Hayr-hâh [iyiliksever] bir Musevi vatandaş”

Burada, İkdâm Gazetesi muharriri ile İstanbul’a dönen sabık Hahambaşı Hayim Nahim Efendi’nin mülâkatı özetle şöyledir: Nahum Efendi iki defa Amerika’ya gittiğini, İngiltere’ye gitmediğini, ekseri Paris’te kaldığını, Avrupa’da ve Amerika’da lehimize vaki teşebbüsâtının vazifesi olduğunu, Paris’te ve Avrupa’da her fırsatta içtimalarda, konferanslarda, mülâkatlarda, rical-i muhtelifle ile temaslarda bulunduğunu, bildiği şeyleri ve bütün hakikati izâh ve müdafaa ettiğini, bunları resmi sıfatla değil, hususi mahiyette yaptığını, Amerika’daki Ermeni propagandalarının tesiri sorulduğunda, Amerika efkâr-ı umumiyesinin Türkler lehine temayül ettiğini, Avrupa ve Fransa’da Türkler lehine müspet cereyanlar hasıl olduğunu ifade eder. Türkler ve Türk Hareket-i Milliyesi hakkındaki suale, Türk milletini sevdiğini, Hareket-i Milliye hakkında bir şey söyleyemeyeceğini ve mazurietini ifadeyle, Türklerin hayırlı bir sulha yakında kavuşmalarını temenni ettiğini, Türklerle Musevilerin birbirinden memnun olduklarını, söyleyerek, birkaç gün sonra Ankara’ya hareket edeceğini ve bu seyahatin hususi surette olduğunu, hiçbir vazife-yi resmiyesi olmadığını beyan etmiştir.⁴⁴⁷

“Hayim Nahum Efendi bu sabah Ankara’ya gitti...”⁴⁴⁸

Ankara’da törenle karşılandı ve oradaki gazete muhabirine; Kendisine yapılan tezahürata memnun olduğunu belirterek, Ankara’da 15 gün kaldıktan sonra Paris’e gideceğinden bahisle müşterek davamızın muvaffakiyetle neticeleneceğine

⁴⁴⁴ İkdâm, 8898, 23 Kanunuevvel 1921, s. 3.

⁴⁴⁵ Akşam, 1324, 28 Mayıs 1922, s. 2; İkdâm, 9054, 1 Haziran 1922, s. 2.

⁴⁴⁶ İkdâm, 9104, 21 Temmuz 1922, s. 3; Akşam, 1377, 22 Temmuz 1922, s. 2.

⁴⁴⁷ İkdâm, 9105, 22 Temmuz 1922, s. 1; 9106, 23 Temmuz 1922, s. 2 – 3.

⁴⁴⁸ Akşam, 1381, 26 Temmuz 1922, s. 2; 1382, 27 Temmuz 1922, s. 3; İkdâm, 9110, 27 Temmuz 1922, s. 3.

kaniyim dedi. Bu arada Çankaya’da Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul olunmuştur. Daha sonra Paris’e hareket etmiştir.⁴⁴⁹

Hayim Nahum Efendi, İttihat ve Terakki günlerinden başlayarak Millî Mücadelemiz başarıya ulaşıncaya değin Türk davasına bağlı kalmıştır. Onun bu tutumu Musevi toplumunu da etkilemiş bulunmaktadır.⁴⁵⁰

4. Hahambaşı Hayyim Becerano Efendi ve Faaliyetleri

Hayim Nahum Efendi’nin Hahambaşılıktan ayrılmasından sonra yerine atanan Edirne Hahamı Hayim Becerano,⁴⁵¹ selefının çizgisini izledi. Hahambaşı olduktan hemen, sonra Mayıs ayı içinde İkdâm gazetesinde yayınlanan makalesinde; Nissim Ruso ve yandaşlarının savlarını çürüttü, Türkler ile Musevilerin tarih boyunca iyi ilişkiler içinde bulunduğunu belirtti. Bu nedenle Hayim Nahum Efendi’yi eleştirenler ona karşı cephe almakta gecikmediler.

31 Ocak 1922’de İkdâm gazetesinin bir muhabiri Hayim Becerano Efendi’yi ziyaret ederek “Türkiye’nin içinde bulunduğu bu zor durum” hakkında görüşünü sorduğunda, soğukkanlılığını yitirmeden “tanrısal adaletin gerçekleşmesinin beklenmesi gerektiği” yanıtını vererek, “Türkler hakikaten, firketen medenî ve âlicenap insanlardır.Türklerden şikayet edenler ancak Türkleri tanımaya muvaffak olamayanlardır.”, Anadolu’daki azınlıkların hukuku için ne düşündüğü sorulduğunda; Hahambaşı Hayim Becerano Efendi, Tevrat üzerine yemin ederek, “azınlık sorununun niçin ortaya atıldığını o güne değin anlayamamış olduğu” yanıtını vermiştir. Hayim Becerano Efendi bu demecinde, sayıları az da olsa Rumların, Ermenilerin yolundan gitmek isteyen Musevileri kısa ve kesin olarak uyarılmış ve “Türklerden şikayet edecek bir Musevi, Musevi milletinden değildir”⁴⁵² demiştir. Daha sonra Ankara Hükümetine telgraf çekerek bağlılığını bildirmiş olan Hayim

⁴⁴⁹ **İkdâm**, 9118, 4 Ağustos 1922, s.2; 9121, 10 Ağustos 1922, s.1; 9154, 12 Eylül 1922, s.3; 9155, 13 Eylül 1922, s.3; 9173, 1 Teşrinievvel 1922, s.2; **Akşam**, 1393, 10 Ağustos 1922, s.2; 1405, 22 Ağustos 1922, s.2; 1426, 12 Eylül 1922, s.2.

⁴⁵⁰ **İkdâm**, 9402, 21 Mayıs 1923, s.2; 9570, 23 Teşrinisani 1923, s.3; 9591, 15 Kanunuevvel, s.3.

⁴⁵¹ **İkdâm**, 8335, 28 Nisan 1920, s. 1.

⁴⁵² **İkdâm**, 8937, 31 Kanunusani 1922, s.1; 8951, 14 Şubat 1922, s.1.

Becerano Efendi, Cumhuriyet döneminde de Hahambaşılık görevini sürdürmüş, 4 Ağustos 1931’de 85 yaşında ölmüştür.

Hayyim Becerano Efendi, bazı Musevilerin Filistin’de millî bir yurt tesisi için yaptıkları çağırma, basın aracılığı ile cevap vererek, bu davetin hürriyet ve sükûn içinde yaşayan Türkiye Musevilerine ait olmadığını söylemiştir.⁴⁵³

“Hacı Anesti’ye de bu tarih düşüyor!”

Bu haberde ebced hesabı ile tarih düşürülmektedir. Haber, özetle şöyledir:

“Hahambaşı Becerano Efendi, Refet Paşa’ya bir tarih tefe’ül [fal açma, hayra yorma, uğur sayma] etmiş, (Refet) ile (Trakya bizim) kelimelerini (681) olarak çıkarmış ve Trakya’nın kurtarılmasının tesadüf değil, Allah’ın emriyle vuku bulunduğunu ilave etmiştir. Bundan bahseden Ermenice “Jugortıçayan Gazetesi de Hahambaşı’yı tasdikle, “Allah’ın izni olmadan hiçbir yaprak sallanmaz, biz de bunu tecrübe ettik” demiştir. “Hacı Anesti” (2628), “Mükemmel ric’at ederim” de (2587)’dir. İki rakam arasında (41) fark vardır. Bu ise, Yunan Başkumandanının 41 gün içinde mükemmel ric’at ettiği müddettir”⁴⁵⁴ denilmektedir.

Ayrıca, 9 Teşrinisani 1922 tarihli Akşam Gazetesinde, Bâbiâli’de Refet Paşayı ziyareti sırasında verdiği beyanatta: “Bu günler mukadderdi. Bunu Cenâb-ı Hakk’ın böyle takdir ettiğini evvelce de söylemişim. Zulüm ve zulmet yerine nur ve adalet kaim olacaktı, oldu. Vaziyetten çok memnunum. Daima tekrar ediyorum. Bu memleketin saadet ve selâmetinde müşterekiz, saadetiyle mes’ud, elemeleriyle muztarip oluyoruz” demiştir.⁴⁵⁵

5. Musevi Faaliyetleri

Osmanlı Devleti’nde yaşayan Musevi cemaat sayıca çoğunlukta değildi, ancak ekonomik ve kültürel yaşantıda bir etkinlikleri vardı. Musevi’ler içerisinde de Türk vatandaşı olduklarını ve Türklere karşı ihanet etmelerinin mümkün olmadığını

⁴⁵³ **İkdam**, 9008, 14 Nisan 1922, s.3.

⁴⁵⁴ **Akşam**, 1472, 28 Teşrinievvel 1922, s. 3.

⁴⁵⁵ **Akşam**, 1484, 9 Teşrinisani 1922, s.1.

söyleyenler olduğu gibi, Siyonist bir politika güderek, devletin parçalanmasında fayda umanlar da vardı. Bu iki anlayış, kendi aralarında da sürtüşmelerin çıkmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Musevilerin çoğunlukla yaşadıkları yerler, İstanbul, Edirne, Bursa ve İzmir gibi merkezi şehirlerdi.

Musevilerin bu şehirlerdeki faaliyetleri şunlardır:

a) İstanbul'da Musevi Faaliyetleri:

Türkiye Museviliğini temsil eden El Tiempo, El Telegrafo gazeteleri ile bir mizah gazetesi olan El Cugeton vatana karşı olan görevlerini hakkıyla yapmışlardır. O zamana kadar İstanbul'da yaşayan birkaç yabancı Musevi, işgal kuvvetlerinin Osmanlı yönetimi üzerindeki baskılardan yararlanarak Siyonizm propagandasına başlamışlar ve bir komite oluşturmuşlardır. Yerli ve yabancı Musevilerden oluşan 6 kişilik komite, İstanbul'un en fakir, en cahil ve acınmaya değer zavallılarını alet olarak kullanmışlardır. Hahambaşı Hayim Nahum Efendi'nin kendi planlarına engel olduğunu düşünerek, onu düşürmeyi tasarlayıp, Balat fakir Musevilerinden seçtikleri bir kafileyi Hahamhaneye göndererek aleyhine bir gösteri yaptırmışlardı.⁴⁵⁶

Ateşkes sırasında 1919 yılında yapılan Mebusan Meclisi seçiminde, Balat sinagoglarında seçimler hakkında nutuk vermek için gelen iki Musevi hatibin konuşmasını, Musevi kadınlarını sinagog içinde bağırarak engellemişlerdir. Bu 6 kişilik komite, cemaatin işlerine el koymak istemişler, önce El Tiempo ve El Telegrafo gazetelerinin sahiplerini kendi taraflarına çekmek istemişlerse de bunlardan ret cevabı almışlardır. Bunun üzerine gösteri işlerinde kullanmak için fakir ve cahil halktan yararlanmışlardır. Eski Hahambaşı Nahum, vekilleri Haham İsak Aryel ve sonradan Hahambaşı olan Hayim Becerano Efendiler Musevi Cemaatini temsilen memlekete olan bağlılıklarından ayrılmayarak, devletin bütün kabul törenlerine katılmışlardır. Yunanistan'ın İstanbul olağan komiseri Kanelopulos, kurulmuş olan Rum –Ermeni birliğine Musevi'leri de almak istemiş ancak ret cevabı

⁴⁵⁶

İkdam, 7945, 24 Mart 1919, s.1.

almıştır. Mütareke sırasında açılan Mebusan Meclis seçimlerine Türkiye Musevileri katılmışlar, bu katılışmdan sonra ‘Gayrimüslimler’ deyimini Hıristiyanlar deyimine çevrilmiştir.

Patrik Meletios İstanbul’a geldikten sonra Musevilerin tekrar Hıristiyanlarla işbirliği yapmalarını sağlama girişiminde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır.⁴⁵⁷ Patrik Meletios Hahambaşı Becerano Efendiyi ziyaretinde ; “İnşallah üç ruhânî Reis elele verip hak ve çıkarlarımızı korumaya çalışırız” demiş, Becerano Efendi cevaben: “Biz ruhânî reisleriz vazifemiz dinin emrettiği şeyleri yapmaktır. Ermiye Peygamber şöyle diyor: Sizi sürgün ettiğim memleketin esenliği için çalışınız, o memleketin iyiliği için dua ediniz; çünkü o memleket esenlik içinde yaşarsa sizde esenlik içinde yaşarsınız” demiştir.⁴⁵⁸

b) İzmir’de Musevi Faaliyetleri

Ateşkesin ilk günlerinde Türk limanları İtilaf Devletleri gemilerine açıldığı zaman İzmir’e ilk giren gemi İngiliz donanmasına bağlı 19 M nolu muhripti. Bu muhrip ile beraber General Dixon’da İzmir’e gelmiş, İzmir Rumları ise kenti Yunan Bayrakları ile süsleyerek bu gelişiyi kutlamışlardır. İzmir kumandanı olan Nurettin Paşa ile General Dixon, rıhtımdaki Kramer Palas Otelinde bulunuyorlardı. İzmir Rumlarından bir grup General Dixon’a yaranmak için otelin salonuna büyük bir Yunan bayrağı ile girmişti, o sırada otelde bulunan Nesim Navaro adında bir Musevi öfkelenerek, bayrağı göstericilerin elinden alarak hazır bulunanlar önünde parçalamıştır.⁴⁵⁹

c) Edirne’de Musevi Faaliyetleri

Edirne ve bütün Doğu Trakya Musevileri, Yunan İşgalinin baskılarına rağmen, yurtlarına olan bağlılıklarını daima göstermişlerdir. Yunan işgali altındaki topraklarda bulunan Yahudiler, Yunanlılara güler yüz göstermemekte direndikleri

⁴⁵⁷ **İkdam**, 8959, 24 Şubat 1922, s.3; 9126, 15Ağustos 1922, s.3.

⁴⁵⁸ **MERAL, a.g.e.**, s. 185 – 187.

⁴⁵⁹ **MERAL, a.g.e.**, s. 188.

için, Yunanlılar, eski zamanlardan beri korkutma amacı ile kullandıkları ‘kan iftirası’na başvurarak, Edirne’de, İzmir’de ve sonra Selanik’te halkı Museviler aleyhine ayaklandırmak ve baskı yapmak için fırsat saymışlardır.

Musevilerin Türklere olan bağlılıkları, Yunanlıları fena halde sınırlendiriyordu. Edirne Yunan Kolordusu kumandanı General Zimbrakakis, ordusuna yazdığı veda bildirisinde; “ Venizelos taraftarlarının büyüklüğünü kahkahalarla karşılayan Museviler ve Türk’lere karşı orduyu ve halkı adam öldürmeye ve iç savaşa kışkırtıyordu.”⁴⁶⁰

B- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE SÜRYANİLERİN FAALİYETLERİ

Osmanlı İmparatorluğu içinde İslâm toleransı ve millet sisteminden yararlanarak, özerk koşullarda, güvenlik ve barış içinde yaşayan Süryaniler 1840’dan itibaren yabancı misyoner ve konsolosların oyununa gelmeye başladılar.⁴⁶¹

İlk ciddi çatışmalar, 1891’de Hamidiye Alaylarını kuran II. Abdülhamid zamanında olmuş, sonucunda büyük bir Süryani kitlesi öldürülmüş veya bölgeden sürülmüştür.⁴⁶² Ancak Süryaniler için büyük felaket, I.Dünya Savaşında Ruslarla birleşerek kendi yurtlarına ve hükümetlerine ihanet etmeleri ile başlamıştır.

Rusların, Süryaniler üzerinde çevirdikleri oyunu bilen Osmanlı yönetimi, 1914 yılı Ağustos’unda I. Dünya Savaşı başladığında, Van Valisi Tahin Paşa aracılığı ile Süryani Patriği Mar Shimoun’a Türkiye savaşa girerse, Süryanilerin tarafsız kalmalarını önermiş ve buna karşılık Süryanilerin mali, idari, dini vs. sorunlarının çözümleneceği yolunda söz verilmişti. Patrikin de buna olumlu yanıt verdiği bildirilmektedir.

⁴⁶⁰ İkdâm, 8650, 12 Nisan 1921, s.2; 9026, 2 Mayıs 1922, s.3; 9049, 25 Mayıs 1922, s.4.

⁴⁶¹ Salahi R. SONYEL, “Türkiye’deki Süryaniler, I. Dünya Savaşı Günlerinde Nasıl Aldatıldılar?”, XII. Türk Tarih Kongresi, Ayır Basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 1145.

⁴⁶² BİLGE, a.g.e., s. 101.

Fakat kaynakların yazdığına göre, Rus askerleri İran'a girdiği zaman, Patrik Mor Shimoun, Rus askeri yetkililerine elçiler göndererek, Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaş ilan ettiğini bildirmiştir.⁴⁶³

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 Kasım'ında savaşa girdiğini ve Doğuda harekete geçtiğini haber alan Ruslar, Türkiye'deki Süryanileri askere alıp, eğitip, silahlandırarak bir alay oluşturuyor ve çarpışmalara katılmasını sağlıyordu.

1914 Aralık'ında, Türkler Sarıkamış'ta ilerlemeye başladığında, Rusların 1915'te Süryanilere haber vermeden Urmiye ve Selmas'dan çekilmeleri, Süryanileri güç durumda bırakmıştı. 10.000 Süryani'den kaçabilenlerden, A.B.D. ve Fransa misyonlarına sığınanlar kurtulurken, kimileri çarpışırken, bazıları da Ruslara ajanlık ettikleri veya Türklerle savaştıkları için idam edilmişlerdi.

Kaynaklara göre bu sırada 4.000 kadar Süryani'nin öldüğü belirtilirken, Sarıkamış felâketi ve Ermeni-Süryani eylemleri yüzünden 100.000'in üstünde Türk ve Müslüman da yaşamını yitirmiştir.⁴⁶⁴

Enver Paşa'nın komutasındaki Türk ordusunun Sarıkamış'ta uğradığı felâketten sonra, Rusların Doğu Anadolu içlerine doğru ilerlemesiyle, Mar Shimoun başkanlığındaki Süryaniler, kendilerine silah yardımı ve özerk, ulusal bir ülke vaat eden Ruslarca kışkırtılarak, Türk ve Müslümanlara birçok kötülükler yapıyor, yerleşim yerlerine ve Türk mevzilerine saldırıyorlardı. Rusların, Ermeni ve Süryani işbirlikçileri ile Doğu Anadolu'yu yakıp, yıktıklarını, Müslümanları da katlettiklerini kaynaklar belirtmektedir.⁴⁶⁵

Süryani ileri gelenleri 1915 Mayıs'ında Dez'de yaptıkları toplantıda Rus vaatlerini göz önüne alarak İtilaf Devletlerine katılma kararı almışlar, halklarını da silah altına çağırmışlardır.

Rusya'da 1917 ihtilali ile değişen yönetim ve politika sürecinde, İngilizler Kafkasya'daki ve Mezopotamya'daki çıkarlarını korumak için, Ermeni ve

⁴⁶³ SONYEL, a.g.e., s. 1146; BİLGE, a.g.e., s. 101.

⁴⁶⁴ SONYEL, a.g.e., s. 1146-1147; BİLGE, a.g.e., s. 102.

⁴⁶⁵ SONYEL, a.g.e., s. 1148..

Süryanilerden askeri bir güç kurmayı tasarlayarak, onları bu amaç için kullanıyorlardı. Bunun için belirsiz yardım sözleri veriyorlardı. Amaçları ise İngiltere'nin Asya'daki siyasi çıkarlarını korumak ve güvenliğini sağlamaktı.⁴⁶⁶

31 Temmuz 1918'de, Türklerin saldırmak üzere olduğu haberini alan Süryaniler, paniğe kapılarak eşleri, çocukları ve sürüleriyle birlikte Urmiye'den kaçıyorlardı. Fakat Miyandoab'da, General Ali İhsan Paşanın atadığı, İranlı valinin gönderdiği İran müfrezesinin saldırısına uğramışlardır. Bu sırada Süryanilerin, Hamadan'da İngilizlere sığınmak için geri çekilirken, Kürtlerin ve yolları üzerindeki diğer aşiretlerin saldırılarına uğrayarak, büyük felakete maruz kaldıklarını ve 10.000 ila 20.000 kadar kayıp verdiklerini, Süryani ve Batı kaynakları kaydederler. Ancak Türk ve diğer Müslümanların da yaşamını yitirdiğinden hiç bahsetmezler.

Bazı kaynaklar da, Süryanilerin başına gelen felaketin, bir ihanetin öyküsü olduğunu kaydeder.⁴⁶⁷

Büyük devletlerin vaatlerine ve kışkırtmalarına kapılarak zaman zaman isyan çıkaran Süryaniler, Türklerin isyanları bastırması, Güneydoğu Anadolu'da başarı kazanması ve Fransızların çekilmesiyle, işbirliği yaptıkları Türk düşmanlarıyla birlikte yüzyıllardır yaşadıkları topraklarını terk etmek zorunda kaldılar. İran, Suriye ve Irak'a göç ettiler.

Bu olaylar esnasında Süryanilerin nüfus kaybı farklı tarihçiler tarafından 90, 180, 250.000 gibi farklı rakamlarla ifade edilmektedir.⁴⁶⁸

Milli Mücadele dönemi sonunda Süryaniler ile ilgili haberler basında şu başlıklarla geçmektedir:

“Süryani Kadim Patriki'nin Bir Tebliği”

Bu başlıklı yazıda, Patrik Agnatyos İlyas Efendi'nin Adana Süryani-i Kadim Cemaati için neşr olunan emirnamesi özetle şöyledir:

⁴⁶⁶ SONYEL, a.g.e., s. 1149 – 1152.

⁴⁶⁷ SONYEL, a.g.e., s. 1153 - 1155.

⁴⁶⁸ BİLGE, a. g. e., s. 99 – 104.

“Adana Vilayeti’nin sabık Hükümet-i Osmaniyemize iade olunmasından dolayı, bu taraftaki cemaatimiz efradının bazıları terk-i diyarla, mahal-i saireye gitmek üzere buldukları ma’ateessüf istihbarat kılınmıştır. Hakikaten bu böyle ise teessüf etmemek kabil değildir. Zira kabul edilen açık bir keyfiyettir ki, bizim ile Türk vatandaşlarımız arasında münasebet mevcut olup, iki unsur birbiriyle muhabbet dairesinde yaşaya gelmektedir. Bu husus enzar-ı aliyyeleriyle meşmul bulunduğunuz ve bi-hakkın mazhar-ı takdirleri olduğumuz, evliya-yı umurumuzca müsellemler bulunduğundan, Hükümetin emirlerine gerden-dâde [itaatli] boyun eyip, itaat etmenizi ve lâzimeyi sadakati kema-yenbagi [icap ettiği gibi] ifa etmenizi emrederim.”⁴⁶⁹

Adana Vilayeti’nin Türk Hükümeti’ne iade olunması üzerine, bölgeyi terke hazırlanan Süryanilerin, geri dönmelerini sağlamak için Patrik Agnatyos İlyas Efendi’nin yukarıdaki emirnamesi, yabancı devletlerin kışkırtmalarına kanan, gayrimüslim bölge halkının huzursuzluğunu, çektiği sıkıntıları ve Türk Hükümeti’ne duyulan güveni anlatması açısından dikkat çekicidir.

“Süryani Kadim Patrik’ine göre Anadolu”

Bu başlıklı yazıda özetle, Patrikhanesi, Diyarbakır Vilayeti’nde, Mardin’de bulunan Süryani-yi Kadim Patriki İlyas Efendi, Mütareke başlangıcından beri üç senedir İstanbul’da bulunduğunu ve Mardin’e hareketinin kararlaştırıldığını söyledikten sonra İkdâm muharririnin suallerine cevaben demiştir ki:

“3 sene evvel... Padişah huzuruna yüz sürmek üzere İstanbul’a gelmiştim. O zamandan beri buradayım...”

Soru- “Son zamanlarda her tarafta pek çok mevzubahis olan ekalliyetler meselesi hakkında fikriniz nedir?”

Cevap- “Cemaatim hakkında şimdiye kadar hiçbir şikayette bulunmadığım gibi, ekalliyetler meselesinde Süryani cemaatinin hiçbir iddiası olacağını zannetmiyorum. Diğer ekalliyetler için ise, ruhani bir sıfatı haiz bulunmamaklığım

⁴⁶⁹

İkdâm, 8921, 15 Kanunusani 1922, s. 3.

hasebiyle, bir milletin gerek aleyhine ve gerek lehine söz söylemekte beni mazur göreceğinize şüphem yoktur. Yalnız şunu söyleyeyim ki, daima hükümetler, milletlerin babasıdır. Onun için bir evladın babasından izinsiz harekette bulunması doğru olmadığı gibi, bir milletin de hükümetin müsaadesi haricinde harekette bulunması doğru değildir.”

Soru- “Süryani cemaatinin İslam ve Türkler hakkındaki hissiyatı nedir?

Cevap- “Süryaniler, Türklerden son derece memnundurlar. Hıristiyan olmakla beraber, Osmanlı bulunmakla da müftehiriz. Malum olduğu üzere İstanbul’da Süryaniler azdır. Onun için İstanbul halkı bizi o kadar iyi tanımaz. Cemaatimizin en ziyade çok bulunduğu yerler Diyarbekr, Mamuretü’l-aziz, Suriye ve civarıdır. Onun için de Patrikhanemiz Mardin’de tesis edilmiştir. İstanbul’da yalnız bir vekâlethanemiz vardır. Anadolu’da bulunan dindaşlarımızla da muhaberatta bulunmaktayım. Gerek ben ve gerek cemaatim Anadolu Hükümet-i Milliyesi’nden de son derece memnundurlar... Bütün Süryani cemaatinin Osmanlı ülkesinin ankarib (yakında) sulha kavuşması için dua ettiklerine, bu vaziyet-i hazırada Türkler kadar müteessif olduklarına emin olabilirsiniz.”⁴⁷⁰

Bu arada Lozan Konferansı başlamıştı ve çeşitli uluslar dinleniyordu. İkdam Gazetesi Asuriler ve Keldanilerin de dinlendiğini yazıyordu. “Rumlar ve Ermenilerden maada Asuriler ve Keldaniler de istima ediliyor... Keldaniler Orta Asya’da bir devlet talep ediyordu...”⁴⁷¹ denilmektedir.

“Süryani-yi Kadim ve Türkiye Patriki İlyas Efendi Ankara’da”

Bu başlıklı haberde özetle, “Hükümet bize ayrı bir kanun tatbik etmiyor. Türklerin hukukuyla bizim hukukumuz hiçbir zaman ayrılmamıştır” diyerek beyanda bulunmuştur.⁴⁷²

“Süryani Patriki’nin Beyanâtı”

470

İkdam, 9076, 23 Haziran 1922, s.1

471

İkdam, 9261, 28 Kanunuevvel 1922, s.1.

472

İkdam, 9299, 4 Şubat 1923, s.2.

Bu yazıda özetle, Başkumandan Paşa Hazretlerini göreceğim. Ben ekalliyetler tanımıyorum. Biz Türkiye’de daima sadık teb’a olarak yaşayacağız” denmektedir.⁴⁷³

“Süryani Patriki’nin Şükranı”

Bu haberde, Ankara’dan ayrılacağı sırada bir gazeteciye beyanatı şöyledir: “Merkez-i adalette gördüğüm iltifat ve hüsn-i kabul Gazi Paşa Hazretlerinin bana ve cemaatime karşı perverde ettiği şefkat şayan-ı şükrandır. Bunu ebediyen unutmayacağım. Cemaatim bununla daima iftihar edecektir.”⁴⁷⁴ denmektedir.

“Süryani-yi Kadim Halkı ve Hükümetimiz”

Bu haberde, büyük paskalya nedeniyle Beyoğlu’ndaki kilisede icra olunan ayinde, “Hükümetimize, zaferimize ve ebedi şan ve şerefimizin devamı, vatanımızın refah ve saadeti için Amin! Sadaları ile dualar edilmiştir” denmektedir.⁴⁷⁵

“Süryani Kadim Patriki tarafından Süryani cemaatinin sadakatını te’yiden arz ve iblağ ediliyor”

Süryani cemaatinin yeni Türk Hükümeti’ne sadakat ve bağlılığını te’yiden bildiren bu haber şöyledir:

“Pek Muhterem Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne Mardin 3 – Cenab-ı Hakk’ın inayeti ve rehberi ve teveccühat-ı kumandan-ı a’zamileriyle Mardin’e muvasalat eyledim. Hükümet-i Seniyye-i Milliyemiz’in her yerde olduğu gibi burada dahi askeri, mülki memurin-i muhtereme ve belediyemizle, eşraf ve rical-i kerami tarafından Türk milleti necibesinin şime-i [huy, haslet] alicenabanesine yakışır surette, hakk-ı da’iyanemde gösterilen teveccühat ve hüsn-ü kabulden fevkalade minnettar bulunduğum gibi, iş bu istikbal merasimi münasebetiyle Patrikhanemiz dairesinde toplanan Müslim ve gayrimüslim binlerce halk muvacehesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümet-i Seniyesi’nin temadi-yi şan ve mün-ci-i hakiki-i millet olan reis-i alişanıyla Baş Kumandan celadet-i unvanı

⁴⁷³ **Akşam**, 1572, 6 Şubat 1923, s.1.

⁴⁷⁴ **İkdam**, 9332, 9 Mart 1923, s.1.

⁴⁷⁵ **İkdam**, 9363, 9 Nisan 1923, s.3.

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin devam-ı ömr-ü afiyetleri ve mukaddes ordumuzun temadi-yi muzafferiyatı ve Türkiye Vatan-ı muazzez ve mübeccelenin masuniyet ve saadeti da'vat ma'uzasını ref'i bar-gah ahadiyyet kılındığını müftehiren arz ve beyan eder ve Süryani-yi Kadim Cemaat-i sadıkasının umum efradıyla beraber teşekkürat ve ihtiramat-ı ta'zim karanemizin lütfen kabul buyurulmasını istirham eylerim⁷⁴⁷⁶ denmektedir.

Ed-da'i Süryani-yi Kadim Patriki İlyas

C- LOZAN KONFERANSI'NDA AZINLIKLARIN FAALİYETLERİ

1. Fener Patrikhanesi ve Rumlar

Türk Ordusunun başarıları ve Yunanlıların mağlubiyeti sonucunda İtilâf Devletleri araya girerek, 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması sağlanmıştı. 14/15 Ekim'de yürürlüğe giren bu Mütareke ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki silahlı çatışmaya son verilmiştir. Yunanistan'ın 1922 Eylül'ünde uğradığı yenilgiden sonra İtilâf Devletleri yeni bir çatışmayı önlemek üzere Ankara Hükümeti, Yunanistan ve diğer bazı devletleri sulh antlaşması için çağırdı. Barış görüşmeleri 20 Kasım 1922'de Lozan'da başladı. Konferansta görüşmeler azınlıklar ve Patrikhane üzerinde yoğunlaşıyor, bu konu Türkler üzerinde bir propaganda aracı olarak kullanılmak isteniyordu. Bu konuda Türkler boyun eğmezlerse, konferansın kesintiye uğrayabileceği ifade ediliyordu. Rumlar, Paris Barış Konferansındaki isteklerini ileri sürerek, menfaatlerine uygun sonuçlar almak için çaba sarfediyorlardı.

Patrik Meletios ve Patrikhanede ise olumlu manâda bir değişiklik fark ediliyordu. Meletios eski saldırgan tavırlarını bir tarafa bırakarak, Osmanlı teb'asından olduğunu, yapılanların unutulmasını, Türklerle Rumlar arasında dostluk kurulmasını artık Patrikhanede sadece dini işlerle uğraşılacağını, geçmişte çok hata yaptıklarını Türklerin geniş gönüllü olarak, onları incitmeyeceği gibi birçok

⁴⁷⁶

İkdam, 9422, 10 Haziran 1923, s.2.

beyanlarda bulunuyordu. Bu açıklamalar samimiyetten çok, siyasi bir manevra ve acizlik ifadesiydi.

Diğer taraftan da muhalifleri ile mücadele ederek, makamını korumaya çalışıyordu. Meletios, bu arada Galata muhalifleri olarak adlandırılan grubu etkisiz hale getirmek için bir karar alarak, taraftarlarını Panaiya kilisesine saldırttı. Aleyhtarlarının önüne geçebilmek için Damyanidis ve muhalif metropolitler aforoz edildi. Patrikhanede aforozla karşı olanlarla, Meletios'çular arasında kavga çıktı. Polis müdahale etmek mecburiyetinde kaldı ve olaylar mahkemeye intikal etti. Bu arada Meletios muhalifleri de gittikçe artıyordu. Sen Sinod'un bu olaylar üzerine aldığı kararlar, Venizelos'a bildirildi. Bu arada Lozan barış konferansı sürdürülmekte idi. Patrikhane'nin İstanbul'da kalması ve Venizelos'un itibarını kurtarmak için Meletios'a Rodos Patrikinin vekâlet etmesi kararlaştırıldı.

T.B.M.M. Hükümeti Meletios'tan sonra seçilecek Patriğin, hükümetçe tanınacağını bildirmesi üzerine, Meletios'ın Patriklikten ve İstanbul'dan ayrılması kaçınılmaz oldu. Buna da direnen Meletios 9 Temmuz gecesini Lozan'dan Venizelos imzası ile gelen telgrafta, İsmet Paşa'nın; "Meletios İstanbul'dan ne kadar çabuk ayrılırsa o kadar Rumların hayrına olur" demesi üzerine 10 Temmuz 1923'de Yunan gemisi ile İstanbul'dan ayrıldı. Meletios'un İstanbul'dan ayrılacağı haberleri üzerine İkdâm gazetesinde neşr edilen Yakup Kadri'nin "Tahlil ve Terkip, Kato Meletios" adlı makalesinde ; "Bundan iki sene evvel, barbar Türklerin Bizans'a hücumu ile seleflerinin Ayasofya Kilisesi'nde yarım bıraktıkları ayini tamamlamaya geldim!" diyen Meletios'un sözünü hatırlatarak, "Seleflerinin taht-ı gâhını alalade bir yolcu gibi terk edip, gidecek, Hâlik onu, mensup olduğu millet gibi küçük ve dar bir baht ile yaratmış, ... Ona bütün hayatın küçük ve adi vak'alarla dolacak demiş ..." ifadesi ile Meretios'un ahvalini, Türklere ve Rumlara karşı yaptığı fenalıkları, Rumların bunlardan ders almaları gerektiğini⁴⁷⁷ belirtmiştir.

⁴⁷⁷

İkdâm, 9415, 3 Haziran 1923, s. 2.

Meletios'un yerine Kayseri Metropoliti Nikola Patrik kaymakamı seçildi. 24 Temmuz 1923'de Lozan'da barışın imzalanmasıyla, Patrikhanede sulh şerefine ayin yapılmıştır.⁴⁷⁸

2. Ermeni Meselesinin Halledilmesi

Ermeniler, Wilson prensiplerinin 12'inci Mondros Mütarekesinin 24'üncü maddelerinden ve İtilaf Devletlerinin kışkırtmalarından destek alarak, Paris Barış Konferansı'na sundukları taleplerini, Lozan Konferansı öncesi ve devamında da sürdürdüler.

Aharoniyan, Hadisyan, Naradunkyan, Leon Paşalyan gibi kişilerden oluşan Ermeni Heyeti, 26 Mart 1922'de İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları ile Paris'te bir toplantı yaparak, Milli bir Ermeni Yurdu teşkili projesini ele aldılar. İngiltere bu yurt için Kilikya'yı, Fransa ise Doğu Anadolu'yu uygun buluyorlardı. Bu görüşmede; Ermenilerin durumu, uğradıkları felâketler, Müttefik Devletlere yaptıkları yardımlar nedeniyle, Ermenilerin korunması ve durumlarına bir çare bulunması için, bu meselenin Milletler Cemiyeti'ne havalesi kararlaştırıldı.⁴⁷⁹

Lozan Konferansı'na katılmak için İtilaf Devletlerine başvuran Ermenilerin müzakerelere katılması söz konusu olmamış, ancak Azınlıklar Alt Komitesi'ne bir muhtıra sunmuşlardır.

Bu muhtırada özetle; Harp içinde Müttefik Devletler yanında, Türklerle savaştıklarını, çeşitli politik girişimlerle Doğu Anadolu ve Kilikya'da bir hak

⁴⁷⁸ **İkdam**, 9467, 25 Temmuz 1923, s. 2; Daha geniş bilgi için bkz. **İkdam**, 9320, 25 Şubat 1923, s.1; 9326, 3 Mart 1923, s.3; 9414, 2 Haziran 1923, s.1,2; 9418, 6 Haziran 1923, s.4; 9419, 7 Haziran 1923, s.3; 9420, 8 Haziran 1923, s.1; 9422, 10 Haziran 1923, s.3; 9423, 11 Haziran 1923, s.3; 9425, 13 Haziran 1923, s.2; 9427, 15 Haziran 1923, s.1,4; 9431, 19 Haziran 1923, s.1; 9435, 23 Haziran 1923, s.3; 9437, 25 Haziran 1923, s.1; 9440, 28 Haziran 1923, s.2; 9443, 1 Temmuz 1923, s.1; 9444, 2 Temmuz 1923, s.1; 9445, 3 Temmuz 1923, s.1; 9446, 4 Temmuz 1923, s.1,2; 9447, 5 Temmuz 1923, s.3; 9449, 7 Temmuz 1923, s.1; 9450, 8 Temmuz 1923, s.3; 9453, 11 Temmuz 1923, s.1; **Akşam**, 1510, 6 Kanunuevvel 1922, s.2; 1513, 9 Kanunuevvel 1922, s.2; 1515, 11 Kanunuevvel 1922, s.3; 1521, 17 Kanunuevvel 1922, s.3; 1525, 21 Kanunuevvel 1922, s.2; 1530, 26 Kanunuevvel 1922, s.2; 1531, 27 Kanunuevvel 1922, s.3; 1534, 30 Kanunuevvel 1922, s.2; 1543, 8 Kanunusani 1923, s.3; 1545, 10 Kanunusani 1923, s.2; 1547, 12 Kanunusani 1923, s.2; 1549, 14 Kanunusani 1923, s.1; 1551, 16 Kanunusani 1923, s.2; 1560, 25 Kanunusani 1923, s.1; 1572, 6 Şubat 1923, s. 2; 1591, 25 Şubat 1923, s.1.

⁴⁷⁹ MERAL, a. g. e., s. 410 – 411.

aradıklarını ve buradaki Ermeni nüfusu hakkında bilgi vererek göç, toptan öldürme, zulüm ve yağmalardan yakınıyor, Müttefik Devletler ve Milletler Cemiyetinden yardım umuyorlardı.

Ermeni Muhtırasının Lozan Konferansına verilmesinden sonra, Ermeni Cumhuriyeti ve Milli Ermeni Kurulundan oluşan bir heyet, Lozan’da bir Ermeni bürosu kurdular. Burada bütün diğer milletlerin delegeleriyle sürekli temaslar sağlanarak, onların Ermeni isteklerini desteklemesine çalışıldı. Ermeni Muhipler Cemiyeti de bu konuda çaba göstermiştir.⁴⁸⁰

Lozan Konferansının 13 Aralık 1922 tarihli azınlıkların korunması ile ilgili toplantısında, Lord Curzon Ermeni sorunuyla ilgili konuşmasında özetle şöyle demiştir:

“Şimdi Ermenilerden söz edeceğim. Bunlar birkaç batından beri karşılaştıkları medeni alemi dehşete düşüren zulümlerden değil, fakat gelecekleri hakkında kendilerine verilmiş olan güvence nedeniyle göz önüne alınmaya layıktır... Şimdi bu Ermeni Yurdu’nun kurulması için, gerek Ermeniler ve gerek Ermenileri sevenler tarafından yapılan isteklerden söz edeceğim. Ermenilerin kendi topraklarında oturmak istemeleri çok doğaldır. Ermenistan Cumhuriyeti toprakları buna yetmez. Bu nedenle Türkiye’deki Ermeniler için, ister kuzeydoğu ve ister Kilikya’nın Güneydoğusunda bir arazi verilmesi isteniyor. Durum, bu isteklerin yerine getirilmesini evvelkinden daha zor bir hale getirmiştir. Fakat biz Türk delegelerinin bu konudaki görüşlerini öğrenmekle mutlu olacağız...”⁴⁸¹

Aynı toplantıda, Türk Delegasyon Başkanı İsmet Paşa, diğer konularda belgelere dayanan açıklamalar yaptıktan sonra, Türkiye’deki azınlıklar hakkında genel bir konuşma yaparak, Ermeni Meselesi hakkında özetle şunları söylemiştir:

“Yalnız Türk vilayetlerinden kurulu bir duruma sokulmuş, Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde artık bağımsız bir devlet kurabilecek herhangi bir azınlığın bulunmadığını belirtmek yerinde olur. Milliyetler prensibi her yerde eşitlikle uygulanıncaya kadar, Osmanlı İmparatorluğu’nun önemli sayıda Türk olmayan unsurları kapsayan parçalarını, bağımsızlığa kavuşturma akımı, ayrılma

⁴⁸⁰ MERAL, a. g. e., s. 412.

⁴⁸¹ MERAL, a. g. e., s. 413 – 414.

akımlarının var olması bir ölçüde haklı gösterilebilirdi. Durum bugün bambaşkadır. Marsilya'ya yerleşmiş Rumların orada bağımsız bir Rum Devleti kurmaları ya da burasını ana yurtlarına katmaları, mantık yönünden nasıl düşünülmezse, Türkiye Rumlarının ya da Ermenilerinin de buna benzer istekler sürmeye hakları olmaz.”⁴⁸²

İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nda 31 Aralık'ta yapılan diğer bir toplantıda konuyla ilgili olarak özetle şunları ifade etmiştir:

“Bugün halen Türkiye'de bulunan Ermenilere gelince; uzun savaş yıllarından evvelde görüldüğü gibi bunlar, Türklerle gayet iyi bir şekilde geçinip, çalışarak huzur ve varlık içinde yaşantılarını sürdürmeye hiçbir engel yoktur... Türkiye topraklarından herhangi bir parçanın Ermeni Yurdu yapılmak üzere ayrılmasını, Türkiye'nin parçalanmasına yeni bir girişim olarak kabul etmek zorundayız. Halbuki bu gibi girişimlerin meşru olmadığı ve imkansızlığı defalarca ispatlanmıştır. Türkiye'nin Doğu vilayetlerinde, Kilikya'da Türk çoğunluğunu kapsamayan, her ne şekilde olursa olsun anavatandan ayrılma imkanı bulunan bir karış toprağı yoktur.”⁴⁸³

Türkiye aleyhine yapılan bütün propagandalar ve çalışmalar, İsmet Paşa başkanlığındaki heyet tarafından sonuçsuz bırakılmış ve nihayet 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Ermenilerin Türkiye'nin ayrılmaz bir bütünü şeklinde, tam bir vatandaşlık hukuku içerisinde yaşamaları sağlanmıştır.

Dini azınlıklarla ilgili, genel hükümler Ermeni toplumu içinde geçerliydi. Ayrıca Lozan Antlaşmasınının 31.maddesi ile Türkiye'den ayrılan ülkelerde yaşayıp, 30.madde gereği o ülkelerin tâbiyyetini kazanmış olanların 2 yıl içinde Türk tâbiyyetini tercih hakları olduğu hükmüne bağlanmıştır.⁴⁸⁴

Lozan Konferansında görüşülen “Ermeni Yurdu” meselesi hakkında, konferansa katılan delegelerin, bu konudaki görüşleri ile ilgili, basında şu haberler yayınlanmıştır:

⁴⁸² MERAL, a. g. e., s. 414 – 415; KARACAKAYA, a. g. e., s. 331.

⁴⁸³ MERAL, a. g. e., s. 415 – 416.

⁴⁸⁴ KARACAKAYA, a. g. e., s. 332.

“Müttefikler hala bir Ermeni Yurdu tahlil ettiklerinden dolayı Lozan Konferansı pek buhranlı bir safhaya girmiştir. İsmet Paşa “Ermeni Yurdu” teklifini esasından reddetmiş ve...”⁴⁸⁵

“Ermeni Yurdu Teklifi”⁴⁸⁶

“İsviçre’de Türkiye Dostları Cemiyeti’nin teşkili ve İsmet Paşa’nın mühim bir siyasi nutku”

Lozan Mektupları Necmeddin Sadık imzalı bu haberde özetle, İsmet Paşa’nın Fransızca söylediği mukabil nutkunda, ekalliyetler hakkında, Türk Hükümeti’nin görüşlerini beyan ettiğinden bahsedilir.⁴⁸⁷

“İstanbul İdaresi ve Sulh Hakkında Adnan Bey’in gazetemize Mühim Beyanatı” başlıklı yazıda, Adnan Bey’in görüşleri alınmıştır.

Soru- “Bir Ermeni Yurdunun tesisi meselesi doğru mudur?”

Cevap- “Uhud-ı atika [Eski antlaşmalar] meselesinde hiçbir fedakarlık yapamayacağız. Memleketimiz dahilinde başka ırklar için ayrı bir hükümet teşkili katiyen kabul edilemez. Türkiye Ermenileri yurt istiyorlarsa, o yurt ancak baştan aşağı Türkiye arazisidir. Orada meşru surette ticaret ve ikamet ederler.”⁴⁸⁸

“Hala Ermeni Yurdundan dem vuruyorlar. Rıza Nur Bey salonu terk etmiştir.

”⁴⁸⁹

İngiliz murahhası Sir Horas Rambold, istedikleri Ermeni Yurdunun arazisini bile tayin etmiştir. Bunun üzerine Rıza Nur Bey; bir alet olarak kullanılan Ermenilere karşı müttefiklerin mecburiyet-i maneviyesi malum olduğunu ve onları Türkiye’ye karşı tahrik edilen bir silah gibi tutmak istediklerini beyan eylemiş, salonu terk etmiştir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ **İkdam**, 9248, 15 Kanunuevvel 1922, s.1.

⁴⁸⁶ **İkdam**, 9251, 18 Kanunuevvel 1922, s.1.

⁴⁸⁷ **Akşam**, 1527, 23 Kanunuevvel 1922, s.3.

⁴⁸⁸ **Akşam**, 1522, 18 Kanunuevvel 1922, s.1.

⁴⁸⁹ **İkdam**, 9271, 7 Kanunusani 1923, s.1.

⁴⁹⁰ **İkdam**, 9271, 7 Kanunusani 1923, s.1.

“Mevzubahs meselelere dair Rauf Bey’in Beyanâtı”

Bu haberde özetle, “Amerika’da Ermenilere bir yurt tahsisi için 5 milyon imza toplanmış. Arazisi geniş olan Amerika’da Ermenilere bir yurt bahşedilse daha münasıptır” denmektedir.⁴⁹¹

Rıza Nur Bey’in tecellüdü karşısında müttefikler artık Ermeniler için yalnız Belediye muhtariyeti istemekle iktifa etmeye başladıklarından bahsedilmektedir.⁴⁹²

“Halâ Ermeni Yurdu Meselesi ile beyhude vakit geçirilmektedir. Müttefiklerin verdiği notaya İsmet Paşanın müskit (susturucu) bir cevabı”⁴⁹³

“Ekalliyetler ve Ermeni Yurdu Rıza Nur Bey’in Beyanâtı”

Bu başlıklı yazıda, “Ermeni Yurdu meselesinin müzakeresi mümkün değildir” denmektedir.⁴⁹⁴

“Lord Curzon, “Ermeni Yurdu” teklifini geri aldığını komisyonda resmen söyledi.”⁴⁹⁵

“Ermeni heyeti konferanstan geri çevrildi: Heyet-i Murahhasa Lozan’ı terk etmiştir.”⁴⁹⁶

“Lozan Darülfünun Felsefe Profesörünün makalesi”

Bu haber özetle şöyledir: “Efendiler! Dediklerinizi yapmak için bir muharebe lazımdır. Bu muharebeyi hiçbir devletin yapmayacağını takdir edersiniz. Petroller için belki... Fakat Ermeniler için?... asla!...”⁴⁹⁷

Lozan Konferansı’nın kesintiye uğraması hususunda Ermeni gazetelerinin ümitsizliğe düştükleri ve bu durumdan büyük devletleri suçlamalarına ilişkin haberler yer almıştır.

⁴⁹¹ **İkdam**, 9272, 8 Kanunusani 1923, s.2.

⁴⁹² **İkdam**, 9273, 9 Kanunusani 1923, s.1.

⁴⁹³ **Akşam**, 1544, 9 Kanunusani 1923, s.1.

⁴⁹⁴ **Akşam**, 1547, 12 Kanunusani 1923, s.1.

⁴⁹⁵ **Akşam**, 1548, 13 Kanunusani 1923, s.1.

⁴⁹⁶ **İkdam**, 9279, 15 Kanunusani 1923, s.1.

⁴⁹⁷ **Akşam**, 1550, 15 Kanunusani 1923, s.1.

Örneğin: “Ermenice Gazeteler Nikbin” başlıklı yazıda; Jugorti – Çayen gazetesinin, Lozan Konferansı’nın halihazırdaki durumu hakkındaki baş makalesi şöyledir:

“Burada ehemmiyetli olan meseleler hangi iktisadi mesele münasebetiyle inkıta vaki olduğunu bilmekten ibaret değildir. İnkıta ikinci derecede önemi haiz bir meseleden olmuştur. Bunun için murahhaslar memleketlerini yeni bir ateşe atmayacak kadar hakiki vaziyeti takdir edeceklerdir ve bu inkıtaya sebep olan meseleyi tamire çalışacaklardır. Burada gerçek olan, kat’i münasebatın mevcut olmadığıdır. Fakat mevcut olan 4 sene, 4 aydan beri konferans cereyan ediyor. 4 defa konferans içtima etti ve henüz hiçbir netice husule gelmemiştir.”⁴⁹⁸

3. Musevilerin İstekleri

Lozan Konferansı arifesinde Museviler, dış baskılara rağmen azınlık statüsünü kabul etmediler. Konferans görüşmeleri yapılırken Türklerin yanında olduklarını çeşitli vesilelerle göstermişlerdir.

Lozan görüşmeleri sırasında azınlıklarla ilgili alınan kararları, yürürlüğe koyan T.B.M.M.’ne Musevi Cemaati 20 imzalı bir dilekçe ile tepkilerini göstermiş ve Musevi Cemaatinin Cumhuriyet kanunlarına itimadının tam olduğunu ve ekalliyet statüsünü kesinlikle reddettiklerini ve o zamandan beri Musevi dininden Türkler olduklarını beyan ve ikrar etmişlerdir.

Türkiye Musevileri, 15 Eylül 1925’te azınlık statüsünü resmen reddederek, kimliklerini tam anlamıyla birer Türk vatandaşı olarak yaşamak istediklerini açıklamışlardır.⁴⁹⁹

Türkiye Musevilerinin, Lozan Konferansı esnasındaki faaliyetleri basında şu başlıklarla neşredilmiştir:

“Türkler ve Akalliyetler, bir Musevi Vatandaşımızın Şهادeti”

⁴⁹⁸ Akşam, 1574, 8 Şubat 1923, s.2.

⁴⁹⁹ MERAL, a. g. e., s. 418 – 423.

Bu yazıda, Darülfünun Müderrislerinden Avram Galanti'nin "Pres Dusvar" gazetesinde neşredilen Türklerle ilgili mektubunun bazı bölümlerinin tercümesidir. Özetle şöyledir:

"Türklerin mütaassıb oldukları söyleniyor. Doğru değildir... Dünyanın hangi memleketinde ekalliyetler, Türkiye'den daha iyi muamele görmektedir? Ben bir Musevi'yim ve vak'ayı daha iyi mukayese edebilirim... Hiçbir Türk Hükümeti, Musevi dininde mevcut kavanini, dini mahkemelerini, Musevileri Cumartesi günü için çalışmaya icbarı aklına getirmemiştir.

Türklerin müsamahakarlığı Musevilere münhasır değildir. Memleketteki bütün Hristiyanlara da aynıdır. Bu müsamahanın ruhu Türk'ün tabiatından gelir. Türk'ün kalbi iyidir. Hatta haddinden fazla iyidir... Türkiye'deki Hristiyanlar her türlü inkişafa bila-maniye mazhar olmuşlardır. Halbuki Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ve Hristiyanların eline geçen memleketlerdeki Müslümanların hali bu merkezde değildir... Ekalliyetlerin hukukundan bahs olunmuyor. Bu hukuk Türkiye'de çoktan mevcuttur ve pek vasi mikyasta mevcuttur.

Bu hukuk kurallarını kabul eden diğer memleketlerdeki Musevi ve Müslümanlara onların halleri sorulsun? Onların şikayeti bile nazar-ı dikkate alınmıyor. Kilisenin haricinde selamet yoktur! Düsturu dini sahadan, siyasi sahaya intikal etmiştir."⁵⁰⁰

"Türkiye'de Museviler, Lozan'da bir şayia ve Avram Galanti Bey'in İzahatı"

Bu başlıklı yazıda, Jurnal Doryan Gazetesinde çıkan, Türkiye Musevilerinin kendilerine bazı ahkam ve kavanin hususunun bahşedilmesi şayiası üzerine verilen beyanatta; "Bu havadis konferans üzerine icra-yı tesir etmek için, Gayrimüslimler tarafından uydurulmuştur. Türkiye Musevileri, Türkiye'nin istiklal ve inkişafını takyid edecek her bir kanunun aleyhindedir... Museviler Türkiye'ye kabul olundukları zamandan beri... Türk Milletine, hükümetlerine, padişahlarına medyun-ı şükrandırlar..." Daha sonra devamla, kuvvetini ve büyüklüğünü esasen temiz yürekli ve hoşgörülü Türklerden alan, yeni Türkiye'nin tam manada adil, centilmen bir

⁵⁰⁰

İkdam, 9062, 9 Haziran 1922, s.1.

millet olarak ortaya çıktığını ve kendilerine medeni süsü veren nice milletleri gölgede bıraktığını söylemiştir.⁵⁰¹

“Cenevre’de Musevilerin ziyafeti – Osmanlı Musevi Cemiyeti Dün İsmet Paşa ve Türk Murahhas heyetinin şerefine bir ziyafet vermiştir.”⁵⁰²

“Musevilerin Teşekkürü”

Bu yazıda, Lozan’da İsmet Paşa’nın Türk Musevileri lehine verdiği beyanat üzerine teşekkür edilmektedir.⁵⁰³

“Musevilerin Hükümete Müracaatı”

Bu haberde, Museviler, Filistin’deki Musevi Yurdunun Türkiye mandası altında vaz’ı hakkında hükümete teklifte bulduklarından bahsedilmektedir.”⁵⁰⁴

“Kontrol İsteriz!”

Bu başlıklı yazıda, ekalliyetlerin, Müessesat-ı Hayriye’de ve diğer hususlarda “Ekalliyetlerin Hukuku var, Hükümet karışamaz” diyenleri tenkit eden Avram Galanti, Hükümetin kuvvetli fakat müşfik, faydalı her türlü ahlaksızlığı izale eden kontrolünü isteriz, demiştir.⁵⁰⁵

Avram Galanti’nin, İkdam gazetesinin 3 ayrı tarihli nüshasına yazdığı “ekalliyetlerin Hukuku, Sulh Murahhaslarımızın Nazar-ı Dikkatine” başlıklı uzunca makalesinde izah ettiği hususlar özetle şunlardır:

“Ekalliyetler Hukuku, Harb-i Umumi esnasında Siyasiyonun icat ettikleri yıldızlı tabirlerdendir...” diyerek başladıktan sonra, muhtelif sulh antlaşmalarıyla ekalliyetlere hukuk vermeyi taahhüt etmiş olan memleketlerin durumundan örnekler vererek, bazı haklara riayet ile bazılarında da ekalliyetlerin mahrum edildiklerini, Türkiye’nin muhtelif milletlere bahşettiği imtiyazat nispetiyle,

⁵⁰¹ **Akşam**, 1517, 13 Kanunuevvel 1922, s.2.

⁵⁰² **İkdam**, 9246, 13 Kanunuevvel 1922, s.2; 9251, 18 Kanunuevvel 1922, s.1; **Akşam**, 1521, 17 Kanunuevvel 1922, s.2.

⁵⁰³ **İkdam**, 9258, 25 Kanunuevvel 1922, s.1; **Akşam**, 1529, 25 Kanunuevvel 1922, s.1.

⁵⁰⁴ **Akşam**, 1530, 26 Kanunuevvel 1922, s.2.

⁵⁰⁵ **Akşam**, 1538, 3 Kanunusani 1923, s.3.

medeni memleketlerin solda sıfır kaldıklarını, ifadeyle, mütareke esnasında ekalliyetler için hak var, vazife yok olduğunu, misal olarak, Rum Patrikhanesinin mekteplerinden Türkçeyi kovduğunu, Maarif Nezaretini, müfettişlerini, heyet-i imtihaniyesini tanımadığını, fakat aynı Patrikhane mektebinden çıkan talebinin, resmi bir mektep olan Eczacılık Mektebine kaydolmak için, hükümete müracaat ettiğini, devlet kanunlarına riayet edilmediğinden dolayı reddedildiğini ve bunun tezat olduğunu beyanla, hiçbir devlet adamı, Avrupalı muharrir veya gazeteci, hatta, Harb-i Umumi'den sonra akd edilen muhtelif muahedelerin müsveddesiyle meşgul olanlardan hiçbirinin eskiden beri Türkiye'de ekalliyetlerin hukuku makamına kaim olan, imtiyazat-ı mezhebiye ve mahiyetini tetkik etmeyi bile düşünmediğini söyleyerek, "bu imtiyazatın metni ve ruhu tetkik edilseydi, Sevr muahedenamesinde ekalliyetlerin hukukuna dair tek bir kelime olsun yazılmazdı. Zira imtiyazat-ı mezhebiye ile Türkiye'deki ekalliyetler, hiçbir ekalliyetin nail olamadığı ve olamayacağı haklara nail olmuşlardır. Mütareke esnasında bizdeki bazı ekalliyetler, kendilerini mazlum, himayeye muhtaç olduklarını göstererek, talep ettikleri haklarını(!) Sulh Muahedenamesine idhal ve uhud-ı mahsusa ile takyid ve te'yid edilmesini istiyorlardı. Bunlar esasen öteden beri mazhar oldukları imtiyazatın bekasıyla beraber, belediye ve Meclis-i Mebusan kanunundaki intihabat hakkını doğrudan doğruya cemaatlere bahşedilmesi, Türkçenin mekteplerden tardı, mektep programlarının istiklali, Maarif Nezareti'nin mekteplerine bol para vermek şartıyla, teftiş hakkının tanınması vs. gibi devletin hukuk-i esasiyesine halel getirecek istekler de vardı. Zaten maksatları da devlet içinde devletler ihdas etmeye matuf idi" diyerek, imtiyazatı mezhebiyenin en mühim noktalarını tetkike devam eder ve mabetlerin taarruz ve tecavüz, saldırıdan masun olduğunu, ruhani memurların hukukundan bahsederken, bunların tecziye edildiği vakit, ceza müddetini mensup olduğu reis-i ruhani dairesinde veya ruhani reisin gösterdiği yerde geçirdiğini ifadeyle, mütareke sırasında Pontus işlerinde alakadar olan ruhanilerin bu imtiyazata layık ve müstahak olmadıklarını ispat ettiklerine işaret eder. Devamla, intihap hakkının, umuma şamil bir hak olarak ekalliyetlerin hukukundan hariç olduğunu söyler.

Mektepler konusunda, "ekalliyetlere malik olan memleketlerin maarif nezaretleri, bilcümle mektep programlarının yegane ve umumi murakıbidirler. Bu husus hiçbir istisna tecviz etmez" diyerek, maarif-i ibtidaiye meselesini hükümetin nasıl halledeceğini bilmediğini ifade eder.

Müessesat-ı Hayriye konusunda da “Bizdeki ekalliyetler bu sahadan hükümeti tamamıyla uzak tutmak istiyorlar. Halbuki ben bu isim altında teşkil eden cemiyetlerin şiddetli kontrolünü talep ederim...” diyerek, bu müesseselerin mevcudiyetlerini halkın yardımları ile sürdürdüklerini ve bunları idare edenlerin hesaplarını gösteremedikleri zaman, sarfiyatlarının nasıl anlaşılacağını sorar.

Aile Hukuku konusunda, Harb-i Umumi esnasında neşredilen Aile Kararnamesinde, halkın isteği doğrultusunda tadilat yapılmasını önerir. Üçüncü makalesinde, “Lozan Konferansında, ekalliyetler hukukunun bazı ağır şartlarını bize kabul ettirmeye çalışan ve bunda ısrar eden İtilaf Devletleri, memleketlerinde ekalliyetler hukukuna malik olmayan, ekalliyetler hakkında ne suretle muamele edildiğini bilmek isteyen okurlarım vardır...” diyerek, bu memleketlerden örnekler verir.

Son kısmında “Türkiye, hürriyet-i vicdan ve mezhebiye sahasında dünyanın bütün medeni memleketlerine faiktir. Hürriyet-i mezhebiye, hürriyet-i vicdan, ahlak-ı içtimaiye, adalet-i içtimaiye gibi tabirler, medeni memleketler indinde iki manası vardır ki, zaman ve mekana göre değişir” diyerek yaşanmış örnekler verip, “Şimdi sorarım, hürriyet-i vicdan ve hürriyet-i mezhebiye, kendilerini medeni addeden memleketlerde mi, yoksa Türkiye’de mi bulunuyor? Mütareke pek çok gafillerin, medeniyet denilen iki manalı kelimeye prestij edenlerin gözlerini açmış ve medeniyetçilerin mahiyetlerini meydana koymuştur. İşte bu itibarla, Şark akvamı ve bütün mazlum milletler, medeniyetçileri tanımış ve anlamak hususunda pek çok ilerlemişlerdir.”⁵⁰⁶

Darülfünun Muallimlerinden Avram Galanti

4. Lozan Konferansı ve Azınlıklar

Lozan Barış Konferansı’nda Türkiye Müttefiklerle eşit şartlarda masaya oturmuştu. Türkiye’yi İsmet Paşa’nın başkanlığında bir kurul temsil ediyordu. Konferansa katılan diğer devletler İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri idi. Sovyet Rusya Boğazlar, Bulgaristan da

⁵⁰⁶ **İkdam**, 9253, 20 Kanunuevvel 1922, s.3; 9269, 5 Kanunusani 1923, s.3; 9276, 12 Kanunusani 1923, s.3.

Boğazlar ve Trakya sınırlarının belirlenmesi ile ilgili kısımlara katılmıştır. Belçika ve Portekiz belirli bazı görüşmelere katılmışlar, A.B.D. ise gözlemci olarak katıldığı halde görüş belirterek aktif bir rol oynamıştır.

Lozan'da görüşülecek sorunlar Trakya, Musul, Boğazlar, azınlıklar, iktisadi ve mali konular ile kapitülasyonlar olmuştur.

Batılı Devletlerin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için sık sık kullandıkları azınlıklar konusu Konferansta bir hayli güçlükler yarattı.

12 Aralık 1922'de Lord Curzon, Türkiye sınırları içinde kalan azınlıklar için güvence istedi. Ayrıca bir Ermeni yurdunun kurulması, Hıristiyanların askerlikten muaf tutulması da istekler arasında idi. İsmet Paşa bu isteklerin hiçbirini kabul etmemiştir. Ancak Cemiyet-i Akvam'a [Uluslararası Kuruma] girebileceklerini, genel af ilan edebileceklerini, Avrupa Devletlerinin azınlıklara verdiği hakları tanıyabileceklerini belirtmiştir.

Bu görüşmeler çok tartışmalı geçiyordu. Osmanlı Devleti'nin borçları, kapitülasyonlar, İstanbul ve Boğazların müttefik kuvvetlerince boşaltılması gibi konularda anlaşma sağlanamayınca görüşmeler 4 Şubat 1923'de kesildi. Ancak Konferansa katılan bütün Devletler yeni bir savaş istemedikleri için Lozan Barış Konferansı 23 Nisan 1923'de yeniden toplandı. Yapılan ikinci tur görüşmeler sonunda 24 Temmuz 1923'de Lozan Barış Antlaşması ve ekleri olan sözleşme, protokol ve bildirimler imzalandı. T.B.M.M. bu antlaşmayı 23 Ağustos 1923'de onayladı.

143 maddeden oluşan Lozan Barış Antlaşması siyasi, mali, iktisadi hükümler, ulaşım yolları ve sağlık ile ilgili hükümler ve bunların dışında kalan alanları ilgilendiren çeşitli hükümleri içeren beş ana bölüme ayrılmıştır. Lozan Barış Antlaşmasında Patrikhane'nin yeni konumu çok tartışılan konulardandı.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis üyeleri, Türk basını ve Türk Milleti Patrikhane'nin bilinen faaliyetleri sebebi ile ya kaldırılmasını ya da milli sınırların dışına çıkartılması hususunda birleşmişlerdi. Türk Delegasyonu da bu istekler doğrultusunda direnmekteydi. Fakat buna karşılık İngiliz ve Yunan heyetleri başta olmak üzere, öteki heyetlerin çoğunluğu Patrikhane'nin manevi varlığının önemi üzerinde durdular ve Patrik İstanbul'u terk ederse Rum Ortodoks Cemaati'nin dini reislerini kaybedeceğini ileri sürdüler. Onlara göre kilise hukuku Patriğin görevlerini yalnız dini konularda sınırlamaya uygundu ve evlenme, boşanmalar kilise makamına bırakılmalıydı. Bu tartışmalar yüzünden müzakerelerin kesilmesi tehlikesi baş göstermişti.

Lord Curzon'a göre , “ Eğer Patrikhanenin bir tahrik göbeği olduğu doğru ise bu, Patrikhanenin siyasi imtiyazlarını kaldırmaya sebep olabilir ama Patrik'in ruhani ve kiliseye ait imtiyazlarını kaldırmaya sebep olamaz. Eğer din ve kilise salahiyetleri yok olursa, medeniyet dünyasının vicdanı kanar.” demektedir.

Yunanistan ise Patrikhane'nin posa halinde olsa bile, İstanbul'da bulunmasını, Rumlara teselli olması bakımından arzulamaktaydı. Venizelos, “Din ile devlet ayrıldıktan sonra din reislerinin dini sıfattan başka imtiyazları kalmaz. Din adamlarının sırf din işlerine bakmaları dahi iyi olacaktır.” demektedir.

Bu tartışmalardan sonra Patrikhane'nin bütün imtiyazları kaldırılarak siyasi ve idari mahiyette olan işlerle uğraşmamak şartıyla, yalnız dini konular çerçevesinde kalacağı yolundaki sözleri kabul edilerek bir lütuf eseri olmak üzere İstanbul'da kalması kabul edilmiştir. Bu şartı çiğnediği takdirde sınır dışı edilebilecekti.

Lozan Barış Antlaşması ile Yeni Türkiye Devleti'nin sınırları içinde yaşayan tüm azınlıkların Türk yurttaşı olduğu benimsenmiştir. Doğu Trakya'daki Türklerle

Anadolu'daki Rumların karşılıklı olarak değiştirilmesi, İstanbul'daki Rumlar ile Trakya'daki Türklerin bu değiştirme dışında tutulması kararlaştırılmıştır.⁵⁰⁷

SONUÇ

İstanbul basınında Gayrimüslim Azınlıklar (30 Ekim 1918 – 24 Temmuz 1923) başlıklı tez çalışması sırasında incelenen kaynaklarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun adalet, hoşgörü, din ve vicdan hürriyetine dayalı bir devlet yapısı olduğunu ve bu düzen içinde ayrı ırktan, dinden ve milletten olan unsurları

⁵⁰⁷ Bu çalışmanın ana konusu Lozan Konferansı'nı içermemekle birlikte, bu konuda geniş bilgi için aşağıdaki gazetelere bakılabilir. **İkdam**, 9226, 23 Teşrinisani 1922, s.1; 9247, 14 Kanunuevvel 1922, s.1; 9248, 15 Kanunuevvel 1922, s.1; 9249, 16 Kanunuevvel 1922, s.1; 9250, 17 Kanunuevvel 1922, s.1-2; 9251, 18 Kanunuevvel 1922, s.1-3; 9252, 19 Kanunuevvel 1922, s.1; 9253, 20 Kanunuevvel 1922, s.1; 9254, 21 Kanunuevvel 1922, s.2; 9255, 22 Kanunuevvel 1922, s.1; 9256, 23 Kanunuevvel 1922, s.3; 9257; 24 Kanunuevvel 1922, s.1-2; 9258; 25 Kanunuevvel 1922, s.2; 9261, 28 Kanunuevvel 1922, s.1-2; 9264, 31 Kanunuevvel 1922, s.2; 9267, 3 Kanunusani 1923, s.1-2; 9268, 4 Kanunusani 1923, s.1-2; 9270, 6 Kanunusani 1923, s.1-2; 9271, 7 Kanunusani 1923, s.3; 9272, 8 Kanunusani 1923, s.2; 9274, 10 Kanunusani 1923, s.1; 9275, 11 Kanunusani 1923, s.1-2; 9276, 12 Kanunusani 1923, s.1; 9277, 13 Kanunusani 1923, s.1-2-3; 9278, 14 Kanunusani 1923, s.1-2; 9280, 16 Kanunusani 1923, s.1-3; 9288, 24 Kanunusani 1923, s.1; 9294, 30 Kanunusani 1923, s.1; 9298, 3 Şubat 1923, s.3-4; 9300, 5 Şubat 1923, s.2; 9459, 17 Temmuz 1923, s.3; 9464, 22 Temmuz 1923, s.3; 9472, 2 Ağustos 1923, s.2; 9578, Kanunuevvel 1923, s.1; **Akşam**, 1517, 13 Kanunuevvel 1922, s.1; 1518, 14 Kanunuevvel 1922, s.1; 1522, 18 Kanunuevvel 1922, s.2; 1523, 19 Kanunuevvel 1922, s.1; 1525, 21 Kanunuevvel 1922, s.2; 1527, 23 Kanunuevvel 1922, s.3; 1528, 24 Kanunuevvel 1922, s.1; 1529, 25 Kanunuevvel 1922, s.1; 1530, 26 Kanunuevvel 1922, s.1; 1539, 4 Kanunusani 1923, s.1; 1541, 6 Kanunusani 1923, s.2; 1543, 8 Kanunusani 1923, s.2-3; 1547, 12 Kanunusani 1923, s.1; 1548, 13 Kanunusani 1923, s.1; 1549, 14 Kanunusani 1923, s.1; 1550, 15 Kanunusani 1923, s.1-3; 1551, 16 Kanunusani 1923, s.1; 1553, 18 Kanunusani 1923, s.2; 1559, 24 Kanunusani 1923, s.1; 1561, 26 Kanunusani 1923, s.1; 1564, 29 Kanunusani 1923, s.1; 1566, 31 Kanunusani 1923, s.1-2-3.

birleştirip, asırlarca bir arada yaşatmayı başardığını gözlemledik. Ancak bu arada başarısız ve hatalı idareciler de olduğu kesindir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayrimüslimlerin, Milli Mücadele dönemindeki faaliyetlerine, tarihi süreç içinde Türklerle olan ilişkilerine ve bu dönemde yaşanan acı olayların sonucuna Türk basınında oldukça geniş yer verilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra, burada yaşayan Rumlara, kendi patriklerini seçme hakkı tanınmış, Rum Ortodoks Kilisesine dinî ve özel hukuka ait meseleleri çözümlenmesi ile eğitim alanında imtiyazlar bahşedilmiştir. Ayrıca Eflâk - Boğdan Beylikleri, Divân Tercümanlığı gibi devletin önemli mevkilerinde görev verilmiştir. Bedel-i askeriye vergisine karşılık, askere gitmeyip, ticaret ve zanaatla uğraşarak, ticarî hayatta söz sahibi olmuşlar, Müslümanlardan daha rahat ve refah içinde yaşamışlardır.

XVIII. Yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünü kaybetmesiyle, milliyetçilik akımları, Düvel-i Muazzama denilen Avrupalı büyük devletlerin, dünya siyasetine hakim olmak girişimleri, birbirleri arasındaki rekabetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama çabaları ve bunun için Gayrimüslim azınlıkları da kullanarak, kışkırtma siyaseti uygulamaları neticesinde, Türklerin Avrupa ve Anadolu'dan çıkarılması düşüncesini hakim kılan ve "Şark Meselesi" tabir edilen olaylar ortaya çıkmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz bu olayların gelişmesiyle Rumlar tarafından Eflâk - Boğdan (Mart 1821), sonra Mora isyanı başlatılmıştı. 1827'de Osmanlı İmparatorluğu Yunan ayaklanmasını bastıracağı sırada İngiltere, Fransa, Rusya'nın Navarin'de Osmanlı Donanmasını imhasıyla ve bu devletlerin baskılarıyla 1830'da, Yunanistan bağımsızlığını kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Yunanistan, Osmanlı toprakları üzerindeki yayılımcı politikasını, büyük devletlerin koruyuculuğunda sürdürmüştür.

Yunanlılar, Osmanlı Devleti'nin aleyhine olarak, Bizans İmparatorluğu'nu tekrar kurmak (Megali İdea) hayalini gerçekleştirmek için çalışmışlardır. Bu amaçla,

Yunan, Trakya Komitesi, Mavri Mira Derneği, Gmenler Komisyonu, Etniki Eteryay Derneği, Pontus Cemiyeti gibi 15 civarında ihtilalci gizli cemiyetler kurmuşlardır.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra, İstanbul Fener Rum Patrikhanesi de, Yunanistan'ın menfaatlerini temsil eden ve savunan bir merkez haline getirilerek, yerli Rumları teşvik edip, Türkler aleyhine kurulan bu dernekleri örgütleyerek destekledi. Bu dernekler İstanbul'da, Bursa, Trakya, İzmir, Trabzon'da ve Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde isyanlar, yağmacılık, adam öldürme, gasp, tecavüz, yangın olaylarını gerçekleştirmişlerdir. Patrikhane, Türk Devleti güçlü olduğunda temkinli ve ılımlı davranmış, devlet zaafa düştüğü zaman ise kendisine verilen imtiyazları da aşarak, Milli Kurtuluş Savaşı sürecinde olduğu gibi, varlığının sebebi olan Türk Milletinin düşmanlarıyla işbirliği içinde olmuştur.

Patrikhane, kendi cemaati olan yerli Rumları kışkırttığı gibi, diğer Ermeni, Musevi ahaliyi de etkilemeye çalışmıştır. Yerli Rumlardan ve Ermenilerden Yunan ordusuna iltihak edenler olmuştur.

Anadolu'daki Türk Ortodoksları ve Papa Eftim ise, Milli Kurtuluş Savaşı sürecinde İtilâf Devletleri'nin ve Fener Rum Patrikhanesi'nin baskılarına rağmen, kendi imkanlarıyla maddî ve manevî olarak, Türk Milletini ve T.B.M.M. Hükümeti'ni desteklemiştir.

Nihayet 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması ile Türkiye, azınlık statüsünü onaylayarak, Rumlara, Türk vatandaşlarının sahip olduğu bütün ferdî hak ve hürriyetleri tanımıştır. Fener Rum Patrikhanesi ise, Türk Temsilci Heyeti'nin ve Atatürk'ün yurtdışına çıkarılması istek ve ısrarlarına rağmen, Yunanistan ve diğer devletlerin yoğun baskısı sonucunda, Türk Devleti'nin bir lutfu olarak, Türk Kurumu Statüsünde ve sadece dinî yetkilerini kullanması şartıyla İstanbul'da kalmasına izin verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altında yaşayan ve diğer cemaatlere tanınan haklara aynen sahip olan Ermeniler, XIX.yüzyıldan itibaren misyonerlerin ve Avrupalı Büyük Devletlerin kışkırtması, desteği ve milliyetçilik cereyanları

nedeniyle, Anadolu'nun doğusu ve güneydoğusunda bağımsız bir Ermeni devleti kurmak istemişlerdi.

Bu amaçla, 1878'de "Ermeni Sorunu", milletlerarası bir konu haline getirilmiş, Osmanlı Devleti'ne birtakım reformlar dayatılmış, bunlar gerçekleşmeyince, 1890 – 1914 tarihlerinde İhtilâlcî Ermeni Cemiyetleri kurulmuş ve padişaha kadar uzanan terör eylemleri, kanlı isyanlar, katliamlar görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler, Türk ordusundan firarla, Rus ordusuna katılıp, Türklere karşı savaşmış, masum İslam ahaliyi katletmiş, mallarını gasp edip, mezâlim yapmışlar, Türk ordusundan kaçarken, geride bıraktıkları yerleri harabeye çevirmişlerdir. Bu olaylara mani olmak isteyen millettaşlarını da hain addetmişler, hatta öldürmüşlerdir. Buna karşılık Osmanlı Devleti bir önlem olarak, tehcir kararını (27 Mayıs 1915) almış ve uygulamıştır. Ermeniler, Türkler aleyhine Yunanlılar ve yerli Rumlarla da işbirliğinde bulunmuşlardır.

Mondros Mütarekesi sonunda, Doğu Anadolu'da Rus ordularıyla, Güneydoğu Anadolu'da Fransızlarla birlikte hareket eden Ermeniler, Türk ordusuna yenilerek, Gümrü Antlaşması (2 Aralık 1920) ve daha sonra Fransızlar ile yapılan Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) ile isteklerinden vazgeçmişlerdir. Lozan Antlaşması sonucunda ise, Ermenilerin azınlık statüleri kabul edilmiş, vatandaşlık hakları tanınmıştır.

Osmanlı yönetiminin hoşgörüsüne sığınan, rahat ve refah bir yaşam süren Museviler, Milli Mücadele Dönemi'nde devlete bağlı kalmayı seçmişlerdir. Yurtdışındaki Musevî Komiteleri'nin ve Siyonist Cemiyeti'nin faaliyetlerine, Filistin'de Musevilere müstakil bir yurt verilmesi olaylarına karışmamayı tercih etmişlerdir. Bununla birlikte mütareke yıllarında, bazı Museviler Rum ve Ermeniler ile birlikte davranmışlardır.

Museviler, Lozan görüşmeleri sırasında Türklerle birlikte davranmışlar, eski Hahambaşı olan Hayim Nahum Efendi, Türk Heyeti içinde danışman olarak bulunmuştur. Lozan görüşmeleri esnasında, azınlıklarla ilgili kararları yürürlüğe

koyan T.B.M.M.'ne ekalliyetler statüsünü reddeden dilekçe verip, tepkilerini göstermişlerdir.

Türkiye Musevileri, 15 Eylül 1925'te azınlık statüsünü resmen reddederek, tam anlamıyla bir Türk vatandaşı olarak yaşamak istediklerini açıklamışlardır.

Osmanlı Devleti içinde, özerk koşullarda, güvenlik ve barış içinde yaşayan Süryaniler, 1840'dan itibaren yabancı misyoner ve konsolosların oyununa gelmeye başlamışlardır.

İlk çatışmalar 1891'de olmuş, esas felaket ise Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslarla birleşerek, kendi yurtlarına ve hükümetlerine ihanetle başlamıştır. 1914 Aralık'ında Türkler Sarıkamış'ta ilerlemeye başladığında, Rusların 1915'te Süryanilere haber vermeden Urmiye ve Selmas'dan çekilmeleri ile Süryaniler güç durumda kalmıştır. Bu çatışmalar esnasında, 4.000 kadar Süryani ölürken, Sarıkamış felaketi ve Ermeni – Süryani eylemleri yüzünden 100.000'in üstünde Türk ve Müslüman yaşamını yitirmiştir.

Süryaniler, kendilerine silah yardımı ve özerk, ulusal bir ülke vaat eden Rusların kışkırtmalarıyla, Ermenilerle işbirliği içinde, Türk ve Müslümanlara birçok kötülükler, katliamlar, saldırılar yapmışlar, İtilâf Devletleri'ne katılma kararı almışlardır.

Milli Mücadele döneminde, Türklerin başarı kazanması ile birlikte, diğer unsurlar gibi, Süryaniler de devlete bağlılık mesajı vermeye başlamışlardır.

Akşam Gazetesi'nde yayınlanan bir haberde, Süryani Patrik'i İlyas Efendi, "Baş Kumandan Paşa Hazretlerini göreceğim. Ben ekalliyetler tanımıyorum. Biz Türkiye'de daima sadık teb'a olarak yaşayacağız" beyanı ile cemaatinin T.B.M.M. Hükümeti'ne bağlılığını bildirmiştir. Lozan Antlaşması ile Süryanilerin de Türk yurttaşı olarak ferdi ve hukukî tüm hakları tanınmıştır.

XIX. Yüzyıldan itibaren başlayan bağımsızlık hareketleri ve dış güçlerin Osmanlı İmparatorluğunu parçalama girişimleri neticesinde, imparatorluk sınırları

içinde yaşıyan azınlıkların faaliyetleri bütün unsurlar için bir felaket olmuş, birçok mazlum insan hayatını kaybetmişti.

Atatürk'ün önderliğinde yapılan Milli Mücadele ile Türk ulusu yeni bir devlete kavuşmuş ve bütün dünyaya bu devletin varlığını kabul ettirmiştir.

Büyük fedakârlıklarla kurulan bu devletin yaşaması, milletin birlik ve beraberliğine ve devletin bütünlüğünden ödün vermemeye dayalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

A- KİTAPLAR

- AKGÜNDÜZ, Ahmet & ÖZTÜRK, Said: **700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, 9.C., Fey Vakfı Yayınları, No: 1, İlmî Araştırmalar Serisi: No:1, İstanbul, Fey Vakfı, 1990, C.1.
- AKTAŞ, Necati 'v.d.'; Yay. Haz. **Ermeni Komiteleri (1891 – 1895)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 48, Ankara, 2001.
- AKYÜZ, Yahya 'v.d.'; **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, 2.C., 4. baskı, Ankara, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, 1995.
- ALTINTAŞ, Ahmet 'v.d.'; Yay. Haz. **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 – 1920)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 14, Ankara, 1994.
- ATALAY, Bülent: **Fener Rum Patrikhanesinin Siyasi Faaliyetleri (1908 – 1923)**, Tarih ve tabiat Vakfı TATAV Yayınları, Tarih Serisi No. 4, İstanbul, 2001.
- BİLGE, Yakup: **Geçmişten Günümüze Süryaniler**, 3. Bs., Etnik Kültürlerin Dinsel Kaynakları Serisi-2, İstanbul ZVİ – Geyik Yayınları, 2001.
- BOZKURT, Gülnihal; **Alman-İngiliz Dergilerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 107, Ankara, 1989.
- ÇİÇEK, Kemal; **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915 – 1917**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı: 110, Ankara, 2005.
- EMECEN, Feridun 'v.d.': **Osmanlı Devleti Tarihi**, ed. Ekmelettin İhsanoğlu, 2 C., İstanbul, Feza Gazetecilik A.Ş., 1999.

- EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- GALANTİ, Avram; **Türkler ve Yahudiler (Tarihi, Siyasi Araştırma)**, 3. bsm, İstanbul Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1995.
- GENCER, Ali İhsan & ÖZEL SEBAHATTİN: **Türk İnkılap Tarihi**, 3.Bs., 8.Bsk., Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- GÜLER, Ali: **Yakın Tarihimize Pontus Meselesi ve Rum Yunan Terör Örgütleri**, Rizeliler Kültür ve Dayanışma Derneği, Ankara, 1995.
- GÜRÜN, Kamuran: **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 79, Ankara, T.T.K., 1983.
- GÜVENTÜRK, Faruk: **Türlere Karşı Yunan Milli Hedefleri Genel Politikaları ve Stratejileri Nedir?**, 2. Kolordu Basımevi.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914 – 1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı: 90, Ankara, 2001.
- KOCAŞ, Sadi; **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk – Ermeni İlişkileri**, Ankara, Altınok Matbaası, 1967.
- MISIRLIOĞLU, Kadir: **Yunan Mezalimi (Türk'ün Siyah Kitabı)**, 11 Bs., No. 108, Sebil Yayınları, İstanbul, 1977.
- ÖKE, Mim Kemal; **Uluslar arası Boyutlarıyla Anadolu – Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu (1914 – 1923)**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996.
- ÖZCAN, Murat: **Tarihin Işığında Yunan Mezalimi**, ed. Deniz Saraç, 2.Bsk., IQ Kültür Sanat Yayıncılık, IQ Kültür Sanat Yayıncılık ve Uluslar arası Tanıtım Hizmetleri Tic. Ltd. Şti. İstanbul, 2005.

ÖZEL, Sabahattin: **Milli Mücadelede Trabzon**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1991.

SOFUOĞLU, Adnan: **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996.

SONYEL, Salahi R: **Türkiye’deki Süryaniler I. Dünya Savaşı Günlerinde Güçlü Devletlerce Nasıl Aldatıldılar?**, XII. Türk Tarih Kongresi Ayrı Basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

UÇAROL, Rıfat: **Siyasi Tarih (1789 – 1994)**, 4. Bs., Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995.

YETKİN, Çetin: **Türkiye’nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, İstanbul, Afa Yayınları, 1992.

B- MAKALELER

AKGÜNDÜZ, AHMET: “Osmanlı Devletinde İnsan Hakları ve Hürriyetleri”, <http://www.osmanli.org.tr/yazi.php.bölüm=4wid>, 321, 26 Eylül 2000.

ARSLAN, Ali; “Eçmiyazın Ermeni Katogigosluğu’nun Osmanlı Denetiminde ve Rus Kontrolündeki Statüsü”, **Kafkas Araştırmaları II**, İstanbul, 1996, s. 39 – 49.

ARSLAN, Ali; “Eçmiyazın Katogigosluğu’nda Statü Değişimi ve Türk – Rus – Ermeni İlişkilerindeki Rolü”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 24 – 25.

ARSLAN, Ali; “Rusların Güney Kafkasya’da Yayılımlarında Ermeni Eçmiyazın Katogigosluğu’nun Rolü”, **Kafkas Araştırmaları II**, İstanbul, 1996, s. 19 – 37.

ARSLAN, Esat: “Belgelerle Edremit ve Civarında Kurulan Yunan Çete Teşkilatı”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 41, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 117 – 123.

AYKUT, Ş. Nezihi; “Arşiv Belgelerine Göre Anadolu’da Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar, 1914 – 1922”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 191 – 216.

BIYIKLI, Mustafa; “Türk Tarihinde Ermeniler – Ermeni İddiaları ve ‘Ermeni Sorunu’ Gerçeği Bibliyografyası” **Türk Dünyası Araştırmaları**, No: 131, Nisan 2001, s. 235 – 259.

ERASLAN, Cezmi; “Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler” **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 77 – 105.

ERCAN, Hikmet Yavuz: “Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. V, Sayı: 8 – 9, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1970, s. 411 – 431.

ERSAN, Mehmet; “Türk Yönetim Tarzı, Ermenilerin Türk İdaresini Kabulü ve Kendilerine Tanınan Haklar”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.:

Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 67 – 75.

GENCER, Ali İhsan; “Ermeni Sorununda Dış Etkenlerin Rolü”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 67 – 75.

KARACA, Ali; “Türkiye’de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği (1878 – 1915)”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 107 – 170.

ÖGEL, Sabahattin; “Mondros Mütarekesi Sonrasında Trabzon’a Yönelik Ermeni Faaliyetleri ve Ermeni Sorunu ile İlgili Bazı Gerçekler”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı V: Prof. Dr. Berke Vardar’ın Anısına**”, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3658, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: 14, İstanbul, 1990, s. 157 – 161.

ÖZEL, Sabahattin; “Milli Mücadelede Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi’nin İstanbul’daki Faaliyetleri ve Atatürk’ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 40, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 5 – 8, 9.

ÖZEL, Sabahattin; “Milli Mücadele Döneminde Kuzey Marmara Havzasında Rum ve Ermeni Çetelerinin Faaliyetleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1995- 2000: Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı, Yayın

No: 4246, İstanbul, AB Ofset Basım Yayın Matbaa Sanayi, 2000, s. 427 – 434.

ÖZEL, Sabahattin; “Tehcir Konusunda Bazı Gerçekler ve Millî Kurtuluş Savaşı’nda Vatansever Ermeniler”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 35 – 49.

SÜMER, Mine; “Robert Koleji Müdürü Dr. Gates’in Paris Sulh Konferans’ı Dolayısı ile Gönderdiği Bir Mektup”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. II, Sayı: 2 – 3, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1966, s. 233 – 236.

ŞAHİN, İlhan; “Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayr-i Müslimler”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305, Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001, s. 13 – 19.

ŞEHİRLİ, Y. Atilla; “Bağımsız Ermeni Devleti’nin Kuruluş Çabaları ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, No: 131, Nisan, s. 19 – 29.

TAPPONIER, Paul; “İzmir’i Nasıl Yaktılar, Nasıl Kaçtılar?”, **Yeni Tarih Dünyası**, Çev. Ercan Erksan, Yıl: 1, Sayı: 3, 13 Ekim 1953, s. 118 – 122.

TAŞ, Necati Fahri; “İzmir’in Kurtuluşu Sonrasında Gelişen Hadiseler”, **Tarih Bülteni**, Sayı: 41, Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 50 – 65.

TOZDUMAN TERZİ, Arzu; “Osmanlı Maliyesi’nde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır (Bakan): Agop, Ohannes ve Mikail Paşalar”, **Uluslar arası Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: 24-25 Mayıs 2001: Bildiriler**, Yayın No: 4305,

Yay. Haz.: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü,
2001, s. 21 – 34.

C- TEZLER

ATNUR, Ethem İbrahim; “Tehcirden Döner Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi”,
Erzurum, 1991, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.**

ÇELİK, Akın; “Mondros Mütarekesi Sonrasında İstanbul Basınında Tehcir
Davaları”, İstanbul, 2003, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.**

KARACA, Niyazi; “İstanbul Basınında 1919 Genel Seçimleri”, Erzurum, 1991,
Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

KARACAKAYA, Recep; “Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908 – 1923)”,
Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.

MERAL, İbrahim; “Mütarekeden Cumhuriyete: 30 Ekim 1918 – 29 Ekim 1923,
Azınlıkların Sosyal, Ekonomik, Demografik Yapısı ve Dış Ülkelerle Olan
İlişkileri”, **Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.**

ŞAHİN, Enis; “İstanbul Basınında Vilâyât-ı Şarkiye Meselesi”, Erzurum, 1991,
Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

D- SÜRELİ YAYINLAR

a) Gazeteler

İkdam

Akşam

* Gazetelerin numaraları ve tarihleri dipnotlarda verilmiştir.

b) Dergiler

Askeri Tarih Bülteni: Sayı: 41, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi: Belge No: 1520–1533, Sayı: 70, Ankara, 1974.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi: No: 924, Sayı: 38, Ankara, 1962.

Sebilü'r Reşat: Cilt 15, 16, Yay. Haz. Eşref Edip, Hukuk Matbaası Yayınları, İstanbul, Yıl: 1334, 1335.

E- ANSİKLOPEDİLER

“Süryaniler” **Türk Ansiklopedisi**, C. XXX, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1981, s. 163 – 164.